dubl. zamiennego ze Lwowa

EOS

CZASOPISMO FILOLOGICZNE,

ORGAN

TOWARZYSTWA FILOLOGICZNEGO,

WYDAWANE PRZEZ

TADEUSZA SINKĘ.

Rocznik XVI. — Zeszyt I. — 1910.

WE LWOWIE.
NAKŁADEM TOWARZYSTWA FILOLOGICZNEGO.
Z DRUKARNI E. WINIARZA.

Główny skład we Lwowie w księgarni Gubrynowicza i Schmidta, w Lipsku w księgarni Karola W. Hiersemanna.

EOS

COMMENTARII SOCIETATIS PHILOLOGAE.

EDITOR

THADDAEUS SINKO.

Volumen XVI. — Fasciculus I. — 1910.

LEOPOLI.
SUMPTIBUS SOCIETATIS PHILOLOGAE.
Prostat Leopoli apud bibliopolas Gubrynowicz et Schmidt, Lipsiae apud bibliopolam Carolum W. Hiersemann.

Rocznik, złożony z 2 zeszytów, kosztuje 10 koron, czyli 8 marek, czyli 4 ruble srebr., jeden zeszyt 5 koron, czyli 4 marki, czyli 2 ruble srebr.

Członkowie Towarzystwa filologicznego, opłacający rocznej wkładki 8 koron, otrzymują »EOS« bezpłatnie.

Wkładki Członków i opłatę za rocznik przyjmuje skarbnik Towarzystwa **Prof. Fr. Hoszowski, Lwów ul. Grottgera l. 10.**

ADRES REDAKCYI:

Prof. Dr. Tadeusz Sinko, Lwów ul. Kadecka, 14.

Pod tym adresem uprasza się nadsyłać rękopisy, książki i listy.

P. T. Autorów, Wydawców i Nakładców publikacyi z zakresu filologii klasycznej, tudzież literatury humanistycznej, życzących sobie, aby publikacye ich były omówione w »Eos«, uprasza się o nadsyłanie Redakcyi egzemplarzy recenzyjnych.

Cz. 2810/16

EOS

CZASOPISMO FILOLOGICZNE,

ORGAN

TOWARZYSTWA FILOLOGICZNEGO,

WYDAWANE PRZEZ

TADEUSZA SINKĘ.

Rocznik XVI. — 1910.

WE LWOWIE.
NAKŁADEM TOWARZYSTWA FILOLOGICZNEGO.
Z DRUKARNI E. WINIARZA.

Główny skład we Lwowie w księgarni Gubrynowicza i Syna,
w Lipsku w księgarni Karola W. Hiersemanna.

EOS

COMMENTARII SOCIETATIS PHILOLOGAE.

EDITOR

THADDAEUS SINKO.

Volumen XVI. — 1910.

LEOPOLI.
SUMPTIBUS SOCIETATIS PHILOLOGAE.
Prostat Leopoli apud bibliopolas Gubrynowicz et Filium,
Lipsiae apud bibliopolam Carolum W. Hiersemann.

Spis współpracowników rocznika XVI.

(Liczby oznaczają strony artykułów).

Bednarski Stanisław (Kraków) 196, 197
Berger Adolf (Lwów) 181, 187
Dembitzer Zacharyasz (Stanisławów) 174
Hahn Wiktor (Lwów) . . . . . Bibliografia 1
Handel Jakób (Lwów) 137
Kruczkiewicz Bronisław (Lwów) 76, 78
Miodoński Adam (Kraków) 8
Morawski Kazimierz (Kraków) 1, 6
Przychocki Gustaw (Londyn) 100
Rapaport Artur (Lwów) 178, 180
Rozwadowski Jan (Kraków) 40
Sajdak Jan (Rzym) 26, 87, 94
Sinko Tadeusz (Lwów) 60, 73, 80, 84, 191
Śliwiński Ferd Józef (Rzeszów) 161
Smolka Franciszek (Lwów) 193, 195
Sternbach Leon (Kraków) 11
Witkowski Stanisław (Lwów) 28

Gz. 2810

Spis rzeczy Rocznika XVI.

I. Rozprawy z zakresu starożytności klasycznej:

Witkowski St., Autorowie greccy, znalezieni po r. 1891 . . 28
Sternbach L., Dilucidationes Nazianzenicae I. 11
Sajdak J., Nazianzenica II. 87
— De Gregorio Naz.... rhetorum. grammaticorum... fonte 94
— Ad cod. Borbon. 118 II. D. 22 adnotaciuncula . 26
Przychocki G., Watykańskie rękopisy listów św. Grzegorza z Naz. 100
Morawski Cas., De metaphoris Tullianis observationes . . 1
— De carmine Priapeio Vergilii altero . . . 6
Miodoński Ad., Ad Bellum Hispaniense 8
Rozwadowski Jan, Współczesny stan językoznawstwa indoeur. . 40
Sinko T., Mit, kult i religia według nauki W. Wundta . . 60
Handel Jakób, Szkolnictwo greckie w świetle nowych dokumen. . 137

II. Z humanizmu i historyi filologii:

Śliwiński F. J., Plutarch w Polsce XVI w. 161

III. Miscellanea:

Dembitzer Z., O pochodzeniu wyrazu Syphilis 174

IV. Recenzye — Sprawozdania — Zapiski.

(Wykaz omówionych książek zob. na str. odwr.).

V. Bibliografia filol. klas. i lit. human. w Polsce, zeszyt VII (1905—1907), zestawił W. Hahn, osobną paginacyą . . 1—26

Spis dzieł omówionych w dziale recenzyi.

str.

Ägyptische Urkunden, zob. Urkunden.
Bednarowski A., J. Słowacki jako tłumacz Homera (S. Bednarski) . 196
Birth Th., Erk ärung des Cataleplon (T. Sinko) . . . 191
Bugge S., Verhältnis der Etrusker zu d. Indogerm. (F. Smolka) . . 193
Butrymowicz, zob. Eurypides.
Dorożyński A., Ajschylosa Prometeusz w okowach w świetle krytyki (S. Bednarski) 197
Eminowicz, ob. Eurypides.
Eurypides, Bachantki, przeł. Eminowicz L. (A. Rapaport) . . 180
= Hippolytos-Fedra, przeł. Butrymowicz B. (A. Rapaport) . 178
Handel S., De translationum . et compar. usu Horatiano (S. Bednarski) . 197
Herbig G., Idg, Sprachwissenschaft u. Etruskologie (F. Smolka) . . 195
de Jong, Das antike Mysterienwesen (T. Sinko) 84
Legrand, Ph. E., Daos (T. Sinko) 73
Morawski K., Hist. liter. rzymskiej za rzeczypospolitej, I. (B. Kruczkiewicz) 76
Norden E., Die römische Literatur (B. Kruczkiewicz) . . . 68
Papyri griechische im Museum zu Giessen I, 1, 2 (A. Berger) . . 181
Passowicz Z., Echa klasyczne u J. Słowackiego (S. Bednarski) . . 196
Przegląd rozpraw w sprawozd. gal. szkół średnich za rok 1908/9 . . 196
Posackyj M., De coniunctivi apud Vergilium natura usuque (S. Bednarski) 197
Schneider S., Kilka objaśnień do dzieł Słowackiego (S. Bednarski) . 196
Urkunden Ägypt. aus den kgl. Museen zu Berlin, Bd. IV, H 8 9. (A. Berger) 187
Wide Sam, Griechische u. röm. Religion (T. Sinko) 80

Pol. Towarzystwo Filologiczne
we Lwowie.

De metaphoris Tullianis observationes.

Scripsit

Casimirus Morawski.

Quamvis M. Tullius Cicero varia stili blandimenta et rhetoricam quae dicitur supellectilem ad orationes suas illustrandas nequaquam parce adhibuisset, tamen nunquam eo licentiae progressum esse constat, ut sermo eius cum declamatorum fetibus et inani rhetorum tumore comparari posset. Etenim et modum quendam luxurianti stilo imposuit neque passus est, ut sensus ineptis sermonis cincinnis et nimiis ambagibus obscuraretur. Quod quidem praecipue in translationum usu temperato manifesto apparet. Quibus vero causis commotus hanc moderationem amplexus sit et servaverit, consideranti, primum quidem scriptores romanos summopere cavisse, ne locutiones nimis quaesitae perspicuitati obessent, tenendum est; tum discrimen aliquod inter poetarum carmina et solutae orationis usum servandum esse censuisse. Translationum denique infrequentiam apud scriptores romanos saepius conspicuam ex sobrietate quadam nationis et facultatis eius, quam Graeci φαντασίαν nuncupant, defectu emanasse probabile est. Etenim cauta in usurpandis metaphoris verecundia, quam identidem Romani scriptoribus commendant, imbecillitatem quandam observandi et sentiendi prodit ita, ut homines, quibus verba »capitis nives« nimis audacter dicta esse videbantur, ieiunitatis meticulosae recte criminari possis.

Non ubique tamen Cicero legibus aeque severis sermonem suum alligavit. Nam quod ad metaphorarum usum pertinet, discrimen quoddam intercedere inter orationes Ciceronis et libellos, quibus philosophiam exposuit, necesse est statuamus. Nempe in his opusculis altius assurgit et

licentius vagatur neque a luxurianti sententiarum amictu usquequaque abstinuit. Quod quidem ex his translationum exemplis plane elucebit: De fin. 3, 7: quasi helluari libris; ibid. 5, 54: sed animi cultus ille erat et quasi quidam humanitatis cibus.— Maiorem vero copiam eiusmodi locutionum exhibent disputationes Tusculanae, utpote quae rhetorum ornamentis uberius illustratae quasi seniles declamationes Ciceronis exstiterint. Cf. 2, 36: et ipse labor quasi callum quoddam obducit dolori; 3, 25: taetra enim res est... velis, ut ita dicam, remisque fugienda; 3, 53: quorum animis diuturna cogitatio callum vetustatis obduxerat; 4, 9: quaerebam igitur, utrum panderem vela orationis statim, an eam ante paululum dialecticorum remis propellerem; 4, 33: tamquam ex scrupulosis cotibus enavigavit oratio; 5, 66 qui est unus suavissimus pastus animorum.—Ex aliis porro Ciceronis operibus haec exempla afferre placuit: De natura deorum 2, 102: sol... tum quasi tristitia quadam contrahit terram, tum vicissim laetificat, ut cum caelo hilarata videatur; 3, 91: Corinthum, Karthaginem ...illos oculos orae maritumae; 3, 94: religione quasi moenibus cingitis; de divin. 1, 61 (verba Platonis expressa): ea parte animi... erecta saturataque bonarum cogitationum epulis; Cato 9: arma senectutis artes; 49: animum tamquam emeritis stipendiis libidinis... vivere; ibid: si vero habet aliquod tamquam pabulum studii; 60: apex est autem senectutis auctoritas; 64: fabulam aetatis peregisse; Laelius 45: commodissimum esse quam laxissimas habenas habere amicitiae, quas vel adducas cum velis vel remittas; 55: amicos... optimam et pulcherrimam vitae, ut ita dicam, supellectilem; ibid. 61: nec mediocre telum ad res gerendas existimare oportet benevolentiam civium.

Ex qua exemplorum serie, quae tritis locutionibus omissis excerpsimus, id profecto apparet, Ciceronem, dum in philosophia exponenda versaretur, non vitasse audaces translationes, dummodo eae lumen et splendorem orationi adderent. Nihilominus in magna horum exemplorum parte videmus eum tamquam verecundantem agere et vocabulis »quasi« aut »ut ita dicam« praemissis mollire imaginum insolentiam.

Cum vero philosophia relicta ad orationes Ciceronis perscrutandas te convertes, quasi in alium orbem delatus magnam metaphorarum et quae iis affines sunt, similitudinum penuriam deprehendes. Apparet hic genuinum neque insitivum dicendi genus, a flosculis abhorrens, quibus vim argumentorum, perspicuitatem narrationum obruere non conveniebat, ita ut rectissime subscribas opinioni Laurandi, qui in egregio tractatu »Études sur le style des discours de Cicéron« (Paris 1907) hoc tulit iudicium: »le style de Cicéron n'est jamais bien imagé; même dans l'éloge de Pompée, les metaphores sont bien pâles«.

Exstant tamen aliquot orationes, in quibus Ciceronem aliquantulum indulsisse stilo lascivienti velim animadvertas. Itaque in oratione pro Murena, quae mira venustate, lepore et facetiis excellit, comparationes fusius explicatae aliquot occurrunt, dum in reliquis Ciceronis orationibus raro inveniuntur. Iam in prima cum adversariis concertatione (§ 4) Cicero pulcherrima comparatione rationem describit, quae inter sese consulem et Murenam sibi successurum intercedat: »quod si portu solventibus ei qui iam in portum ex alto invehuntur, praedicere summo studio solent et tempestatum rationem et praedonum et locorum, quod natura fert ut eis faveamus, qui eadem pericula, quibus nos perfuncti sumus, ingrediuntur, quo tandem me animo esse oportet prope iam ex magna iactatione terram videntem in hunc, cui video maximas reipublicae tempestates esse subeundas?« — Porro in criminum refutatione Postumum, praetorium candidatum, qui Murenam accusare ausus est, cum equo desultorio Cicero comparare non dubitavit, § 57: »qui nescio quo pacto mihi videtur praetorius candidatus in consularem quasi desultorius in quadrigarum curriculum incurrere«. — Praeterea in media defensione Murenae (§ 35—36) disertissimam comitiorum descriptionem habemus, quae cum fluctuum agitationibus conferuntur. »Quod enim fretum, quem Euripum tot motus, tantas, tam varias habere putatis agitationes fluctuum, quantas perturbationes et quantos aestus habet ratio comitiorum?«; in iis quae sequuntur invenies eandem imaginem accuratius descriptam. Quae quidem trita et vulgata similitudo, quam hic Cicero copiose persecutus est, etiam in aliis orationibus adumbratur aut levius perstringitur. Cf. pro Cluent. 138, pro Flacco 57, pro Plancio 11 et 15, pro Milone 5, de domo 4.—Non minus frequentem reipublicae cum navi collationem habemus pro Sestio 46.—Si tamen orationis pro Murena comparationum ubertatem cum aliis Ciceronis orationibus contuleris, illam hac in re palmam tulisse facile concedes. Nam in aliis haec fere inveni quae adnotarem: pro Roscio com. 17: nonne ut ignis in aquam coniectus continuo restinguitur et refrigeratur, sic refervens falsum crimen in purissimam et castissimam vitam conlatum statim concidit et exstinguitur?; pro Flacco 54: cuius lingua quasi flabello seditionis illa tum est egentium contio ventilata.—Celebris denique et ingeniosa exstat in oratione Maniliana (22) Mithridatis cum Medea comparatio.

Progrediamur deinceps ad translationes recensendas, quae secundum Quintilianum breviores sunt similitudines. In oratione pro Rabirio (§ 13) invenimus enuntiatum, in quo copia imaginum modum egressa non multum abest a vitiosa affectatione: »(quae verba) iam pridem in hac republica non solum tenebris vetustatis, verum etiam luce libertatis oppressa

sunt«. In eadem porro oratione haec legimus (§ 25): »nec tuas unquam ratis ad eos scopulos appulisses, ad quos Sex. Titii afflictam navem et in quibus C. Deciani naufragium fortunarum videres«. — Quae quidem insolens imaginum ubertas excusatur genere dicendi amplo, gravi et copioso, quale Cicero in Rabirii defensione amplexus est. In aliis orationibus frustra quaeres similia; adnotatione tamen dignum est audacius dictum in oratione de domo 18: »qui semper ex reipublicae malis sceleris sui faces inflammavit«.

Praeterea vero Philippica X ma eo distinguitur, quod a solita Ciceronis in translationibus usurpandis modestia discedit. Minus quidem premam id, quod § 14 legimus: »cum cupiditate libertatis Italia arderet« et § 19: »tota Italia desiderio libertatis exarsit«, nam locutiones eiusmodi in communem abiisse usum ex multorum scriptorum exemplis et Quintiliani observatione (VIII, 6, 7) elucet. At in M Bruto laudando inflatum dicendi genus orator admisisse videtur et quaedam inseruisse, quae declamationum colorem et indolem prae se ferrent. Legimus igitur de Bruto haec (§ 12): »alter eam legem sibi statuerat, ut quocumque venisset, lux venisse quaedam et spes salutis videretur«. At in iis quae praecedunt celebravit Brutum Cicero propterea, quod provincias Macedoniam, Illyricum, Graeciam Antonii dominationi subtraxisset et addidit haec verba tumoris plena, § 9: »esset vel receptaculum pulso Antonio vel agger oppugnandae Italiae Graecia: quae quidem nunc M. Bruti imperio, auctoritate, copiis non instructa solum, sed etiam ornata tendit dexteram Italiae suumque ei praesidium pollicetur«. — Ex rhetorum pompa sunt quoque ea quae Cicero, ut desiderium Bruti Italiam deserentis exprimeret, audacter excudit § 8: »o spectatulum illud non modo hominibus sed undis ipsis et litoribus luctuosum«. — Quae ut recte aestimemus, videamus quae docuerit Quintilianus (VIII, 6, 11): »praecipueque ex his oritur mira sublimitas, quae audaci et proxime periculum translatione tolluntur, cum rebus sensu carentibus actum quendam et animos damus«. — Re vera talis sermonis elatio periculis non carebat oratorique cavendum erat, ne quid ridiculi sublimitati admisceret. Ceterum iam in Catilinaria quarta (§ 18) similia ausus est Cicero: »vobis supplex manus tendit patria communis«.

Philippica decima laudes Bruti continebat et rhetoricam pompam generis demonstrativi exhibet. Altera, quam recte laudationem appellare possimus, oratio, cui de imperio Cn. Pompeii inscriptum est, epithetis quae modum excedunt scatet et nimio antithetorum aucupio; at translationes rarae sunt in ea et modestae uno loco excepto, quo Cicero admiratione abreptus, ut Pompeii celeritatem in bellis gerendis laudaret,

haec ausus est (34): »quis enim... tantos cursus conficere potuit, quam celeriter Cn. Pompeio duce tanti belli impetus navigavit?« Sed nescio an nulla oratio magis imaginum frequentia illustris sit quam Marcelliana. Etsi vero notum est Ciceronem genus demonstrativum minoris aestimasse et pauca huius generis edidisse specimina, tamen si singulas perscrutaberis eius orationes, incides nonnunquam in particulas, quae ex laudationum officina emanasse videntur; quin immo orationem pro Marcello fere universam generi, quod Graeci ἐπιδεικτικόν nuncupant, adnumerare non dubitabis. Etenim laudum Caesaris est plena, quae admodum ornato et sublimiore explicantur sermone. Quod ex hac insolentius dictorum serie, quibus Cicero exiguum libellum adspersit, patebit: § 4: flumen... ingenii; § 9: sed tamen eius modi res nescio quo modo etiam cum leguntur, obstrepi clamore militum videntur et tubarum sono; § 10: pectus memoria offudit; § 23: omnia quae dilapsa iam diffluxerunt, severis legibus vincienda sunt; 24: belli vulnera; 29: nisi belli civilis incendium salute patriae restinxeris; § 31: qui non fortuna inflammaret odium suum; ibid: periculo liberatus animum tamen retinet armatum; § 32 sed iam omnis fracta dissensio est armis, exstincta aequitate victoris. — Palmam tamen insolentiae iis quae § 10 leguntur, necesse est tribuamus: »parietes, me dius fidius, ut mihi videtur, huius curiae tibi gratias agere gestiunt«.

Quodsi Ciceronem nonnunquam terminos solutae orationis egressum esse et ad poeticam dicendi rationem appropinquasse contendes, non repugnabo; attamen illa praeter consuetudinem dicta et rara sunt apud Tullium et a rhetorum posterioris aetatis fetibus longe abhorrent.

Cracoviae.

De carmine Priapeio Vergilii altero.

Scripsit

Casimirus Morawski.

Theodorum Birtium bonae frugis pleno commentario, quo carmina Vergilii minora illustrare conatus est (Jugendverse und Heimatpoesie Vergils, Leipzig 1910) egregie de explicandis his nugis esse meritum, si quando in campo illo spinoso versatus es, necesse est grato animo concedas. Ne tamen segniter et ignave alieno labore et fructibus aliena manu decerptis delectatus esse videar, versus aliquot ex illis carminibus excutere in animo est, in quibus enodandis minus feliciter Birtium desudasse opinor. Nempe in carmine priapeio, quod in eius editione secundum locum tenet, habemus solitum et tritum soliloquium hortorum dei et patroni, quo quidem et officia sua et honores ingenua magniloquentia celebrat atque flores, herbas, fructus, hostias quae ei donabantur et immolabantur fusius enumerat. In altera vero carminis parte his verbis alloquitur Priapus viatorem:

> Proin, viator, hunc deum vereberis
> Manumque sursum habebis; hoc tibi expedit,
> Parata namque trux stat ecce mentula.
> »Velim pol« inquis. At pol ecce vilicus
> Venit valente cui revulsa bracchio
> Fit ista mentula apta clava dexterae.

Mentulam igitur istam, praecipuum dei insigne, evelli potuisse, ne prorsus inanis terriculi partes ageret, ex hoc loco manifesto apparet. Atque omnia facillima essent explicatu, nisi in verbis »velim pol« hae-

reremus. Nam Birtii interpretatio, qui ellipsin in enuntiato »velim pol« latentem verbo furari explendam esse statuit, et duriusculi aliquid continet et carminis facetiae minus videtur esse accommodata. Verba igitur »velim pol« potius ex iis quae praecedunt explenda esse censuerim Nempe viator ille confidentius praedicat, dummodo mentula statuae Priapi infixa remaneat, fore ut nequaquam extimescat minacia dei verba ideoque esse sibi in votis, ut illa solito loco ne moveatur. Attamen vilicum iamiam turbaturum esse hanc viatoris securitatem deus respondet brevique furem misere vapulaturum mentula in clavam mutata. — Ceterum alteram quoque partem versus antepenultimi et duos qui sequuntur in calce positi, si viatori tribueris, equidem non repugnabo.

Cracoviae.

Ad Bellum Hispaniense.

Scripsit
ADAMUS MIODOŃSKI.

Cap 3 5: »Qui (Vibius Paciaecus) cum ad Cn. Pompei praesidia venisset, incidit idem temporis, ut tempestate adversa vehementique vento adflictaretur; aditusque vis tempestatis ita obscurabat, ut vix proximum adgnoscere possent«. Sic edidit B. Kübler. Egregii codicis Ashburnhamensis memoriam »incidit id temporis« praeferendam esse scripturae vulgatae »incidit idem temporis« recte vidit probavitque E. Woelfflin in Archivo suo XII p. 165. Sed mirum quantum perturbatam subito coortae procellae descriptionem exhibent libri scripti et editi. Lectionem »aditusque vis tempestatis« 2. m. in libro Dresdensi I exaratam hac ratione commendabat G. Karo [1]), ut plures aditus ad oppidum Uliam a scriptore commemorari statueret, quamquam idem § 8 aperte unius portae, ad quam suppetiae a Caesare missae adpropinquarunt, mentionem facit [2]). Verba autem »quae vis tempestatis« in cod W (=Laur. 68, 8) et D I 1. m. tradita non nihil habere offensionis G. Karo (ib. p. 188) perspexit; suo enim iure locutionem »quae tempestas« desiderasse mihi videtur, siquidem in enuntiatis relativis substantiva ipsa iterata aut synonyma, non eorum circumlocutiones occurrere post Ph. Thielmanni [3]) luculen-

[1]) Handschriftliche und kritische Beiträge zum Bellum Hispaniense (Comment. phil. Monac. 1891 p. 189).

[2]) Fleischer: Kritische u. exeg. Bemerkungen zum Bellum Hispaniense. Progr. Misn. 1895 p. 10.

[3]) De sermonis proprietatibus, quae leguntur apud Cornificium et in primis Ciceronis libris. Argentor. 1873 p. 24 sq.

tam dissertationem inter omnes constat. Libro demum Ashburnhami suffragante, qui »litusque vis tempestatis« offert, efficacius loco difficili mederi contingit. Quae inde profecta est coniectura Mommseni (in Herme 1893 p. 608): »visumque cuiusque vis tempestatis«, sententiae quidem convenit, longius tamen discedit a ductu litterarum, quales in membrana apparent. Fleischer vero commentum (l. l. p. 10): »militisque <visum> vis tempestatis« proposuit orationisque ita conformatae hunc elicuit sensum: Miles, id est Vibius, propter tempestatem vix proximum agnoscere potuit ipsiusque Vibii incommodum (= cuius incommodum) summam utilitatem equitibus et peditibus praebebat: infesta scilicet procella Vibio prospectum impediebat, militibus eius ex contrario eadem transitum per adversariorum praesidia faciliorem praestitit. — At eius generis interpretatio probabilitate caret, cum turbine non solius Vibii conspectum, sed omnium militum intersaeptum esse pateat, quo factum est, ut vix proximus eques sive pedes proximum suum cognoscere posset; neque est cur cogitemus non idem esse commodum adiumentumque duci et militibus, immo prorsus crediderim, incommodum tempestatis (=cuius incommodum) ex scriptoris sententia summopere profuisse »ipsis«, non solum militibus, sed praecipue duci, nullius enim magis quam Vibii intererat Caesaris imperata facere. Quae cum perpendam, pro illo »litusque« cod. Ashburnhami scribendum existimo situmque (an situsque?) eadem significatione atque proxima (circumiecta) loca vel regionem. Vide sis Plinium: n. h. XII 108 Sphagnos infra eos situs in Cyrenaica provincia maxume probatur; XXVII 2, 7 tangunt carnes aconito necantque gustatu earum pantheras, nisi hoc fieret, repleturas illos situs. — Saepius apud eundem situs (=regio) numerum singularem induit. Quid obstat, quominus hanc Plinianam vocem simili vi praeditam auctori qualis est scriptor Belli Hispaniensis adtribuamus? Audaciae denique non convincar, si enuntiatum consecutivum hoc modo constituam: ut vix <proximus> proximum adgnoscere posset. Posset, quod tuentur codices, in possent primus mutavit Nipperdeius.

Cap. 3, 7: »respondit, ut sileat verbum facere«, Singularem usum infinitivi apti ex verbo silendi illustravi olim structura in libello »De imitatione Christi« reperta: III 58, 5 taceant carnales ..homines de Sanctorum statu disserere (Archiv. lexic. lat. XIII p. 428). Nunc accedat exemplum graecum ex Gregorio Nazianzeno sumptum: Oratio II 66 (Migne, Patrol. gr. 35 col. 476) καὶ σιωπῶ λέγειν ὅσα περὶ τῶν βοσκόντων ἑκυτοὺς διαλέγεται. Ita dixit etiam Theodorus Studites, cuius verba τἄλλα σιωπῶ λέγειν (cf. Demosth. Ol. 3, 27 τὰ μὲν ἄλλα σιωπῶ) Stephani-Dindorfi Thesauro gr. l. (VII col. 306) debeo. Qui loquendi mos, ut opi-

nor, cottidianus si primo saeculo a. Chr. apud Graecos percrebruerit, non adhorreat a vero huius consuetudinis vestigium in phrasi »sileo verbum facere« deprehendi. Etenim nonnullae B. Hispaniensis proprietates, velut genetivus absolutus (14, 1 eius praeteriti temporis; 23, 5) et constructio »eius pecuniae provinciam liberasse« (12, 2) procul dubio a graeco fonte repetendae sunt. Cf. E. Woelfflin, Arch. XII 163 et N. Vulić: Histor. Untersuchungen zum Bell. Hisp, Monachii 1896, p. 9.

Cracoviae.

Dilucidationes Nazianzenicae.

Scripsit

Leo Sternbach.

I.

Inde ab Hesiodo (fr. 171, 4 Rzach) 'de longaevitate corvorum opinio fabulatur' (Macrobius Sat. VII 5, 11), quapropter apud Gregorium Nazianzenum vol. XXXVII[1]) p. 1561 v. 129 (Migne) πολλάκι δεῖπνον ἔθηκαν ἀμετροβίοις κοράκεσσιν nullam dubitationem epitheton ἀμετρόβιος movit. quod de elephantis usurpant Manetho I 5 et Nonnus Dionys. XVII 382, XXXVI 162, de cornicibus Constantinus Manasses Chron. 6336. Attamen optimi codicis Laurentiani (*L*=Plut. VII n. 10, s. XI) scriptura ἀμετρόβοαις (sic!) poetae memoriam ἀμετροβόαις vindicat[2]), qua quidem aptissime crocitus avium ad cadaver properantium[3]) indicetur; nam 'tacitus pasci si posset

[1]) Hoc Patrologiae Graecae volumen, quo Gregorii epistulae et maxima carminum pars continentur, significari, ubicumque nudae paginae adponuntur, semel moneo.

[2]) Cf. etiam Cosmas Hierosolymitanus Patrol. Gr. vol. XXXVIII p. 639 οἱ μὲν γὰρ κόρακες τὸ πολλὰ κράζειν ἅπαντες ἔχουσι πεφυκός, ὡς αὐτὸς ἀλλαχοῦ τοῦτο δηλῶν ὁ Θεολόγος φησί· δεῖπνον ἔθηκαν ἀμετροβοαῖς (sic!) κοράκεσσιν.

[3]) Corvi crocitantes praeterea mortem saepe praesagiunt et 'pessuma eorum significatio, cum glutiunt vocem velut strangulati' (Plinius N. H. X 12, 33). Hinc Tib. Gracchi obitum praedixerunt 'tres corvi in eum adversum occinentes' (Valerius Maximus I 4, 2), Ciceronis proscriptione adprobata ἀρθέντες ἀθρόοι κόρακες ὑπὸ κλαγγῆς προεφέροντο τῷ πλοίῳ τοῦ Κικέρωνος ἐπὶ γῆν ἐρεσσομένῳ (Plutarchus Vit. Cicer. 47, 3), ante Seiani necem κόρακες... πολλοὶ περιϊπτάμενοι καὶ περικρώξαντες αὐτὸν ἀπέπταντο ἀθρόοι (Cassius Dio LVIII 5, 7 vol. II p. 595, 11 sqq. Boissevain); cf. insuper Cassius Dio XLVII 40, 8 ibid. p. 240, 14 sqq., ubi inter alia prodigia ante proelium Philippense Cassii militibus obiecta corvorum praesagium innuitur: καὶ ὅ γε μάλιστα τὸν ὄλεθρόν σφισιν ἐσήμηνεν, ὥστε καὶ τοῖς ἐναντίοις ἔκδηλον γενέσθαι, πολλοὶ μὲν γῦπες, πολλοὶ δὲ καὶ ἄλλοι ὄρνιθες νεκροφάγοι ὑπέρ τε ἐκείνων μόνων διεφοίτων καὶ ἐς αὐτοὺς κατέβλεπον δεινόν τέ τι καὶ φρικῶδες κλάζοντές τε καὶ τρίζοντες. Adde lepidam fabellam Aesopeam n. 379 p. 185 (Halm).

corvus, haberet | plus dapis et rixae multo minus invidiaeque' (Horatius Epist. I 17, 50).[1]).

Dicendi colorem poeta noster manifesto a verbis ἄγκειμαι μέγα δεῖπνον ἀμετροβόαις κοράκεσσιν mutuatus est, quibus apud Philostratum Heroic. p. 252 (Boissonade) epigramma de Asbolo terminatur (v. 3), genuinus vero Gregorii contextus nihil dubii relinquit, quin prave et Philostrati et epigrammatis[2]) editores lectionis varietatem ἀμετροβίοις in nonnullis opusculi Philostratei exemplaribus traditam amplexi sint, infirmo Ioannis Tzetzae adminiculo confisi, qui ex deteriore Philostrati codice[3]) suam scripturam ἀμετροβίοις ter[4]) adsumpsit.

Ex epici sermonis consuetudine Gregorio nominativi forma ἀμετροβόης (non ἀμετροβόας) tribuenda est neque aliter de εὐρυβόαι p. 770 v. 64 iudico cf. αἰπυβόης apud Eudociam de S. Cypriano I 296[5]), ὀρθροβόην apud Tullium Lauream Anth. Pal. XII 24, 3[6]).

---

[1]) Porfyrionis interpretationem (p. 316, 13 sqq. Holder) sequor; ceterum cf. Nicander Ther. 405 sq. οὐδέ τις οὐδ' αἰῶνος ὑπὲρ νέκυν ἴχνια τείνας, | αἰγυπιοὶ γῦπές τε κόρακ τ' ὀμβρήρεα κρώζων, quo loco simul corvorum vox pluviae praenuntia in censum venit cf. Theophrastus de signis 1, 16, Aratus 966 sqq., Aelianus N. A. VI 19; Plinius N. H. XVIII 35, 362.

[2]) Iacobsius Anthol. Append. n. 129, Cougny Anthol. Append. V 46, Preger Inscr. Gr. metr. n. 230.

[3]) Plane eadem ratione apud Oppianum Cyneg. III 117 αἰετόεντά τε φῦλα πολύκρωζοί τε κορῶναι codex Venetus πολύκρωζοι recte pro πολύζωοι obtulit, quod adiectivum per se nihil offendit (cf. Hesiodus fr. 171, 1 cum Rzachii nota p. 382, A. Otto, die Sprichwörter und sprichwörtlichen Redensarten der Römer, L. 1890, p. 93 s. v. cornix 1), a versus autem sententia omnino abhorret (cf. v. 116 βαρύφθογγοί τε πέλειαι).

[4]) Epist. 1 p. 3, 3 (Pressel), Chiliad. V 137, Exeg. in Iliad. p. 24, 28 (Hermann, Appendix ad Draconem Stratonicensem, L. 1812).

[5]) Ex Ludwichii emendatione pro αἰπὺ βοῆς, unde Bandinius αἰπυβοὴς effecit; vox ipsa Lexicis addi potest aeque ac στερβοβόας ex Scholiis ad Sophocl. O. C. 1046 p. 444, 13 (Papag.) et νυκτοβόας ex Hesychio s. v. γλαῦξ pro νυκτόβας secundum Bergkii emendationem (P. L. G. vol III p. 664), cui favent formae femininae νυκτοβόα apud Hesychium s. v. στρίγλος (sive potius s. v. στρίγα), νυκτιβόα in cantilena apud Bergkium l. c. n. 26, 1 (ubi νυκτιβόαν pro νυκτικομαν correxit Turnebus), νυκτιβόη in hymno magico V 16 p. 293 (Abel, Appendix ad Orphica). Accedat ἐρημοβόας, quod bubonis est interpretamentum in Corpore Glossariorum Latinorum vol. III p. 319, 66 et p. 518, 48 (Goetz).

[6]) Ionice Τηλεβόης dixit Anaximander apud Athenaeum XI p. 498 C; Cyrillum Alexandrinum in Ioann. Evang. III 2 (Patrol. Gr. vol. LXXIII p. 417 B) scripsisse ὁ λεπτοβόης τε καὶ σμικροκῆρυξ νόμος vix credibile est, sed apud Lucianum Conv. 12 prorsus falsa est lectio βόην, quam pro βοὴν exhibet Scholiastes p. 31, 12 sq. (Rabe) οὐ βοὴν δὲ ἐνταῦθα, ἀλλὰ βόην, ὃ ἐστι κρακτικὸν καὶ θορυβώδη cf. Lobeckius Paralip. p. 540 et Fritzschius ad Lucian. vol. II 2 p. 96. Ex contrario in hymno

Quodsi de adiectivi ἀμετροβόης vi ac notione quaeritur, equidem epitheti originem ex voce Homerica ἀμετροεπής (Il. 2, 212) repetendam esse statuo[1]); nec dubito, quin ex eodem fonte contrariae significationis vox παυροεπής apud Antipatrum Sidonium Anth. Pal. VII 713, 1 παυροεπὴς Ἤρινν᾽ καὶ σὺ πολύμυθος ἀοιδαῖς fluxerit, ubi ad ipsius Erinnae versum fr. 2 (P. L. Gr. vol. III. p. 143 Bergk) παυρολόγοι πολιαί, ταὶ γήρως ἄνθεα ἄνατοῖς sine iusta causa Knaackius Herm. vol. XXV (1890) p. 86 provocat. Thersitae enim descriptionem Il. 2, 212 sqq. Θερσίτης δ᾽ ἔτι μοῦνος ἀμετροεπὴς ἐκολώα, | ὃς ῥ᾽ ἔπεα φρεσὶν ἦσιν ἄκοσμά τε πολλά τε ἤδη, | μάψ, ἀτὰρ οὐ κατὰ κόσμον ἐριζέμεναι βασιλεῦσιν Antipatro obversatam esse epigrammatis sententia v. 7 sq. λωΐτερος κύκνου μικρὸς θρόος ἠὲ κολοιῶν | κρωγμὸς ἐν εἰαριναῖς[2]) κιδνάμενος νεφέλαις docet, utpote quae ἐκολώα ad graculorum frigulantium strepitum referat perinde ac Philo Iudaeus de somniis II 260 (vol. III p. 300, 13 sqq. Cohn-Wendland) ἐν δὲ ἀπαιδεύτῳ λόγῳ τέθηκε τὰ ἐνθυμήματα· συνετὸν γὰρ οὐδὲν ἔστιν εὑρεῖν, ἀλλὰ κολοιῶν[3]) τινας ἀκόσμους καὶ ἀμετροεπεῖς, ὡς εἶπέ τις, φωνὰς et Gellius Noct. Att. I 15, 11 neque non merito Homerus unum ex omnibus Thersitam ἀμετροεπῆ et ἀκριτόμυθον[4]) appellat: verbaque illius multa et ἄκοσμα strepentium sine modo graculorum similia esse dicit. Quid enim est aliud ἐκολώα?[5]) Neque aliter Homerum intellexit Lucianus, cum Fugit. 31 paro-

---

Ps.-Orphico VI 3 ταυροβόαν, γένεσιν μακάρων θνητῶν τ᾽ ἀνθρώπων expectatur ταυροβόην. G. Hermannus codicis Vossiani memoria ταυρόαν viam monstrante ταυρωπὸν *in textum recepit; eodem iure de* ταυρόκερων *cogitari potest, qua forma Euripides* Bacch. 101 de Baccho utitur (cf. praeterea Euphorio fr. 13, 1 p. 28 Scheidweiler et Ps.-Orpheus Hymn. LII 2), sed scripturae ταυροβόην Bacchi nomen Ἐριβόας apud Pindarum fr. 75, 10 (Bergk) videtur suffragari.

[1]) Hinc etiam Asterius Urbanus loquaces Montanistarum prophetas ἀμετροφώνους vocat Patrol. Gr. vol. X p. 149 B.

[2]) Legendum videtur ἠερίαις. Cf. p. 21 n. 3 infra.

[3]) Unici codicis lectionem κωλύων ad κολοιῶν, non ad κολῳῶν ducere editores non perspexerunt; cf. v. l. κολυὸς pro κολιὸς apud Cassium Dionem LXXI 25, 2 vol. III p. 266, 12 (Boissev.) et apud Tatianum adv. Gr. 26 p. 27, 16 (Schwartz).

[4]) Ἀκριτόμυθος (Il. 2, 246) et ἀμετροεπὴς idem fere significare grammatici quidam existimabant, *nimiam loquacitatem denotari rati; quam doctrinam corrupit* I. Nicole, les scolies Genevoises de l' Iliade vol. I (1891) p. 37, 5 sq. ἀκριτόμυθε] ἢ ἐν τῷ λέγειν ἄκραν μὴ ἔχων ἢ ὁ κόρον μύθου φέρων (μύθων ἔχων?) μηδόλως, cum extremam vocem expungeret: 'peut-être une protestation d' un lecteur contre l' absurdité de ces étymologies'! Cf. Schol. B ad ἀμετροεπὴς (vol. III p. 74, 15 sqq. Dindorf cl. vol. V p. 74, 11 sqq. Maass) 'πάντων' γάρ φησι 'κόρος ἐστίν' (Il. 13, 636), ὃν οὐκ ἤδει οὗτος.

[5]) Falso Hertzius et Hosius ἐκολώα ediderunt. — Similiter locutus est Ammianus Marcellinus XXII 6, 2 (de Aegyptiis, genere hominum controverso et adsuetu

diam procudit: Θερσῖτ' ἀκριτόμυθε, κακῶν πανάριστε κολοιῶν | μάψ, ἀτὰρ οὐ κατὰ κόσμον ἐριζέμεναι βασιλεῦσιν.

Altius vero repetenti non desunt argumenta, quibus eandem interpretationem iam saeculo quinto percrebuisse adfirmari potest. Nimirum Eustathii Thessalonicensis adnotatio ad Il. 2, 212 p. 205, 8 sqq. σημείωσαι δέ, ὅτι Ὁμήρου δευτέρας συζυγίας εἰδότος τὸ κολῳῶ, καὶ δηλοῖ τὸ ἐκολῴα ὅμοιον ὂν τῷ ἐβόα, φασὶν οἱ παλαιοὶ καὶ πρώτης αὐτὸ εἶναι παρ' Ἀντιμάχῳ εἰπόντι· ὣς ῥα τότ' Ἀργείων ἐκολῴει στρατὸς fidem facit, Antimachum Colophonium in sua Homeri editione ἐκολῴα, non ἐκολῴκ legisse et metaphophoram a graculis ductam statuisse. Qua autem ratione Thebaidis fragmentum (37 p. 286 Kinkel, Epic. Gr. Fr.) explicandum sit, non liquet. Lobeckius, qui alterius declinationis formam ab Homeri usu non discrepare bene docuit (Rhematicon p. 164), vix recte ex mea quidem sententia ὣς ῥα τότ' Ἀργείων ἐκολῴει ⟨μάψ⟩ στρατὸς ⟨αὖτως⟩ temptabat; ego longioris comparationis apodosin[1]) agnosco, qua Argivorum timorem vel gaudium ab Antimacho descriptum esse puto: ὣς ῥα τότ' Ἀργείων ἐκολῴει ⟨ἅπας⟩ στρατὸς ⟨εὐρὺς⟩[2]) cf.

1) Homerus Il. 17, 755 sqq.[3])

τῶν δ', ὥστε ψαρῶν νέφος ἔρχεται ἠὲ κολοιῶν,
οὔλον κεκλήγοντες, ὅτε προΐδωσιν ἰόντα
κίρκον[4]), ὅ τε σμικρῇσι φόνον φέρει ὀρνίθεσσιν,
ὣς ἄρ' ὑπ' Αἰνείᾳ τε καὶ Ἕκτορι κοῦροι Ἀχαιῶν
οὔλον κεκλήγοντες ἴσαν, λήθοντο δὲ χάρμης,

tum Il. 16, 582 sqq.

ἴθυσεν δὲ διὰ προμάχων ἴρηκι ἐοικώς

---

dine perplexius litigandi semper laetissimo) hi omnes densati in unum principem ipsum et praefectos praetorio graculorum more strepentes interpellabant incondite.

[1]) Cf. ὣς ῥα τότ' apud Homerum Il. 11, 419. 482, ὣς ῥα Il. 13, 201; 15, 365; 18, 163, Od. 20, 16.

[2]) Cf. Il. 1, 229. 384. 478. 484; 2, 439; 4, 209. 436; 19, 196; 24, 199; 4, 76.

[3]) Totum locum in suum usum convertit parodus apud Brandtium (Parodorum epicorum Graecorum et Archestrati reliquiae) p. 102 fragm. VIIIa 10 sqq.

[4]) Huius avis apud Antimachum mentio fit fr. 59, 1 sq. ῥίμφα δ' ἐπ' ἠπείροιο μελαίνης ὑφόσ' ἀερθεὶς | Πηλείδης ἀπόρουσεν ἐλαφρῶς ἠύτε κίρκος, quae comparatio ex Homeri auctoritate pendet Od. 13, 86 sqq. οὐδέ κεν ἴρηξ | κίρκος ὁμαρτήσειεν, ἐλαφρότατος πετεηνῶν· | ὣς ἦ ῥ' ὄμφα θέουσα θαλάσσης κύματ' ἔταμνεν (cl. v. 83 ὑφόσ' ἀειρόμενοι ῥίμφα πρήσσουσι κέλευθον) et Il. 22, 138 sq. Πηλείδης δ' ἐπόρουσε ποσὶ κραιπνοῖσι πεποιθώς· | ἠύτε κίρκος ὄρεσφιν, ἐλαφρότατος πετεηνῶν κτλ.

ὠκέι, ὅς τ' ἐφόβησε κολοιούς[1]) τε ψῆράς τε[2])·
ὣς ἰθὺς Λυκίων, Πατρόκλεις ἱπποκέλευθε,
ἔσσυο καὶ Τρώων

et Tryphiodorus Troiae Excid. 247 sqq.

οἱ δ' ὅτε τεχνήεντος ἴδον δέμας αἰόλον ἵππου,
θαύμασαν ἀμφιχυθέντες, ἅτ' ἠχήεντες ἰδόντες
αἰετὸν ἀλκήεντα περικλάζουσι κολοιοί, —

2) Quintus Smyrnaeus Posthom. XIV 85 sqq.

Ἀργεῖοι δ' ἐπὶ νῆας ἔβαν μέγα καγχαλόωντες,
μέλποντες νίκης ἐρικυδέος ὄβριμον ἀλκήν,
ἄλλοτε δὲ ζάθεον μακάρων γένος ἠδὲ καὶ αὐτῶν
θυμὸν τολμήεντα καὶ ἄρθιτον ἔργον Ἐπειοῦ·
μολπὴ δ' οὐρανὸν ἷκε δι' αἰθέρος, εὔτε κολοιῶν
κλαγγὴ ἀπειρεσίη, ὁπότ' εὔδιον ἦμαρ ἵκηται
χείματος ἐξ ὀλοοῖο, πέλει δ' ἄρα νήνεμος αἰθήρ·
ὣς τῶν πὰρ νήεσσι μέγ' ἔνδοθι γηθομένων κῆρ...[3])

---

[1]) Non sine ratione accipitrem cum graculo coniungit Lucianus Icaromen. 2 εἴ γε πρὸς τοῖς ἄλλοις ἐλελήθεις ἡμᾶς ἱέραξ τις ἢ κολοιὸς ἐξ ἀνδρῶν που γενόμενος. Ceterum graculi nonnumquam ἱερακίζειν dicuntur cf. Aristoteles fr. 253, 5 p. 202, 25 (Rose), Theophrastus de sign. 1, 16 Aratus 965 sq

[2]) In tali comparatione propter ἐκολῴει Antimachus sturnos commemorare non potuit, quod iudicium Quintus Smyrnaeus comprobat, quippe qui Homeri exemplum secutus Posthom. VIII 387 (ὡς δ' ὁπότε ψῆρες τανυσίπτεροι ἠὲ κολοιοὶ) graculos negligere non dubitaverit III 358 sqq. οἱ δὲ μέγα τρομέοντες ἀπὸ πτολέμοιο φέβοντο | πανσυδίῃ, ψήρεσσιν ἐοικότες, οὕς τε δαΐζων | κίρκος ἐπισσεύει, τοὶ δ' ἰλαδὸν ἄλλος ἐπ' ἄλλῳ | ταρφέες αἰσσουσιν ἀλευόμενοι μέγα πῆμα et XI 217 sq. ἆ δειλοί, τί φέβεσθε, ἐοικότες οὐτιδανοῖσι | ψήρεσιν, οὕς τ' ἐφόβησε μολὼν κατεναντία κίρκος. Homericae autem memoriae, quae quidem graculos a sturnis non disiungat, plura testimonia apud scriptores utriusque linguae comparent cf. Babrius 33, 4 sq., Basilius Magnus Homil. VIII in Hexaem. 3 (Patrol. Gr. vol. XXIX p. 172 B), Theophylactus Bulgarus Epist. (Meurs.) 1 (ibid. vol. CXXVI p. 360 B), Tzetzes Chil. IV 45, — auctor carminis Priapei 61, 10, Ulpianus Dig. XIX 2, 15, Eugenius Toletanus Carm. 17, 2 (Patrol. Lat. vol. LXXXVII p. 391 C).

[3]) Non respexit Antimachus ad Il. 1, 573 sqq. λοίγια ἔργα τάδ' ἔσσεται οὐδ' ἔτ' ἀνεκτά, | εἰ δὴ σφὼ ἕνεκα θνητῶν ἐριδαίνετον ὧδε, | ἐν δὲ θεοῖσι κολωὸν ἐλαύνετον, quamquam et illic eum κολωός, non κολωὸς recepisse persuasum habeo; rixosae enim vociferationis vis agnosci nequit. — Apud Apollonium Rhodium Arg. I 1284 sqq. ἐν δέ σφιν κρατερὸν νεῖκος πέσεν, ἐν δὲ κολωὸς | ἄσπετος, εἰ τὸν ἄριστον ἀποπρολιπόντες ἔβησαν | σφωϊτέρων ἑτάρων clamorem tumultuosum intelligendum esse alter poetae locus demonstrat II 1063 sq. αὐτὰρ πασσυδίῃ περιώσιον ὄρνυτ' ἀυτὴν | ἀθρόοι, ὄφρα κολωὸν ἀηθείῃ φοβέωνται.

Antimacho Aristophanem adiungo Av. 17 sq. κἀπέδοτο τὸν μὲν Θαρρελείδου τουτονὶ | κολοιόν, ubi interpretes transversos egit scholiastarum inscitia: Σύμμαχος[1]) Ἀσωπόδωρον· καὶ γὰρ οὗτος ἐπὶ σμικρότητι ὑπὸ Τηλεκλείδου (fr. 46 Kock) κεκωμῴδηται, καὶ ὁ κολοιὸς μικρὸς ὢν ἐκ τῶν πτερῶν τὴν σύστασιν ἔχει. — Ἄλλως. Ἄθηλον, εἰ Ἀσωπόδωρον λέγει, ὃς κωμῳδεῖται ἐπὶ σμικρότητι σώματος· ἦν δὲ καὶ ὁ Θαρρελείδης μικρός. Ἄλλως[2]). Οἱ μὲν πλείους ὑπειλήφασιν υἱόν τινα Θαρρελείδου βραχὺν καὶ παραπλήσιον κολοιῷ κωμῳδεῖσθαι· οὐκ ἔχομεν δὲ υἱὸν αὐτοῦ διὰ τῆς κωμῳδίας εἰπεῖν· μήποτε οὖν, [φησί[3])], κατὰ περίφρασιν εἴρηκε Θαρρελείδου κολοιόν, ἐν ἴσῳ τῷ Θαρρελείδην, ὃς ἐστι κολοιώδης, ἢ ὡς κολοιοὺς αὐτὸν πωλοῦντα διαβάλλει. (Ἄλλως. Ὁ τοῦ Θαρρελείδου υἱὸς ἐγένετο κολοιός). Videlicet Θαρράλείδου (sive potius Θαρράλείδην) Comicus scripsit nominis forma ficta[4]), qua Thersitae etymologiam exprimere voluit, a voce Aeolica Θέρσος (=Θάρσος) ductam[5]). Itaque protervitas[6]), non exiguitas graculi sugillatur, quae aviculae indoles praeterea Equit. 1020 πολλοὶ γὰρ μίσει σφε κατακρώζουσι κολοιοὶ perstringitur.

Congruit Gregorius p. 1146 v. 1680 sq. ταῦτ' εἶπον, οἱ δ' ἔκρωζον ἄλλος ἄλλοθεν | δῆμος κολοιῶν, εἰς ἓν ἐσκευασμένος et praecipue p. 1243 v.

---

[1]) Εὐφρόνιος excidisse putat O. Schneider, de veterum in Aristophanem scholiorum fontibus (Sundiae 1838) p. 71.

[2]) Cf. Scholia Aristophanica... in the codex Ravennas vol. I p. 428 sq. Rutherford.

[3]) Aristarchi vel Didymi nomen supplere voluit M. Schmidtius, Didymi Chalcenteri, grammatici Alexandrini, fragmenta (L. 1854) p. 260, sed φησὶ omittit codex Ravennas, qui in διαβάλλει desinit. Quaestionem turbat Suidas s. v. Θαρρελείδης. Σύμμαχος, Ἀσωπόδωρος. Διδυμαχίας (cf. Kockius ad Eupolidis fragmentum 284), ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ, ἐπὶ σμικρότητι διεβέβλητο σώματος, ubi Σύμμαχος Ἀσωπόδωρον, ὡς δὲ Δίδυμος, ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ κτλ. coniecit Bernhardyus vol. I 2 p. 1111 sq.

[4]) Formam Θαρράλείδου vel sermonis Attici usu flagitari iam Lobeckius vidit, ac revera Θαρράλείδης praebet Etym. Magn. p. 166, 5 secundum Herodiani traditionem, cui ex vulgato Aristophanis contextu Θαρρελείδης perperam obtrusit Lentzius vol. I p. 67, 18 et II p. 435, 11.

[5]) Omnia grammaticorum veriloquia congessit Etym. Magn. p. 447, 22 sqq. (cf. insuper Eustathius ad Il. 2, 244 p. 214, 11 sqq.) Θερσίτης· παρὰ τὸ θέρω, τὸ θερμαίνω, ὁ μέλλων Αἰολικῶς θέρσω, γίνεται Θερσίτης, ὁ θερμαντικὸς ἐν τῷ λέγειν· θερμὸς γὰρ καὶ προπετής· ἢ παρὰ τὸ θάρσος, ὃ οἱ Αἰολεῖς θέρσος λέγουσιν, οἱονεὶ ὁ εὔτολμος, κατὰ ἀντίφρασιν, τουτέστιν ὁ ἀσθενής (Θρασύδειλος significantius apud Eustathium)· ἢ ὁ θάρσος ἔχων ἐν τῷ ὑβρίζειν.

[6]) Apte Menandri (vol. III p. 97 Kock et the Oxyrynchus papyri vol. VII ed. Hunt, Lond. 1910, p. 103 sqq.) persona Θρασωνίδης in contentionis discrimen veniet; etiam apud Homerum Od. 22, 287 sq. ὦ Πολυθερσείδη (φίλε Θερσείδη U apud Ludwichium, quem Hesychii discrepantia Φιλοθερσ<ε>ίδη fugit) φλοκίστομε, μήποτε πάμπαν | εἴκων ἀφραδίῃς μέγα εἰπεῖν de patronymico ficto videntur quidam cogitasse nec dubitandum, quin Choerobosci lectio ὦ φιλοθερσίτη ad ipsum Herodianum (vol. II. p. 691, 6) redeat.

198 sqq. εἰ δὲ καλύπτοι | μῦθον ἐμὸν πολιήν τε νέων θράσος ἠὲ κολοιῶν | οὖλον ἐπικρώζοντες[1]) ἐμοὶ νέφος ἀφραδίῃσι, nec distat Simplicius in Aristotelem de caelo p. 42, 17 sq. (Heiberg) ὁ δὲ νεαρὸς ἡμῖν οὗτος κόραξ, μᾶλλον δὲ κολοιός, ἄκραντα γαρυόμενος Διὸς πρὸς ὄρνιχα θεῖον κατὰ τὸν μεγαλορρήμονα Πίνδαρον, cum celeberrimam Pindari sententiam ex suo[2]) corrigit Ol. II 86 sqq. σοφὸς ὁ πολλὰ εἰδὼς φυᾷ· | μαθόντες δὲ λάβροι | παγγλωσσία κόρακες ὣς ἄκραντα γαρύετον | Διὸς πρὸς ὄρνιχα θεῖον.

Quae imago ita est explicanda, ut poeta ingenio alte evolans adversarios discendo doctos non minus despicere censendus sit quam aquila inanem corvorum crocitum despicatui habeat. Maluit Pindarus aemulis corvorum speciem adsignare[3]), ne nimia eorum vilitate laudem suam minueret. Corvis viliores sunt cornices, quas ab aquilis magnopere contemni narrat Aelianus N. A. XV 22 (unde sua hausit Apostolius I 42) ταῖς κορώναις ἔργον τοὺς ἀετοὺς ἐρεσχελεῖν· οἱ δὲ ὑπερφρονοῦσιν αὐτῶν καὶ ἐκείναις μὲν ἀπολείπουσι τὴν κάτω φέρεσθαι πτῆσιν, αὐτοὶ δὲ τὸν αἰθέρα ὑψηλότερον ὄντα ὠκίστοις τέμνουσιν πτεροῖς· οὐ δήπου δεδιότες, (πῶς γὰρ ἄν τοῦτο εἴποι τις τὴν τῶν

---

1) Eodem verbo in simili sententia Aristophanes Equit. 1051 utitur: φθονεραὶ γὰρ ἐπικρώζουσι κορῶναι, unde etiam Themistius Or. IV p. 73, 27 sq. (Dindorf) καὶ εἴ πῃ αὐτοῖς κορώνη λακέρυζα ἐπικρώξειεν videtur profecisse. Alia orationis lumina Gregorio Homerus Il. 17, 755 sq. ὥστε ψαρῶν νέφος ἔρχεται ἠὲ κολοιῶν | οὖλον κεκλήγοντες suppeditavit; ignorat igitur lectionis varietatem γένος pro νέφος, qualem vero notionem voci οὖλον subiecerit, luculente demonstrat Or. XLIII 30 (vol. XXXVI p. 536 C) ἐν τούτοις ὄντων ἡμῶν, ἐξαίφνης ἐφίσταται νέφος χαλάζης πλῆρες καὶ τετριγὸς ὀλέθριον (perniciose = terribiliter). Convenit poeta incertus Anth. Pal. VII 543, 4 οὖλον ἀνηρίθμων κεῖνο νέφος γεράνων, ubi 'spissam' nubem viri docti falso invehunt, dissident antiquae interpretationes apud Eustathium p. 1126, 39 sqq. οὖλον δὲ ἀντὶ τοῦ συνεστραμμένον καὶ ὀξὺ διὰ βειλίαν· οὕτω γὰρ κλάζουσι τὰ βειλαινόμενα· τῶν μέντοι ἡδομένων χαλαρὰ ἡ φωνή (cf. Schol. vol. IV p. 165, 8 sqq. Dindorf et VI p. 241, 12 sqq. Maass)· δύναται δὲ καὶ ἀντὶ ὀλεθρίου νοηθῆναι, ἵνα ᾖ οὖλον κεκλήγοντες ἀντὶ τοῦ σημαντικὸν οὐκ ἀλλοτρίου, ἀλλ' οἰκείου ὀλέθρου ἰάχοντες.

2) Cf. eiusdem commentarius in Aristotelis Phys. VIII 1 (contra Philoponum) p. 1140, 8 sqq. (Diels) δικαιότερον γὰρ οἶμαι λέγειν, ὡς, εἰ τοῦτο διὰ πάντων ἀληθὲς ἀποδέδεικται, καὶ τὸ ἐκ τούτου δεικνύμενον ἀληθὲς ἂν εἴη μηδὲν ὑπὸ τοῦ θορύβου τῶν κολοιῶν ταραττόμενον.

3) Secundum Suetonium Octav. 96 (cf. Cassius Dio XLVII 1, 3 vol. II p. 211, 1 sqq. Boissev. et Zonaras Chron. X 16) contractis ad Bononiam triumvirorum copiis aquila tentorio eius (scil. Octaviani) supersedens duos corvos hinc et inde infestantes afflixit et ad terram dedit, notante omni exercitu futuram quandoque inter collegas discordiam talem, qualis secuta est, atque exitum praesagiente, ubi corvi Antonium et Lepidum significant. — Aquilae et corvi volatum discernit Gregorius p. 1529 v. 100 sq. οὐδὲ κόραξ ἀετοῖσιν ὁμοίην δινεύεσθαι | χρηίζει, πάντων βασιλεύτατον εἶδος ἀμείψας cf. etiam R. Helm, Lucian und Menipp (L. 1906) p. 104 sq.

ἀετῶν ἀλκὴν καλῶς ἐπιστάμενος;), ἀλλὰ ἰδίᾳ τῇ μεγαλονοίᾳ ἐῶσιν ἐρρεῖν ἐκείνας κάτω. At longissimo intervallo ab aquilis graculi[1]) disiuncti sunt, quod ipse Pindarus praeclare exposuit Nem. III 80 sqq. ἔστι δ' αἰετὸς ὠκὺς ἐν ποτανοῖς, | ὃς ἔλαβεν αἶψα τηλόθε μεταμαιόμενος, θαρσινὰν ἄγραν ποσίν, | κραγέται δὲ κολοιοὶ ταπεινὰ νέμονται[2]).

Hinc inlustratur Gregorius Epist. 178 p. 292 B εἰ δὲ καὶ τὰ πρῶτα τῶν ἐνταῦθα δοίημεν, μὴ ἀνάσχῃ ἀριστεύειν ἐν κολοιοῖς, ἀετὸς εἶναι δυνάμενος, quae sententia dilucidius expressa recurrit[3]) p. 1215 v. 672 ἄλλο κολοιῶν ὕψος, ἄλλο δ' ἀετῶν[4]) et 1336 v. 103 χωρὶς κολοιῶν κ' ἀετῶν ὑψώματα[5]), tum Epist. 33 p. 73 B τοὺς μὲν οὖν πολλοὺς εἶναι κολοιοὺς πτῆσιν ἀετῶν δοκιμάζοντας, qua cum sententia apte adagium ἀετὸν ἵπτασθαι διδάσκεις (Schneidewinus ad Zenob. II 49) conferetur. Similia suppeditant Babrius 137 p. 126 sq. (Crusius) ὄνυξιν ἅρας ἄρνα λιπαρὸν ἐκ ποίμνης | ἤ(νεγκε) παισὶν δεῖπνον

---

[1]) Obolo graculus, triobolo cornix venit apud Aristophanem Av. 18; ibid. 571 καὶ πῶς ἡμᾶς νομιοῦσι θεοὺς ἄνθρωποι κοὐχὶ κολοιοὺς audaciae cumulum habes. — Facit huc quadamtenus Theophylactus Simocatta Epist. 12 (Epistol. Gr. ed. Hercher) p. 766, 46 sq. κολοιοῦ φανέντος κόραξ ἐν τοῖς εὐπρεπέσιν καταλογισθήσεται ὄρνισιν, quem locum prave intellexit Tzetzes Chil. VIII 517 sq. Σιφάκατος καὶ ἕτεροι σὺν τούτῳ φασὶ πάλιν, | ὄρνιν πανευπρεπέστατον τὸν κολοιὸν ὑπάρχειν.

[2]) Cf. etiam Theophylactus Bulgarus Epist. (Meurs.) 1 (Patrol. Gr. vol. CXXVI p. 360 B) τοῦ δὲ σοῦ ὕψους ἂν εἴη τοὺς τῶν κολοιῶν κρωγμοὺς ἢ ψαρῶν τοὺς ψιθυρισμοὺς ὑπερκείμενον μὴ δέχεσθαι, ἀλλὰ καὶ τοῦτο ἔχειν θεοῦ τὸ πάντα ἐν κρίσει διηρευνημένα λέγειν τε καὶ ποιεῖν.

[3]) Cf. insuper p. 1512 sq. v. 96 sqq. κρεῖσσον δεύτερ' ἔχειν μεγάλων ἢ πρῶτα πενιχρῶν, | ὡς ἵπτασθ' ἀετοῖο κάτω φοιζοῦντος ὕπερθεν | ἢὲ χαμαιπετέων κορύδων ὕπερ ἠέρα τέμνειν, quo loco aquilae alauda opponitur. Idem fit in proverbio ἀετοῦ γῆρας, κορύδου νεότης (παρόσον καὶ γηράσκων ἀετὸς ἀμείνων ἐστὶ παντὸς νεάζοντος ὄρνιθος Zenob. II 38 cum editoris nota Paroem. Gr. vol. I p. 42, ubi Hippothoontis versus fr. 5 p. 828 Nauck γῆρας λεόντων κρεῖσσον ἀκμαίων νεβρῶν adsimulandus erat, ab Apostolio V 41 inter proverbia receptus).

[4]) Lectionis discrepantiam pro vulgata scriptura αἰετῶν recepi, quae a carminum iambicorum sermone aliena est; itaque p. 937 v. 127 σὺ δ' ἀγκαλίζου· καὶ γὰρ ἀετός, ὡς λόγος codicis L memoriam αἰετὸς falsam esse sequitur cf. p. 1193 v. 372. κρίνειν νεοττῶν ὄψιν ἀετὸν πανσόφως, ubi eodem modo tribrachys in quarto pede comparet. Prima substantivi syllaba secundum Gregorii leges prosodiacas anceps est, quare p. 1336 v. 103 χωρὶς κολοιῶν κ' ἀετῶν ὑψώματα potius elisio quam crasis (κἀετῶν) prodit, quam poetae consuetudinem breviter attingit commentatio nostra 'de Gregorio Nazianzeno Homeri interprete' (Stromata in honorem C. Morawskii, Cracoviae 1908) p. 177 n. 3. In hexametris et pentametris dactylicis αἰετὸς (– ∪ ∪) habes p. 1463 v. 160. ἀετὸς (∪ ∪ ∪) p. 853 v. 33; 1513 v. 97; 1516 v. 144; 1529 v. 100.

[5]) Praemittitur versui priori trimeter ἄλλος γυναικῶν κόσμος, ἄλλος ἀρρένων, quem Scholiastes ad Clementem Alexandrinum vol. I p. 332, 26 (Stählin) auctoris nomine suppresso cum prava varietate (γυναικὸς pro γυναικῶν) ita laudat (παρὸ εἴρηται τό· ἄλλος κτλ.), ut Clementis verba Paedag II 10, 4 ὅρα μὴ οὐκ ἄλλη μὲν ἀνδράσιν, ἄλλη δὲ ἐσθῆς

αἰετὸς δώσειν | τὸ δ'αὐτὸ πράξειν καὶ κολοιὸς ὥρμήθη· | Καὶ δὴ καταπτὰς ἀρνὸς ἐσχέθη νώτοις... | 'δίκην δ' ἀνοίης' εἶπεν 'ἀξίως τίνω· | τί γὰρ ὢν κολοιὸς αἰετοὺς ἐμιμούμην'; et Ignatius Diaconus Tetrast. I 55 p. 284 (ed. Müller, ibid.) ἀρνὸν καταπτὰς ἀετὸς καθαρπάσας· | ἰδὼν κολοιὸς ἐν κριῷ πράττει τάδε. | Ὃν εἶλε ποιμήν· παῖς δ' ἐφώνει τοῦτό τι· | ἐμοὶ κολοιός, ἀετὸς δ' αὐτῷ πέλει[1]), — imagine ea dem ignaviam a virtute discernunt Cicero apud Plutarchum Vit. Cicer. 38, 5 p. 880 C (cf. etiam imp. et reg. apophth. p. 205 D n. 19) μετὰ δὲ τὴν ἧτταν Νοννίου μὲν εἰπόντος, ὅτι δεῖ χρηστὰς ἐλπίδας ἔχειν, ἑπτὰ γὰρ ἀετοὺς ἐν τῷ στρατοπέδῳ τοῦ Πομπηΐου λελεῖφθαι, 'καλῶς ἄν' ἔφη 'παρήνεις, εἰ κολοιοῖς ἐπολεμοῦμεν' et Cassius Dio LXXI 25, 2 vol. III p. 266, 12 sq. οὔτε γὰρ ἀετὸς κολοιῶν ἢ καὶ λέων νεβρῶν ἡγησάμενος ἀξιόμαχος γίνεται, nec multum differt fabulae Libanianae ἔννοια de graculo variis pennis ornato (p. 118 Corais) ὥστε ὑπεχώρει μὲν αὐτῷ ὁ λευκότατος κύκνος, μικρὸν δὲ ὁ ταὼς ἐδόκει καὶ αἱ τούτου βαφαί, καταπεφρόνητο δὲ καὶ ἀετοῦ σεμνότης[2]).

Alio sensu graculum cum cycno coniungit Gregorius Epist. 114 p. 212 B κἂν εὕρῃς τὴν ἐμὴν ἀφωνίαν ἀμείνω τῆς σῆς εὐγλωττίας, παῦσαι καταφλυαρῶν ἡμῶν τῆς σιωπῆς· ἢ σοι παροιμίαν ἐρῶ, μάλιστα μὲν ἀληθῆ, μάλιστα δὲ σύντομον, ὅτι

ἀπονεμητέα γυναιξὶν ab auctore expressa esse clare indicet; itaque falso Gregorii immemor fragmentum tragicum agnovit Nauckius (Inc. n. 443 p. 925) nec melius comici poetae fragmentum delitescere pronuntiavit Kockius (Inc. n. 1294 vol. III p. 623). Manifesto Gregorius respicitur, cuius versus etiam p. 313, 5 sq. (= Greg. p. 742 v. 863 sq.) et p. 323, 33 sq. (=Greg. p. 624 v. 589) excitantur. — Trimetro χωρὶς κολοιῶν κ'ἀετῶν ὑψώματα verba χωρὶς τὰ Μυσῶν καὶ Φρυγῶν ὁρίσματα, praemittuntur, quae iam Strabo XII 4, 4 et 8, 2 in proverbium abiisse adserit. Ad hunc versum (Trag. inc. n 560 p. 950) suum fetum Gregorius accomodavit, quemadmodum p. 1214 v. 663 veteri proverbio versum χωρὶς τὰ Μεῤῥᾶς καὶ Σιλωὰμ ῥεύματα subiunxit, qui et ipse adagii vim postea obtinuit (cf. Append. Prov. V 35, Macarius VIII 84, Apostolius XVIII 45), et post χωρὶς τὰ Μυσῶν καὶ Φρυγῶν ὁρίσματα p. 1114 v. 1241 χωρὶς τὰ τῶν ἔξωθεν οἵ τ' ἐμοὶ λόγοι addidit, ubi genuinum contextum χωρὶς τὰ τῶν ἔξωθε τῶν τ' ἐμῶν λόγων (scil. ὁρίσματα) L praebet. Gregorii ingenio debentur insuper gnomae χωρὶς γυναικῶν κ' ἀῤῥένων ἤθύσματα p. 944 v. 72 et χωρὶς τὰ καλῶν καὶ κακῶν ὁρίσματα vol. XXXVIII p. 95 v. 3 (n. 23), ac fortasse propter fabulam de Croeso (p. 701 sq. v. 299 sqq.) ipse versum χωρὶς τὰ Μήδων (sic L pro Μυσῶν) καὶ Λυδῶν ὁρίσματα p. 701 v. 293 effinxit; accedat vol. XXXVIII p 95 v.8 χωρὶς τὸν αἰσχρὸν τόν τε σώφρονα τίθει. Ex tragicis similiter locuti sunt Sophocles O. C. 808 (quod dictum proverbialiter usurpatur cf. Schneidewin-Leutsch Paroem. Gr. vol. I p. 465 et II p. 73) χωρὶς τό τ' εἰπεῖν πολλὰ καὶ τὸ (haec lectio scripturae τὰ praeferenda est) καίρια, Euripides Alc. 528 χωρὶς τό τ' εἶναι καὶ τὸ μὴ νομίζεται, fr. 21, 3 οὐκ ἂν γένοιτο χωρὶς ἐσθλὰ καὶ κακά, — Aeschylus Prom. 927 ὅσον τό τ' ἄρχειν καὶ τὸ δουλεύειν δίχα.

[1]) Adde Babrium 72, 14, ubi 'tumens inani graculus superbia' (Phaedrus I 3, 4) πρὸς θεοὺς ἤιξεν αἰετοῦ κρείσσων, quo loco Nauckii coniectura θάσσων pro κρείσσων sententiam pervertit.

[2]) Facit huc fabula Aesopea n. 398 p. 192 (Halm).

τότε ἄσονται κύκνοι, ὅταν κολοιοὶ σιωπήσωσιν. Scilicet frigulante graculo obmutescit cycnus, quippe qui sonum odiosum tolerare non possit[1]). Quae sententia apud Libanium Epist. 1186 p. 564 sq. (Wolf) redit: ἦλθεν ἂν καὶ νέφος[2]) κολοιῶν, γέλως ἐμοί τε καί σοι, λέγειν μὲν σὺν ἐπισταμένων, παίειν δὲ ἄλλους ἐπιχειρούντων ἀντὶ τῶν αὑτῶν ἀμαθείας, siquidem in molesta lectione παίειν procul dubio παύειν delitescit; cycnos autem voce ἄλλους innui idem auctor docet Epist. 40 p. 20, 15 sqq. τότε μὲν ὑπὸ τῆς νεότητος ἐξηπατῶ καὶ κύκνον ἡγοῦ τὸν κολοιόν, τὸ γῆρας δέ σε ἐπαίδευσε τὸν κολοιόν, ὅπερ ἐστίν, ἡγεῖσθαι κολοιόν· ἀλλ' ἡμεῖς γέ σε καὶ τότε καὶ νῦν κύκνον et 441 p. 223, 15 sq. τὸ μὲν γὰρ εἰς τὸν κύκνον ἰδεῖν καλόν, τὸ δὲ τῷ κολοιῷ δοῦναι χώραν οὐ καλόν.

Omnino pervulgata est apud scriptores Graecos et Latinos comparationis ratio, quae cum pulcherrimo cycni cantu deterioris notae sonos contendat; itaque cycno opponuntur praeter graculum[3])

alauda: Dioscorides Anth. Pal. XI 195, 5 sq. ἐν γὰρ ἀμούσοις | καὶ κόρυδος κύκνου φθέγξετ'[4]) ἀοιδότερον, Incertus ibid. IX 380, 1 εἰ κύκνῳ κόρυδος δύναται παραπλήσιον ᾄδειν, — Antiphilus ibid. V 307, 4 εἰ γὰρ Ζεὺς κύκνος, ἐγὼ κόρυδος, —

anser[5]): Vergilius Ecl. 9, 35 sq. nam neque adhuc Vario videor nec dicere Cinna | digna, sed argutos inter strepere anser olores, Propertius II 34, 83 sq. canorus | anseris in docto carmine cessit olor, Symmachus Epist. I 1, 4 liceat inter olores canoros anserem strepere, Sidonius Apollinaris Carm. 22 praef. nos vestigia doctrinae ipsius adorantes

---

[1]) Sine interpretatione verba τότ' ἄσονται — σιωπήσωσιν repetit Apostolius XI 84; proverbium falso explicat C. S. Köhler, das Tierleben im Sprichwort der Griechen und Römer (L 1881) p. 14 sq. et 166.

[2]) Homeri locus Il. 17, 755 (cf. p. 4 supra) respicitur; gregatim circumvolantes graculos significat praeterea Dio Chrysostomus Or. IV 17 τό γε ὄνομα, εἶπεν, ἀκούω πολλῶν λεγόντων, ὡς κολοιῶν περιπετομένων.

[3]) Cf. inprimis Antipater Sidonius Anth. Pal. VII 713, 7 sq. (p. 13 supra).

[4]) Praestat codicis Palatini varietas φθέγγετ', quam confirmat Zenobii proverbium III 77 ἐν ἀμούσοις καὶ κόρυδος φθέγγεται. Non male Valckenaer ipsa Dioscoridis verba a paroemiographo excitari coniecit, quoniam tres versus praecedunt (Com. inc. fr. 51. 52 vol. III p. 409 et P. Lyr. Gr. III p. 690 n. 4), at cf. forma haud dissimile proverbium μετὰ Μουσῶν κόρυδος apud Diogenianum VI 50 (ἐπὶ τῶν ἀπαιδεύτων πεπαιδευμένοις συνόντων), Suidam vol. II. 1 p. 800, 19 sqq. (ubi κόρυδος prave excidit) et Apostolium XI 28 (ἐπὶ τοῦ πεπαιδευμένου ἢ κοινῶς ἐπὶ τοῦ συνόντος ἀπαιδεύτου τοῖς πεπαιδευμένοις· καθ' ὑπόκρισιν δὲ ἀναγνωστέον). Adde interpretes ad Alciphronem Epist. III 48, 4. Utut est, Dioscoridis dictum e proverbio antiquo manavit.

[5]) In fabula Aesopica n. 215 p. 107 (Halm) ἀνὴρ εὐπορῶν χῆνά τε ἅμα καὶ κύκνον ἔτρεφεν, οὐκ ἐπὶ τοῖς αὐτοῖς μέντοι· τὸν μὲν γὰρ ᾠδῆς, τὸν δὲ τραπέζης ἕνεκεν. Ingratum anseris strepitum voce χηνιάζειν (vel. φηνίζειν) Diphilus fr. 76, 1 (Kock) notavit.

coram canoro cycno ravum anserem profitemur, Epist. IX 2, 2 hoc more tu..... olorinis cantibus anseres ravos.... iure sociaveris, Ennodius p. 225, 26 (Vogel) quasi post olores anser strepui, Venantius Fortunatianus Pr. 5 apud quos nihil disparat aut stridor anseris aut canor oloris, —

cicada: Antipater Thessalonicensis Anth. Pal. IX 92, 1 sq. ἀρκεῖ τέττιγας μεθύσαι δρόσος· ἀλλὰ πιόντες | ἀείδειν κύκνων εἰσὶ γεγωνότεροι, —

cornix: Fronto p. 113, 7 sq. (Naber) an tu cycnum coges in ultima cantione cornicum voculas aemulari? Ausonius Epist. 20, 8 quid refert? cornix non ideo ante cycnum, —

corvus: Apuleius de deo Socratis Prol. quod utinam, sicuti cycno cantum indulsit, ita huic quoque (scil. corvo) vocem tribuisset (scil. Apollo[1]) nec non Martialis I 53, 7 sq. sic niger in ripis errat cum forte Caystri | inter Ledaeos ridetur corvus olores[2]), —

fulica: Paulinus Nolanus XI 36 si confers fulicas cycnis,—

grus: Lucretius IV 181 sq. et 910 sq.[3]) parvus ut est cycni melior canor ille gruum quam | clamor in aetheriis dispersus nubibus austri cl. Corippo Ioannid. IV 389 (de aquila) effugiat raucamve gruem cycnumve canentem, —

hirundo: Lucretius III 6 sq. quid enim contendat hirundo | cycnis? Incertus laud. Pisonis 77 sq. (Poet. Lat. Min. vol. I p. 228 Baehrens) sic nec olorinos audet Pandionis ales | parva referre sonos nec, si velit improba, possit,[4]) —

---

[1]) Hoc fabulae de corvo et vulpe testimonium ad Babr. 77 neglexit Crusius.

[2]) Praeter colorem etiam cantus naturam distingui sententiarum nexus comprobat; tamtummodo coloris ratio habetur III 43, 2 tam subito corvus, qui modo cycnus eras cf. etiam Callimachus a Gomperzio editus, aus der Hekale des Kalimachos (Vindob. 1893) Col. IV 2 sq. p. 12 εὖτε κόραξ, ὃς νῦν γε καὶ ἂν κύκνοισιν ἐρίζοι | καὶ γάλακι χροιὴν et Claudianus in Eutrop. I 348 sq. veluti nigrantibus alis | audiretur olor, corvo certante ligustris. Eodem pertinet Gregorius p. 854 v. 3 sqq. τί δ', εἴ σοι κύκνος ἠγωνίζετο, | ὃσσεῖν ὁ πάντ' αἴσχιστος ὀρνίθων κόραξ, | χρωσθεὶς τὸ λευκόν; ἦ γελοῖος ἦν πλέον. Adde fabulam Aesopeam n. 206 p. 103 (Halm).

[3]) Comparationis originem ex Antipatri Sidonii sententia Anth. Pal. VII 713, 7 sq. λωίτερος κύκνου μικρὸς θρόος ἠὲ κολοιῶν | κρωγμὸς ἐν εἰαριναῖς κιδνάμενος νεφέλαις repetendam esse constat, sed humilis graculorum volatus (cf. p. 18 sq. supra) in contextu Graeco neque Heckeri commentum οὐρανίαις neque Stadtmuelleri coniecturam αἰθερίαις tolerari posse evincit. Altivolarum gruum notione invecta Lucretius aetherias nubes ponere maluit, Antipater autem ἠερίαις scripsisse censendus est.

[4]) Cf Gregorius Epist. 114 p. 209 sq. (sive fab. Aesop. n. 416[b] p. 200 sq. Halm), quam narratiunculam ab ipso Gregorio e fabulis Babrianis n. 12 et 148 contaminatam esse mihi non persuasit Crusius ad Babr. p. 6.

ulula: Vergilius Ecl. 8, 54 certent et cycnis ululae, —

upupa: Theocritus Id. 5, 137 οὐδ' ἔποπας κύκνοισι (scil. Θεμιτὸν ἐρίσδειν)[1]. Lusciniam pro cycno ponit Gregorius Epist. 12 p. 44 C νῦν γὰρ ἔγνων, ὅτι... κόρακες ἀηδόνων αἰδεσιμώτεροι,[2] quae comparatio non minus usitata est; in contentionis vero iudicium vocantur praeter corvum

bubo: Calpurnius Siculus Ecl. 6, 8 vocalem superet si dirus aëdona bubo, — Eucheria v. 28 (vol. V p. 362 Baehrens) cum bubone gravi nunc philomela sonet, —

cicada: Incertus laud. Pisonis 79 sq. sic et aëdonia superantur voce cicadae, | stridula cum rabido faciunt convicia Soli, —

parra: Paulinus Nolanus XI 36 si confers... aëdona parrae,

passer: Sidonius Apollinaris Epist. IX 2, 2 hoc modo tu... modificatis lusciniarum querellis improborum passerum fringultientes susurros iure sociaveris, —

pica: Theocritus Id. 5, 136 οὐ Θεμιτόν, Λάκων, ποτ' ἀηδόνα κίσσας ἐρίσδειν, Martialis I 53, 9 sq. sic ubi multisona fervet sacer Athide lucus, | improba Cecropias offendit pica querellas,

scops[3]): Theocritus Id. 1, 136 κἠξ ὀρέων τοὶ σκῶπες ἀηδόσι γαρύσαιντο, Incertus Anth. Pal. IX 380, 2 τολμᾷεν δ' ἐρίσαι σκῶπες ἀηδονίσιν, —

---

[1]) Mutum piscium genus per oppositionem cum cycnis confert Horatius C. IV 3, 19 sq. o mutis quoque piscibus | donatura cycni, si libeat, sonum. Qua imagine abusus de Platone Timon Phliasius fr. 30 (Diels, Poet. Philos. fragm. p. 192) dixit: τῶν πάντων δ' ἡγεῖτο πλατίστατος, ἀλλ' ἀγορητὴς | ἡδυεπής, τέττιξιν ἰσογράφος

[2]) Hinc proverbium κόρακες ἀηδόνων αἰδεσιμώτεροι· ἐπὶ τῶν ἀνομοίων Apostolius IX 90 traxit.

[3]) Cf. Plinius N. H. X 49, 138 nominantur ab Homero (Od. 5, 66) scopes, avium genus; neque harum satyricos motus cum insidientur plerisque memoratos conceperim mente neque ipsae iam aves noscuntur. In aperta loci Theocritei imitatione Vergilius (p. 21 supra) ululas ponit, bubones Calpurnius Siculus et Eucheria (ibidem), aliam avem nocturnam carnivoram intelligendam esse Aristoteles Hist. An. VIII 3, 2 significat: ἔτι τῶν νυκτερινῶν ἔνιοι γαμψώνυχές εἰσιν, οἷον νυκτικόραξ, γλαῦξ, βρύας (= bubo)· ἔστ δ' ὁ βρύας τὴν μὲν ἰδέαν ὅμοιος γλαυκί, τὸ δὲ μέγεθος ἀετοῦ οὐδὲν ἐλάττων· ἔτι δ' ἐλεὸς (= ulula) καὶ αἰγωλιὸς καὶ σκώψ· τούτων δ' ὁ μὲν ἐλεὸς μείζων ἀλεκτρυόνος, ὁ δ' αἰγωλιὸς παραπλήσιος, ἀμφότεροι δὲ θηρεύουσι τὰς κίττας· ὁ δὲ σκὼψ ἐλάττων γλαυκός· πάντα δὲ ταῦτα, τρία ὄντα, ὅμοια τὰς ὄψεις καὶ σαρκοφάγα πάντα. Nycticoracis notionem placuisse Tyrannioni ὅτι διαφωνοῦσιν οἱ νεώτεροι ποιηταὶ πρὸς Ὅμηρον? cf. H. Planer, de Tyrannione grammatico, Berol. 1851, p. 28, ubi nostrum fragmentum deest) docet Ziegleri scholiastes Ambrosianus p. 18, 10 sqq. (cf. p. 85, 9 sqq. Ahrens) Τυραννίων δὲ σκῶπας τοὺς νυκτικόρακάς φησιν, οἷον σκίοπας ἐν σκιᾷ ἔχοντας τὴν ὄπα, quam memoriam sine auctoris nomine Eustathius ad Od. 5, 66 p. 1523, 56 repetit: ἢ παρὰ τὸ ἐν σκιᾷ, ὅ ἐστι νυκτί, ἀφιέναι ὄπας. Idem noctuarum speciem denotat l. 57 καὶ δοκοῦσι σκῶπες εἶναι, ἃς κουούβας οἱ Ῥωμαῖοι

vultur: Lucianus Piscc. 37 νῦν δὲ Θάττον ἂν γὺψ ἀηδόνα μιμήσαιτο ἢ οὗτοι φιλοσόφους.

Theocrito luscinia est συμπάντων λιγύφωνος ἀοιδοτάτη πετεηνῶν (Id. 12, 17); itaque potius lusciniae quam cycno[1]) Homerum aequiparavit Id. 7, 47 sq.[2]) (ἀπέχθονται) καὶ Μοισᾶν ὄρνιχες, ὅσοι ποτὶ Χῖον ἀοιδὸν | ἀντία κεκκύζοντες ἐτώσια μοχθίζοντι[3]). At vero stolidi et impudentes lusciniae aemuli non sunt galli gallinacei, quemadmodum plerique interpretes putant[4]), sed cuculi, qui in simili comparatione prodeunt apud poetam incertum Anth. Pal. IX 380, 3 εἰ κόκκυξ τέττιγος ἐρεῖ λιγυρώτερος εἶναι.

Eodem modo cicada superat vespam apud Theocritum Id. 5, 28 sq. ὅστις νικασεῖν τὸν πλατίον ὡς τὺ πεποίθεις, | σφὰξ βομβέων τέττιγος ἐναντίον[5]), cicadam carduelis apud Ioannem Geometram in Crameri Anecd. Paris. vol. IV p. 316, 7 τέττιξ σύντονον ᾄχεῖ, ἀκανθυλὶς[6]) ἥδιον ἄδει, tum conferri possunt Calpurnius Siculus Ecl. 6, 7 ut vincat acanthida cornix et Theocritus Id. 7, 39 sqq. οὐ γάρ πω κατ' ἐμὸν νόον οὔτε τὸν ἐσθλὸν | Σικελίδαν νίκημι τὸν ἐκ Σάμω οὔτε Φιλίταν | ἀείδων, βάτραχος δὲ ποτ' ἀκρίδας ὥς τις ἐρίσδω.

φασιν, quae interpretatio falsam de cuculis (κόκκυγες) sententiam apud recentiorem Theocriti commentatorem (p. 84, 27 Ahr.) videtur procreasse. Nec tamen praetereundae sunt Hesychii glossae σκῶπες· εἶδος ὀρνέων· οἱ δὲ κολοιοὺς et κολοιοί· σκῶπες, μικραὶ κορῶναι cl. γώπας (sic)· κολοιούς· Μακεδόνες, tum nominum ordo apud Epicharmum fr. 166 (Kaibel, Com. Gr. Fr. vol. I 1 p. 121) σκῶπας, ἔποπας, γλαῦκας opinioni nostrae favet, genus a noctuis diversum commemorari.

[1]) Cf. praeterea Id. 8, 37 sq. ὁμοῖον | μουσίσδει Δάφνις ταῖσιν ἀηδονίσιν.

[2]) Si carmen Callimacheum in iudicium vocaretur, sine dubio cycni notio statuenda esset, quandoquidem Callimacho cycni sunt Μουσάων ὄρνιθες, ἀοιδότατοι πετεηνῶν (Hymn. 4, 252).

[3]) In hexametri fine ἐτώσια μοχθίζοντι recurrit Id. 1, 38. Theocrito versus clausulam ἐτώσια μοχθίζοντες sublegit Gregorius p. 449 v. 37; cf. insuper p. 1241 v. 173 οἱ δ' ἀγαθοὶ μογέοιεν ἐτώσια et p. 1517 v. 155 ἀμφὶ κόνιν μογέουσιν ἐτώσια.

[4]) Nihil proverbium neograecum κι' ὁ κοῦρός μας ἤθελησε ἀηδόνι νὰ τὸν ποῦνε (N. G. Polites, Παροιμίαι vol. I, Athen. 1899, p. 345) probat.

[5]) Recte Schol. p. 189, 8 sq. Ahrens (cf. Apostolius XV 85[b]) παροιμία ἐπὶ τῶν ἐλαττόνων ἐριζόντων πρὸς κρείττονας (cf. Scholia Ambros. p. 40, 29 sq. Ziegler οἷον καὶ σὺ νῦν ἐμὲ νικήσειν φῂς τὸν τοσοῦτον ἐν ἡδυφωνίᾳ σου διαφέροντα, ὅσον τέττιγες σφηκῶν); sed apud Lucianum Rhet. praec. 13 ἐπεὶ τούς γε ἄλλους τοσοῦτον ὑπερφωνοῦντα εὑρήσεις, ὁπόσον ἡ σάλπιγξ τοὺς αὐλοὺς καὶ οἱ τέττιγες τὰς μελίττας καὶ οἱ χοροὶ τοὺς ἐνδιδόντας soni vis, non suavitas in discrimen venit. Apta igitur est explicatio Diogeniani I 15 αὐλὸν σάλπιγγι συγκρίνεις· ἐπὶ τῶν τὰ ἐλάττω τοῖς μείζοσι συγκρινόντων (= Apostolius IV 32)· τέττιγι μέλιτταν συγκρίνεις· κατὰ φωνήν. Hoc sensu cornicem cum pisce componit Gregorius p. 450 v. 42 sq. ἀεὶ λακέρυζα κορώνη, | αἰεὶ δ' ἰχθὺς ἄναυδος ὑγρὴν διανήχεται ἅλμην.

[6]) Tradita scriptura ἀκανθαλὶς vitiosa est nec sana videtur forma ἀκάνθυλλος, quae extat apud Goetzium, Corp. Gloss. Lat. vol. III p. 319, 51.

Nec dissimilis est ratio in fabella, quam Gregorius p. 873 v. 235 sq. ex fonte nobis ignoto deprompsit: τὴν γλαῦκ' ἐπέσκωπτέν τις· ἡ δ' ἐφύγγανε | τῶν σκωμμάτων ἕναστον εὐστόχῳ λόγῳ. | 'ὅσον κάρηνον'! τοῦ Διὸς δὲ πηλίκον! | 'ἡ γλαυκότης δέ'! τοῦτο τῆς Γλαυκώπιδος. | 'φθέγγῃ βύσηχον'! ἡ δὲ κίττα καὶ πλέον· | 'τὸ λεπτόπουν πῶς'; ψὴρ δέ σοι τί φαίνεται; | Ἐπεὶ δὲ πάντα διεβίβρασκε[1]) ῥᾳδίως, | ἑνὶ κρατεῖται καὶ σοφῇ περ οὖσ' ὅμως· | 'ἀλλ', ὦ σοφή, σκόπησον, ὡς τούτων μὲν ἓν | ἑνὶ πρόσεστι, σοὶ δ' ἅπαντα καὶ λίαν· | γλαυκή, βύσηχος, λεπτόπους, βαρύκρανος'. Qua cum historiola Photii proverbium τὴν γλαῦκα τοὺς φθάζουσι comparare proclive est, quod incertis Comicorum fragmentis adnumeratur (n. 724, ubi Kockius vol. III p. 536 adnotat: per translationem dictum videtur: ludificari aliquem, ut aves noctuam),[2]) nisi Dionis Chrysostomi fictione uti praestat Or. XII 1 ἀλλ' ἤ τὸ λεγόμενον ἄνδρες ἐγὼ καὶ παρ' ὑμῖν καὶ παρ' ἑτέροις πλείοσι πέπονθα τὸ τῆς γλαυκὸς ἄτοπον καὶ παράδοξον πάθος· ἐκείνην γὰρ οὐδὲν σοφωτέραν οὖσαν αὐτῶν οὐδὲ βελτίω τὸ εἶδος, ἀλλὰ τοιαύτην ὁποίαν ἴσμεν, ὅταν δήποτε φθέγξηται λωπηρὸν καὶ οὐδαμῶς ἡδύ, περιέπουσι τὰ ἄλλα ὄρνεα, καὶ ὅταν γε ἴδῃ μόνον, τὰ μὲν καθιζόμενα ἐγγύς, τὰ δὲ κύκλῳ περιπετόμενα, ὡς μὲν ἐμοὶ δοκεῖ, καταφρονοῦντα τῆς φαυλότητος καὶ τῆς ἀσθενείας· οἱ δὲ ἄνθρωποί φασιν, ὅτι θαυμάζει[3]) τὴν γλαῦκα τὰ ὄρνεα cl. LXXII 15 ἡ μὲν ἀρχαία γλαῦξ τῷ ὄντι φρονίμη τε ἦν καὶ ξυμβουλεύειν ἐδύνατο· αἱ δὲ νῦν μόνον τὰ πτερὰ ἔχουσιν ἐκείνης καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ τὸ ῥάμφος, τὰ δὲ ἄλλα ἀφρονέστεραί εἰσι τῶν ἄλλων ὀρνέων.

Secludendum vero est proverbium ἄλλο γλαῦξ, ἄλλο κορώνη φθέγγεται, quod secundum Zenobium I 69 (cf. praeterea Diogenianus II 16 et Apostolius II 32) usurpatur ἐπὶ τῶν τοῖς κρείττοσιν ἐριζόντων (=Diogenianus Vindob. I 31, Macarius I 80) ἢ ἐπὶ τῶν ἀλλήλοις οὐ συμφωνούντων (hanc explicationem Gregorius Cyprius Mosqu. I 36 et Suidas vol. I 1 p. 234, 5 sq. Bernh. tradunt). Neque enim cogitatione comprehendo, quomodo tam ingrati soni proverbialiter in contentionis iudicium vocari potuerint.[4]) Ac Meinekius quidem (Theocritus, Bion, Moschus ed. 3 p. 455) metrica ratione inductus Bergkio suasore φθέγγεται expunxit, ego verbum ab

[1]) Sic ex L emendandum pro διεβίβασε.

[2]) Cf. H. Blümner, über Gleichniss und Metapher in der attischen Komödie (L. 1891) p. 226: 'wahrscheinlich haben wir es auch bildlich zu fassen, von furchtsamen, unansehnlichen Personen, die von anderen aufgezogen werden, wie die Eule von den Vögeln geneckt wird'.

[3]) Cf. Aristoteles Hist. An. IX 1, 11, Aelianus N. A. I 29, Philes anim. propr. 22; Lucianus Harmonid. 1; Ovidius Metam. XI 24 sq.; Servius ad Vergil. Georg. I 403. Adde Timonis Phliasii versus de Arcesilao fr. 34 p. 193 (Diels).

[4]) Diversa et ratio apud Plautum Epidic. 579 aliter catuli longe olent aliter suis, ubi bestiae alterius nomen perii'.

inepto interpolatore, qui adagii vim non perspexisset, adiectum esse mihi persuasi, unice veram esse explanationem ἐπὶ τῶν ἀλλήλοις οὐ συμφωνούντων iudicans qua recte intellecta φθέγγεται iusto sensu caret. Nimirum acerbissima inter noctuas et cornices inimicitia intercedit[1]), quare mirificum lyrae Arioniae effectum in eo cernit Ovidius (Fast. II 89 sq.) quod 'sine lite loquax cum Palladis alite cornix | sedit'.[2]).

D. Cracoviae.

[1]) Cf. Aristoteles Hist. An. IX 1, 10, Aelianus N. A. III 9 et V 48, Antigonus Hist. mirab. 57. Philes anim. propr. 30, 38. — Plinius N. H. X 74, 204

[2]) Idem poeta causas mythologicas, cur cornix, olim Minervae sacra, noctuae dignitatem cesserit 'invisa Minervae' (Am. II 6, 35), uberius exponit Metam. II 562 sqq. Huc autem referenda esse Andronis Halicarnassensis (apud Apollonium Hist. mirab. 8: Fragm. Hist. G. vol. II p. 352 fr. 16 Müller) et Plinii (N. H. X 12, 30) testimonia de cornice numquam volitante in Athenarum arce docet Amelesagoras apud Antigonum Hist. mirab. 12 (vol. II p. 22 fr. 1 Müller); cf. insuper Lucretius VI 719 sqq. est et Athenacis in moenibus, arcis in ipso | vertice, Palladis ad templum Tritonidis almae, | quo numquam pennis appellunt corpora raucae | cornices; non, quom fumant altaria donis: | usque adeo fugitant, non iras Palladis acris, | pervigili causa, Graium ut cecinere poetae; | sed natura loci opus efficit ipsa suapte, ubi Callimachi Hecale (cf. Col. III 5 sqq. p. 10 sq. Gomperz) significari videtur, quamvis etiam ab aliis poetis rem tractatam esse non sine verisimilitudine conici possit.

Ad cod. Borbon. 118 II. D 22 adnotatiuncula.

Ex cod. Borbonico 118 II D 22 saec. XIV—XV Maximi Planudis commentariorum in Aesopi fabulas specimina in Byz. Zeitschr. vol. X (1901) pag. 93—103 Augustus Hausrath edidit, eas scilicet partes, in quibus varii auctores laudantur. Cum in »Eos« vol. XV (1909) pag. 123 sqq. (Nazianzenica) adnotationes nonnulas ad eos Planudis commentariorum locos, quibus verba Gregorii Nazianzeni referuntur, praeberem, mirum mihi videbatur, quod Gregorii textus a Planude laudatus aliquantum cum lectionibus, quas dant optimi codices Gregoriani, discrepat. Itaque cum scholiorum ad Gregorii Nazianzeni opera spectantium causa in Bibliotheca Borbonica nuper morarer, occasione data in codicem, in quo Aesopi editio a Planude composita asservatur, inspexi et cognovi discrepantiam illam lectionum Planudis et optimorum codicum culpa Augusti Hausrath, qui lectiones nonnullas codicis, de quo agitur, aut incaute aut false intellexit et transscripsit, exstitisse. Meum esse igitur puto errata in iis saltem partibus, quae ad Gregorium pertinent et quas editorem secutus in dissertatiuncula supra laudata attuli, ad codicis fidem emendare.

Cod. fol, 243 v—244 in commentariis ad fabulam 32 (=H 110) legitur: ... φιλεργὸς ἡ φιλοῦσα τὸ ἐργάζεσθαι ...
νῦν δὲ ἡ φιλεργὸς μέλισσα.
Cf. Byz. Zeitschr. vol. X, 99 num. 21 = Eos XV 124.

Cod. fol. 265 in commentariis ad fabulam 56 (=H 169) legitur: ... ἀπέχω ... καὶ κεχρεωστημένον λαμβάνω ὡς καὶ παρὰ τῷ Θεολόγῳ ...
Cf. B. Z X, 100 num 28 = Eos XV, 125.

Cod. fol. 277 in commentariis ad fabulam 71 (=H 218) legitur:... ὡς καὶ παρὰ Θεολόγῳ.

εὐσεβείας τι πλάσμα καὶ δῶρον ἡμῖν περιχρώσαντες.

Cf B. Z. X, 101 num. 35 = Eos XV, 125.

Cod. fol. 277^{v} in commentariis ad fabulam 72 (=H 284) legitur... ὡς καὶ παρὰ τῷ Θεολόγῳ

δεῖ γὰρ με παθεῖν τὴν καλὴν ἀντιστροφήν...

Cf. B. Z. X, 101 num. 37 = Eos XV, 125.

Cracoviae. *Joannes Sajdak.*

Autorowie greccy, znalezieni po r. 1891.

Napisał

Stanisław Witkowski.

(Odczyt, wygłoszony na lwowskim kursie dopełniającym dla nauczycieli szkół średnich w r. 1910).

Początek ostatniego dziesięciolecia 19. w. zaznaczył się w filologii greckiej szeregiem odkryć pierwszorzędnej doniosłości. W latach 1889 do 1893 znaleziono Arystotelesową Ἀθηναίων πολιτεία (1891), Hero(n)dasa (1891), dwie mowy Hiperydesa (1889 i 1891) i wyciąg z Menonowych Iatrika (1893). Nieco później, w r. 1894, znaleziono w Delfach na kamieniu hymny, w części nawet z nutami muzycznemi. Odkrycia te, zwłaszcza odkrycie dzieła Arystotelesowego i mimów Herodasa, nabrały szerokiego rozgłosu, w części nawet poza kołami miłośników świata starożytnego. O odkryciu Arystotelesa poinformował w swoim czasie wyczerpująco świat naukowy polski L. Ćwikliński [1]), o mimach Herodasa i hymnach delfickich pisałem ja [2]), nie będę się tu więc tymi odkryciami zajmował [3]). Zadaniem mojem będzie dać obraz tego, co znaleziono po tych głośnych odkryciach. Przytem uwzględnię tylko autorów i utwory nowe, dawniej nieznane, a pominę świeżo odkryte teksty utworów da-

[1]) Konstytucya Aten, Przegląd polski 1892.

[2]) Przegląd polski 1893 i 1895 (drugi artykuł także w osobnej odbitce: Nowe odkrycia w dziedzinie muzyki greckiej).

[3]) Co do Herodasa nadmienię tylko, że w nowszym czasie kładzie wielu uczonych rozkwit tego poety na czas wcześniejszy niż dawniej, mianowicie na początek panowania Ptolemajosa II. Filadelfa. (Por. T. Reinach, Philologie et linguistique. Mélanges à Havet, Paryż 1909). Nadto w papirusie Muzeum Brytyjskiego znaleziono dłuższe ustępy z 8. mimu »Sen« (Kenyon, Arch. f. Pap. I 379 nn.).

wniej znanych, nawet w tym razie, gdy rzucają nowe światło na historyę tekstu pewnego autora. Tak n. p. liczne papirusy Homera rozjaśniają pytanie, czy w epoce attyckiej wulgata Homera była taka sama, jak po okresie uczonych aleksandryjskich, innemi słowy, czy działalność uczonych aleksandryjskich odbiła się na wulgacie Homera lub nie. Podobnie fragmenty papirusowe z Platońskiego Fedona i Lachesa rzuciły niemało światła na tradycyę tekstu Platońskiego. Tych jednak kwestyj nie mogę tutaj traktować dla braku czasu. A nawet z utworów nowych pominąć muszę ułamki drobne, paruwierszowe, a mówić będę jedynie o fragmentach większych. Z literatury odnoszącej się do tych odkryć przytoczę tylko ważniejszą. Przytem wyjątkowo tylko przekroczę granicę epoki klasycznej. Wierność i całkowitość obrazu nie straci zresztą prawie na tem nic, bo wszystkie główne odkrycia przypadają tym razem na epokę klasyczną. Zbytecznem prawie jest dodawać, że niemal wszystkie nowo poznane utwory zawdzięczamy papirusom egipskim. Bardzo podrzędne tylko szczątki zyskano z papirusów herkulańskich, z napisów, z komentatorów i leksykografów greckich.

Literatura epiczna [1]) pomnożyła się jedynie o dłuższe ustępy z błędnie Hezyodowi przypisanych Κατάλογοι γυναικῶν. Znaleziono je w papirusie berlińskim [2]). Zachowało się dosyć dobrze około 150 wierszy [3]). Otrzymaliśmy tu dłuższe ustępy tego utworu, z którego posiadaliśmy dotąd prawie tylko maleńkie fragmenty. Obszerniejsze fragmenty opowiadają o zalotnikach Heleny, opisując ich mniej więcej tak jak 3. ks. Iliady (Teichoskopia) opisuje bohaterów greckich.

W zakresie liryki doznały drobnego pomnożenia fragmenty wielkiego jambografa Archilocha. W papirusach sztrasburskich znalazł Reitzenstein dwa nowe fragmenty epod, między nimi wzór dla Horacego

---

[1]) O komentarzach papirusowych do Homera odkrytych do r. 1902 informuje A. Ludwich w Ind. lect. Królewieckim z r. 1902.

[2]) Berliner Klassikertexte, Heft V 1 (1907), str. 22 nn. (wyd. Schubart i Wilamowitz). W części ogłosił je Wilamowitz już przedtem w SB. Berl. Ak. 1900, 839 nn.

[3]) Jeszcze A. Gercke w r. 1905 podawał ich liczbę tylko na 51 wierszy (Kroll, Altertumswiss. 470).

O odkryciach autorów greckich w ostatnich latach nie mamy wyczerpującego przeglądu. Sprawozdanie Haeberlina (Griechische Papyri, odb. z Centralblatt f. Bibliothekswesen, 1897) doprowadzone jest tylko do r. 1897, A. Gercke w Krolla Die Altertumswissenschaft im letzten Vierteljahrh. (Lipsk 1905) mówi str. 466—478 o odkryciach krótko i tylko do r. 1905. Kolejno, w miarę odkryć, informowali o nich w Archiv f. Pap. Forschung W. Crönert, F. Blass, A. Körte. Por. także zestawienie w Kenyona Palaeography of greek papyri, Oxford 1899.

epody 10 [1]). W jednej z nich spotykamy nazwisko Hipponaxa. Wprawdzie Blass [2]) wyraził wątpliwość, czy to są wiersze Archilocha, ale autorstwa Archilocha dowiedli Fr. Leo [3]) i A. Hauvette [4]). Za autorstwem Archilocha przemawiają również: Reitzenstein [5]), A. Gercke [6]), W. Schmid [7]) i E. Diehl [8]). Także napisy pomnożyły liczbę ułamków sławnego liryka. Hiller v. Gärtringen [9]) znalazł w ojczyźnie poety, Paros, na napisie z 3. w. po Ch. wyciąg z pisma gramatyka paryjskiego Demeasa o Archilochu. Ten wyciąg zawiera także drobne fragmenty Archilocha.

Tutaj dołączam wzmiankę o nowych fragmentach cholijambografa epoki hellenistycznej, Phoinixa z Kolofonu. Mało znany ten poeta pisał w początku 3. w. prz. Ch. W ostatnich czasach znaleziono dłuższe ustępy z jego cholijambów w papirusie heidelberskim z 2. w. po Ch. Wydał je G. A. Gerhard w r. 1907 [10]), uwzględniając także szczątki zachowane w papirusach londyńskim i oxfordzkim. Fragmenty Phoinixa dały nam poznać nieznany dotąd rodzaj literacki: wierszowaną dyatrybę, przypominającą dyatryby cyniczne. Phoinix gromi w swych wierszach chciwość, gonitwę za bogactwami i inne wady. Utworami tymi wstępuje w szereg poprzedników satyry Lucyliusa i Horacego.

Szczęśliwy traf chciał, że i spuścizna wielkich pieśniarzy lesbijskich, Alkajosa i Safony, doznała w ostatnim czasie wzbogacenia. Mniej niżbyśmy pragnęli przyniosły nam papirusy dla Alkajosa. Żeby pominąć drobne ułamki [11]), znaleziono w dwu papirusach berlińskich większe ustępy z dwu pieśni tego poety. Niestety, wszystkie wiersze są uszkodzone, głównie w przedniej swej połowie. — Łaskawszym okazał się los dla Safony. Znalezione pieśni dają nam poznać talent jej z nowej strony i rozjaśniają stosunek jej do uczenic i przyjaciółek, o czem tak mało dotąd mieliśmy autentycznych wiadomości, a także oświetlają stosunki jej rodzinne. Pieśni tych otrzymaliśmy trzy, w całości lub większej części. Jednę z nich przyniósł papirus z Oxyrhynchos [12]) w roku 1898, dwie inne są zachowane na perga-

---

[1]) SB. Berl. Ak. 1899, 857 nn. [2]) Rh. M. 55 (1900) 342. Za zdaniem Blassa poszedł Crönert Arch. f. Pap. I (1901) 509 n. [3]) De Horatio et Archilocho, Getynga 1900. [4]) Rev. d. ét. gr. 14 (1901) 71 nn. [5]) w wyd. w SB. Berl. Ak. 1889, 857 nn. [6]) Wfk. Ph. 1900, 28—30. [7]) Christ-Schmid, Griech. Lit.[5] pod Archilochem. [8]) Supplementum lyricum (w wydawnictwie Kleine Texte), Bonn 1908 (1 mk.), gdzie są przedrukowane nowe fragmenty Archilocha. [9]) Ath. Mitt. 25 (1900) 1 nn. [10]) Phoinix von Kolophon, Lipsk 1907. [11]) Z scholiów genewskich do Iliady (H. Diels, SB. Berl. Ak. 1891, 576) i z II. tomu papirusów z Oxyrhynchos 1899 (Wilamowitz GgA. 1900, 41), a także z papirusu z Aberdeen (T. Reinach Rev. d. ét. gr. 18, 1905, 295 nn). [12]) Grenfell and Hunt, The Oxyrhynchus Papyri I (1898).

minowych kartach berlińskich [1]) z 7. w. po Ch. (poezye Safony przetrwały więc aż w epokę bizantyńską). Pierwsza z nowych pieśni zawiera prośbę o szczęśliwy powrót z obczyzny brata Safony, który tam zeszedł na bezdroża, zapewne Charaxosa. Dwie inne pieśni, pełne woni róż i fiołków, mieszczą gorące wylewy uczucia dla przyjaciółek. Jedna z tych pieśni zwraca się do przyjaciółki Arygnoty, by wspólnie z nią pocieszać się wspomnieniem innej przyjaciółki, która przeniosła się do Lidyi. Pieśń ta, jedna z pereł poezyi greckiej, maluje jasną noc księżycową, chłodną od rosy, i pod względem odczucia natury może stanąć na równi z obrazem ciszy nocnej Alkmana lub obrazem gorącego dnia wiosennego w Platońskim Fedrusie. Razem z dawniej znanemi dwiema pieśniami posiadamy obecnie 5 mniej lub więcej kompletnych pieśni wielkiej poetki.

Jak spuścizna Safony, tak doznała rozszerzenia spuścizna innej poetki, K o r y n n y. Współczesna Pindara i, jak on, wychowanka Beocyi, nie rozwija skrzydeł swoich do szerokiego lotu, jak jej sławniejszy ziomek, lecz śpiewa swojej beockiej krainie i śpiewa jej rodzime podania. Korynna była dotąd dla nas prawie cieniem. Papirusy berlińskie przyniosły wcale dobrze zachowany jej opis sporu śpiewackiego bogów gór Helikonu i Kitajronu, oraz dłuższy wiersz o córkach Asopa [2]).

Jeżeli w zakresie poezyi jambicznej i lesbijskiej otrzymaliśmy co najwyżej po parę pieśni, to na polu l i r y k i c h ó r o w e j los przyniósł nam prawie całego jednego poetę. W r. 1897 ogłosił F. Kenyon z dwu papirusów muzeum brytyjskiego tom poezyj B a k c h y l i d e s a. O poecie tym mogę mówić krócej, bo w swoim czasie omówił u nas szerzej jego utwory L. Ćwikliński [3]). Do końca w. 19. ody na zwycięzców znaliśmy jedynie z Pindara. Papirusy angielskie (z 1. lub 2. w. po Ch.) przyniosły nam (prócz drobnych fragmentów) 20 utworów Bakchylidesa, po części znakomicie zachowanych, wśród tego 14 epinikiów. 6 pozostałych pieśni zaliczyć trzeba częścią do peanów, częścią do dytyrambów i hymnów. Najpiękniejszą z tych pieśni jest pieśń o Tezeusie, kreśląca, jak młody bohater ateński, by dowieść swego pochodzenia od Pozejdona, rzuca się w tonie morskie i wydobywa z nich rzucony przez władcę Krety pier-

[1]) Dwie berlińskie ogłosił W. Schubart, Neue Bruchstücke der Sappho u. des Alkaios, SB. Berl. Ak. 1902, 195 nn.; Berliner Klassikertexte V 2 (1907) (wyd. Schubart i Wilamowitz). Por. sprawozdanie W. Hahna, Eos 1902, str. 38 nn. Nowe pieśni Alkajosa i Safony przedrukowane są w Diehla Supplementum lyricum (zob. wyżej).

[2]) Berliner Klassikertexte V 2, str. 19 nn. (wyd. Schubart i Wilamowitz) (pap z 2. w. po Ch.). Przedrukowane w Diehla Suppl. lyr.

[3]) Przewodnik naukowy i literacki 1898.

ścień. Nie mniej uwagi godny jest inny poemacik o Tezeusie, opowiadający tragiczną pomyłkę ojca jego, kiedy zobaczył zbliżający się okręt z zwycięskim synem [1]).

Papirusy z Oxyrynchos wzbogaciły w nowszym czasie spuściznę innego liryka chórowego, wielkiego krewnego Bakchylidesowego Pindara. Wzbogaciły ją o takie właśnie rodzaje jego pieśni, jakie dotąd były nam nieznane. W roku 1904 ogłoszono szczątki pieśni dla chóru dziewcząt, parteneion czy też tzw. δαφνηφορικόν [2]). W 4 lata później otrzymaliśmy dłuższe ustępy z 9 peanów lub hyporchemów Pindara [3]), razem około 300 wierszy. Dzięki odkryciu peanów tak jego jak Bakchylidesa mamy dziś lepsze pojęcie o tym, dawniej mało znanym, rodzaju literackim.

Podobnie jak Bakchylides, wstał dla nas z martwych inny liryk, którego znaliśmy dotąd tylko ze sławy. Jest nim głośny muzyk i poeta nomów, Timotheos z Miletu, ten sam, któremu eforowie spartańscy mieli odciąć cztery nowo dodane struny z 11-strunowej liry. Znaleziony jego utwór daje nam wyobrażenie o liryce attyckiej z przełomu 5. i 4. wieku. Sam autor był Jończykiem, ale głównem polem jego działalności były Ateny. W papirusie berlińskim zachował się jego nomos, malujący bitwę pod Salaminą, a więc stanowiący pewnego rodzaju pendant do Aischylowych Persów. Pendant to zresztą nie może się równać z wielkim obrazem historycznym największego z tragików; Timotheos kreśli jedynie sceny uboczne, szczegóły podrzędne. Z papirusu tego wydał go po raz pierwszy Wilamowitz w r. 1903 [4]). Nie mamy tu do czynienia z pierwszym lepszym wierszem, lecz z utworem sławnym w starożytności. Co prawda, nie daje nam on jeszcze należytego wyobrażenia o talencie swego twórcy, bo jestto libretto, do którego zaginęła muzyka. W nomie stanowił całość dopiero tekst razem z partyturą Jeżeli mamy wydać sąd o zachowanym tekście, to trzeba powiedzieć, że tekst ów nie może nas zachwycić. Zanadto on bombastyczny i napuszysty. Timotheos jest zwiastunem azyanizmu. Niedarmo jest dzieckiem Wschodu. Ziemia attycka nie wycisnęła na nim zbyt silnego piętna. Widocznie sława Timotheosa leżała w muzyce, nie w tekście, był on więcej kompozytorem niż poetą. Nic w tem zresztą dziwnego: tam, gdzie słowom towarzyszy

---

[1]) Wydanie Bakch dał Blass u Teubnera; obecnie wyd. 3.

[2]) Grenfell and Hunt, The Oxyrhynchus papp. IV (1904) str. 53 nn.

[3]) Grenfell and Hunt, The Oxyrhynchus papp. V (1908) str. 11 nn. Wszystkie nowe fgty Pindara powtórzył E. Diehl w Supplementum lyricum (Bonn 1908).

[4]) Wilamowitz, Timotheos die Perser, Lipsk 1903. Polski przekład dobrze zachowanych wierszy daje T. Sinko w fejletonie „Czasu“ z 27. maja 1903 p. t.: Najstarsza książka grecka.

melodya, muszą zawsze z natury rzeczy słowa zejść na drugi plan. Papirus Timotheosa budzi jeszcze ten szczególny interes, że jestto najstarszy ze wszystkich papirusów greckich, bo pisany jest w 4. w. pd. Ch. a zatem niemal współcześnie z Timotheosem. Początek utworu się nie dochował.

W porównaniu z tak bogatym plonem zebranym z pola papirusów dla liryki trzeba nazwać bardzo ubogiem pokłosiem to, co papirusy przyniosły dla tragedyi. Znajomości naszej Aischylosa i Sofoklesa nie wzbogaciły odkrycia ostatnich lat prawie w niczem [1]). Jedynie Eurypides może się poszczycić pewnym przyrostem materyału. Jestto zjawisko zrozumiałe wobec tego, że on jeden z tragików był więcej czytany w epoce hellenistycznej, z której papirusy przeważnie pochodzą. Ale i dla Eurypidesa przyniosły odkrycia tylko strzępy, nic całkowitego. Po szczątkach Antyopy, ogłoszonych niemal równocześnie z Arystotelesową Polityą ateńską [2]), przyniosły nam papirusy jedynie dłuższe ustępy z tragedyi Hypsipyle [3]). W VI. tomie papirusów z Oxyrhynchos (1908) znajdujemy tak znaczne ustępy z nowej tragedyi Eurypidesa Hypsipyle, że możemy odtworzyć sobie w głównych punktach bieg czynności utworu. Zachowało się w całości 300 wierszy prócz mnóstwa uszkodzonych. Dramat przypominał treścią historyę Antyopy, pomszczonej przez synów Amfiona i Zetosa, a znaną najwięcej z grupy marmurowej Byka farnezyjskiego. Królewna Hypsipyle wypędzona z ojczystego Lemnos jest niewolnicą na dworze królewskim w Nemei. Powierzone jej do karmienia niemowlę królewskie umiera. Posądzonej o zamordowanie go grozi śmierć. Sprawa wyjaśnia się szczęśliwie, a Hypsipyla odpływa do Aten z dwoma synami, którzy w poszukiwaniu matki zawadzili o Nemeę. Utwór należał do sztuk wzruszających. Obok Hypsipyli zasługują na wzmiankę ułamki tragedyj Κρῆτες (około 50 wierszy) i Phaethon (również około 50 wierszy) [4]). W r. 1908 znaleziono dłuższe ustępy z prologów tragedyj Μελανίππη ἡ σοφή i Stheneboia, tym razem nie w papirusach, lecz w komentarzu do Hermogenesa; razem z nimi znalazła się hipoteza tragedyi Peirithus [5]). Żałować wypada, że Egipt nie dał nam dotąd w całości najulubieńszej w starożytności sztuki Eurypidesa, Antyopy.

---

[1]) Z sztuki Sofoklesa Zgromadzenie Achajów (Ἀχαιῶν σύλλογος) zachowało się dobrze ledwie kilkanaście wierszy (Berliner Klassikertexte V 2).

[2]) Mahaffy, The Flinders Petrie papyri. I. Dublin 1891.

[3]) Grenfell and Hunt, The Oxyrhynchus papyri VI (1908). Tanie wydanie dał H von Herwerden, Euripidis Hypsipylae fgta, Utrecht 1909 (M. 1·25).

[4]) Berl. Klassikertexte V 2 (1907) 72 nn. (wyd. Schubart i Wilamowitz).

[5]) H. Rabe, Rh. M. 63 (1908) 144—8.

Wszystkie jednak odkrycia ostatnich lat przyćmiło znalezienie kilku nowych komedyj Menandra. Od czasu znalezienia pisma Arystotelesowego i mimów Herodasa żadne odkrycie nie nabrało takiego rozgłosu w szerszych kołach. Komedya może się poszczycić takiem rozszerzeniem materyału, jak żaden inny dział literatury greckiej. Ale nim przejdę do do komedyi nowej, trzeba wspomnieć o zdobyczy, jaką zyskała komedya staroattycka, bo i ta nie wyszła bez zysku. Wzbogacenie odnosi się do poprzednika Arystofanesowego, Kratinosa. W papirusach z Oxyrhynchos znalazła się w r. 1904 hipoteza z komedyi Διονυσαλέξανδρος, jednego z najsławniejszych utworów tego komedyopisarza [1]). Odkrycie to jest dla nas podwójnie ciekawe: raz, że poznajemy nieco bliżej poetę, o którym wiemy mało, a powtóre z tego względu, że Dionysalexandros jest pierwszą staroattycką komedyą mitologiczną, o której dowiadujemy się czegoś bliższego. Komedya ta Kratinosa parodyowała mit. Streszczenie zachowało się dopiero począwszy od parabazy. Spór 3 bogiń na górze Ida rozstrzyga Dionysos, nie Parys, on też porywa ze Sparty Helenę i wraca z nią na Idę. Grecy przybywają z flotą i pustoszą Troadę. Dionysos chroni się do Parysa, ukrywa Helenę w kojcu, a sam przybiera postać barana. Parys chce Dionysosa i Helenę wydać Grekom, w końcu Helenę zatrzymuje jako żonę, a Dionysosa wyprawia; satyrowie zapowiadają, że go będą bronić.

Gramatyk, któremu zawdzięczamy hipotezę, powiada, że w komedyi wyszydzony był Perykles. Jak Dionysos sprowadza wojnę na Troję, tak Perykles sprowadził wojnę na Ateny, więc pod postacią Dionysosa wyszydzony był Perykles. Podobieństwo między nimi polegało na 1) zmysłowości egoistycznej (Helena: Aspazya), 2) tchórzostwie (Dionysos się chowa; Peryklesowi zarzucano tchórzostwo, że nie rusza osobiście w pole). Komik Hermippos nazywał Peryklesa »królem satyrów«; była to pewno aluzya do naszej komedyi. Komedyę Kratinosa wystawiono w r. 430 lub 429 [2]).

---

[1]) Grenfell and Hunt, The Oxyrhynchus papyri IV (1904) nr. 663 (w. 2. po Ch.). Por. Maur. Croiset, Rev. d. ét. gr. 1905, 297 nn. Dalszą literaturę podaje Christ-Schmid, Griech. Lit.[5] I (1908) str. 388 uw. 5.

[2]) G. Thieme w dyssertacyi Quaestionum comicarum ad Periclem pertinentium capita tria (Lipsk 1908) sądzi, że wprowadzenie Dionysosa jako sędziego piękności 3 bogiń zamiast Parysa umotywowane było w komedyi tem, że Parys przestraszył się na widok bogiń. Przestrach Parysa wspomniany jest w micie, a przedstawiony na licznych wazach. Przeciw Peryklesowi jako sprawcy wojny peloponeskiej wymierzony jest podobnie jak w naszej komedyi ustęp w Arystofanesowych Acharnejczykach (w. 527 nn.). Jak w naszej komedyi, uderzył Kratinos na Peryklesa pod postacią

Rzadko którego z pisarzy greckich tak pragnęliśmy w 19. w. posiąść na nowo jak Menandra. Tyle i tak wysokich pochwał czytaliśmy o nim w starożytności, że nie zadowoleni jego przeróbkami u komików rzymskich marzyliśmy o szczęśliwym trafie, któryby przyniósł nam oryginały [1]). Rzadko też zdarza się, by los tak spełniał ludzkie życzenia, jak w tym przypadku. W r. 1898 ogłosił Juliusz Nicole 87 wierszy komedyi Γεωργός z papirusu genewskiego, w dwa lata później przyniósł nam II. tom papirusów z Oxyrhynchos 51 wierszy komedyi Περικειρομένη, w r. 1903 przybyło z tychże papirusów 101 wierszy komedyi Κόλαξ; wszystkie te odkrycia zaćmiło atoli w r. 1907 ogłoszenie 1300 wierszy przez G. Lefebvre'a [2]) z papirusu kairskiego. Wprawdzie i tym razem nie otrzymaliśmy żadnej całkowitej komedyi, ale mamy już teraz z Menandra sceny i szeregi scen. Ostatnie odkrycie dało nam poznać dłuższe ustępy z 4 komedyj: 530 wierszy z komedyi Ἐπιτρέποντες (ze wszystkich aktów), 340 wierszy z komedyi Σαμία [3]) (z różnych aktów), 320 wierszy z komedyi Περικειρομένη (głównie 2 pierwsze akty) i początek komedyi Ἥρως (50 wierszy). Papirus pochodzi z 2. lub 3. w. po Ch. Skollacyonował go powtórnie A. Körte, stwierdzając przytem, że już pierwszy wydawca odczytał tekst dokładnie [4]). Dalsze ustępy z komedyi Perikeiromene ogłosił z kart pergaminowych lipskich tenże Körte [5]) a VI. tom papirusów z Oxyrchynchos przyniósł część sceny nowej komedyi, jak się zdaje, komedyi Περινθία [6]). Te wszystkie odkrycia razem z ułamkami berlińskimi, dorpackimi i petersburskimi, ogłoszonymi w wydaniu Körtego, dają nam poznać razem przeszło 1900 wierszy Menandra.

Nad nowem odkryciem i jego znaczeniem nie będę się dłużej rozwodził; omówił jedno i drugie wyczerpująco T. Sinko w Eos t. XIV

---

parodyi mitu w komedyi Nemesis. Powód do wycieczek dały Kratinosowi starania Peryklesa o legitymowanie syna swego i Aspazyi.

[1]) Jeszcze w r. 1905 wyrażał to życzenie Gercke (Kroll, Altertumswiss. 473).

[2]) Fragments d' un manuscrit de Ménandre, Kairo 1907. Tanie wydania dali: I. van Leeuwen, Menandri quattuor fabularum... fragmenta (Leiden 1908, Mk 3·50) a z późniejszymi fragmentami A. Körte u Teubnera (Menandrea 1910, ed. min. Mk. 2) i S. Sudhaus (Menandri reliquiae nuper repertae. Bonn 1910, Marcus & Weber, w zbiorze: Kleine Texte, Mk. 1·80).

[3]) Dr. T. Sinko proponuje dla niej tytuł Παλλακή (Eos XIV, 1908, str. 36).

[4]) A Körte, Ber. d. sächs. Ges. d. Wiss. 60 (1908) str. 87 141 (Zu dem Menander-Papyrus in Kairo).

[5]) Ber. d. sächs. Ges. d. Wiss. 60 (1908) str. 145 nn. (Zwei neue Blätter der Perikeiromene).

[6]) Oxyrh. pap. VI (1908) nr. 855; zob. A. Körte, Hermes 44 (1909) str. 309—313. Por. literaturę u Christa-Schmida [5] II (1909) str. 31 uw. 2 (gdzie jednak mylnie zamiast Περινθία podano Περικειρομένη).

(1908) str. 19 nn. Wspomnę tylko tyle, że odkrycie to zaznacza pod niejednym względem postęp w naszych wiadomościach o komedyi nowej; poznaliśmy n. p. z niego lepiej lekki rodzaj owej komedyi, farsę.

W porównaniu z tem bogatem pomnożeniem poezyi greckiej wygląda przyrost dla prozy całkiem ubogo. Istotne rozszerzenie naszych wiadomości dotyczy tu tylko jednego pola. Na innych odkrycia nie przyniosły żadnego utworu większego znaczenia, nie przyniosły w ogóle prawie żadnych utworów oryginalnych, lecz tylko komentarze do nich. Żeby pominąć szczątki pism lekarskich i przyrodniczych [1]), znaleziono w zakresie mowców jedynie część komentarza Didymosa do mów Demostenesa przeciw Filipowi. Komentarz ten, zachowany w pap. berlińskim, jest przeważnie rzeczowy, a opiera się na starszych dziełach [2]).

Z zakresu filozofii większe znaczenie ma dla nas drobny ułamek z utworu najstarszego pisarza filozoficznego Pherekydesa z Syros p. t. Πεντέμυχος [3]) (pisany w dyalekcie jońskim), niż obszerny anonimowy komentarz do Platońskiego Teeteta z papirusu berlińskiego [4]), pochodzący z epoki cesarstwa.

Dla filozofii hellenistycznej dostarczają nowego materyału papirusy herkulańskie w pismach Epikurejczyka Philodema z 1. w. prz. Ch. W latach 1892—6 wydał Sudhaus znacznie poprawiony tekst znanej już dawniej Retoryki tego filozofa, w najnowszym czasie ogłosił Olivieri pisemko Philodema Περὶ τοῦ καθ' Ὅμηρον ἀγαθοῦ βασιλέως.

W r. 1906 wydano z berlińskiego papirusu większą część dzieła stoika z 2. w. po Ch. Hieroklesa, zatytułowanego Ἠθικῆς στοιχείωσις. Nie jest to elementarny zarys etyki, jakby można sądzić z tytułu, lecz rozbiór zasadniczych pojęć etyki stoickiej w formie systematycznej. Ów zarys był wstępem do dzieła o obowiązkach, ekscerpowanego przez Stobaiosa. W papirusie zachowało się $^2/_3$ utworu. Hierokles nie jest wprawdzie myślicielem oryginalnym, ale znalezione pismo jest jedynym traktatem systematycznym i naukowym z szkoły Stoików, jaki do nas doszedł i na tem polega jego znaczenie.

Większą od wymowy i filozofii zdobyczą może się poszczycić historyografia. Dla Herodota nie przyniosły odkrycia nic [5]), dla Tu-

---

[1]) Berliner Klassikertexte. Heft III (1905) (wyd. Kalbfleisch i Schöne).

[2]) Berliner Klassikertexte. Heft I, (1904) (wyd. Diels i Schubart).

[3]) Ogłoszony przez Grenfella i Hunta w New classical fragments, Oxford 1897.

[4]) Berliner Klassikertexte, Heft II (1905).

[5]) Dowiedzieliśmy się tylko z papirusu Amherst, że Arystarch komentował Herodota.

kidydesa mało, bo tylko komentarz do księgi II. [1]) Komentarz nie jest ciekawy, bo nie rzeczowy, lecz gramatyczny i do tego pióra miernego uczonego. Natomiast istotne pomnożenie naszych wiadomości przyniosło odkrycie utworu jakiegoś historyka 4. w. prz. Ch. w papirusie z Oxyrhynchos z 2. w. po Ch. [2]). Zachowało się z niego 21 kolumn. Utwór pisany jest po pokoju Antalkidasa, ale przed wyprawą perską Aleksandra, bo państwo perskie istnieje, co więcej, utwór powstał zapewne przed połową 4. w. Autor jego jest arystokratą i zwolennikiem Spartan, atoli to stanowisko jego nie przynosi uszczerbku bezstronności dzieła. Prawdopodobnie kontynuuje Tukidydesa. Zachowały się nam szczegółowe dzieje r. 396/5 (przygotowania do wojny korynckiej, wyprawy Agezylaosa w Azyi mniejszej, dzieje Konona, wojna między Beocyą a Fokidą). Informacye autora są dobre. Nowe dzieło odstępuje w wielu punktach od przedstawienia Xenofonta, zwłaszcza przy dziejach Agezylaosa. Wyprawę i zwycięstwo Agezylaosa nad Tissafernesem (395) przedstawia inaczej niż Hellenika 3, 4, 21—24. Nowy historyk wogóle nie kreśli Agezylaosa w korzystnem świetle. Wyprawy tego króla mają cele łupieskie i przedsiębrane są bez planu, a sprawy prowadzi Agezylaos w celach osobistych. Jak w tem ocenianiu działalności Agezylaosa nowy autor różni się całkowicie od Xenofonta, tak różni się od niego korzystnem przedstawieniem Konona.

Co do autorstwa dzieła zdania są podzielone. Głosy wahają się przeważnie między Teopompem a Kratippem. Za Teopompem oświadczyli się: Wilamowitz i Ed. Meyer [3]), do tego zdania przechyla się też Busolt [4]) a z zastrzeżeniem Wendland [5]). Wprawdzie unikanie hiatu przemawiałoby za Izokratejczykiem Teopompem, ale inne względy językowe przemawiają przeciw niemu. Przedewszystkiem Teopompa styl był retoryczny, tymczasem nowy historyk pisze stylem prostym i naturalnym, wolnym od wszelkiej retoryczności. Uderzać też musi brak mów, mimo że w dziele byłaby do nich sposobność; wiadomo zaś, że Teopomp niezmiernie lubił mowy. Inni sądzą, że autorem dzieła jest Kratippos. O tym pisarzu wiemy, że kontynuował Tukidydesa. Za nim przemawiałoby kilka względów i tak: nowe dzieło przed-

[1]) Grenfell i Hunt, Oxyrhynchos pap. VI (1908) z papirusu epoki Hadryana.

[2]) Grenfell i Hunt, Oxyrhynchos pap. V (1908). Wyszło także osobno Hellenica Oxyrhynchia edd. Grenfell & Hunt. Oxford 1909 (4 szylingi).

[3]) Zob. Ed. Meyera: Theopomps Hellenika, Halle 1909.

[4]) Hermes 43 (1908) 255 nn.

[5]) W Gerckego-Nordena Einleitung in d. Altertumswiss. Bd. I (Lipsk 1910) str. 352.

stawiając zdarzenia dzieli rok na zimę i lato, jak to czynił Tukidydes; Kratippos unikał mów w swem dziele jak nasz autor; wreszcie jeden szczegół językowy przemawiałby za Kratippem: oto wyraz παραθαλαττίδιος (kol. 21, 17), występujący w naszym utworze, pojawia się zresztą jedynie u Tukidydesa, a potem dopiero za cesarstwa u Cassiusa Diona. Za autorstwem Kratippa oświadczyli się między innymi: Blass, Bury [1]), A. von Mess [2]), E. M. Walker [3]). Wielką trudność stanowi, że nie wiemy napewno, kiedy Kratippos żył; podczas gdy jedni uważają go za współczesnego Tukidydesa, inni przesuwają czas jego życia nawet na I. w. prz. Ch. [4]). Jeżeli Kratippos żył za Tukidydesa, nie może być autorem naszego dzieła. Pierwsi wydawcy, Grenfell i Hunt, pozostawiają pytanie, czy autorem jest Teopomp czy Kratippos, nierozstrzygniętem. Trzecia wreszcie grupa uczonych daje na pytanie co do autora jedynie odpowiedź negatywną: powiada, że ani Teopomp, ani Kratippos nie mogą nim być. Takie stanowisko zajęli K. Fuhr [5]) i G. E. Underhill [6]). Przeciw autorstwu Teopompa oświadczył się też W. Rhys Roberts [7]). Doniosłość nowego odkrycia polega raz na tem, że kawałek dziejów greckich poznaliśmy w nowem oświetleniu, a powtóre, że jeszcze raz okazało się, ile braków ma historya Xenofonta.

Kilka wiadomości i dat do historyi pentekontaetyi przyniósł t zw. Anonim sztrasburski, ułamek papirusowy wydany w roku 1902 z uczonym komentarzem przez Brunona Keila [8]). Keil uważał go za ustęp z dzieła jakiegoś historyka hellenistycznego; w nowszych czasach Wilcken dochodzi do rezultatu, że jestto szczątek komentarza do mowy Demostenesa przeciw Androtionowi.

Rozjaśniły też odkrycia papirusowe początki powieści greckiej i ustaliły daty działalności niektórych powieściopisarzy [9]).

Wymienione odkrycia nietylko pomnożyły materyalnie liczbę zabytków literatury greckiej, lecz także dały nam poznać bliżej pewne rodzaje literackie, o których dawniej mieliśmy niedokładne wyobrażenie.

---

[1]) Greek historians (1909).

[2]) RhM. 63, 370 nn.

[3]) Klio VIII, 356—71.

[4]) E. Schwartz, Hermes 44, 481 nn. uważa go nawet za fałszerza; czas życia jego kładzie również na I. w. prz. Ch.

[5]) B. ph. W.schft. 1908, 199.

[6]) Journ. of hell. st. 28, 277.

[7]) Class. rev. 22, 118 nn. (na podstawie świadectw retorów starożytnych o Teopompie).

[8]) Anonymus Argentinensis, Strassburg 1902.

[9]) Por. T. Sinko, Romans grecki, Eos XI (1905), str. 68 nn.

Odnosi się to zwłaszcza do działu liryki greckiej. Dokładniejszych wiadomości nabraliśmy tu zwłaszcza o nomie, który przed znalezieniem Timotheosa był dla nas rodzajem lirycznym dosyć zagadkowym. Poznanie Bakchylidesa zaznajomiło nas bliżej z mało również znanym dytyrambem. Obecnie wiemy, że dytyramb mógł mieć także treść mitologiczną. Jestto argument za twierdzeniem Arystotelesa, że tragedya rozwinęła się z dytyrambu. Poznaliśmy także bliżej pean dzięki znalezieniu peanów Pindara i Bakchylidesa. Ale i komedya zyskała na nowych odkryciach. Mamy teraz pewne wyobrażenie, jak wyglądała staroattycka komedya mitologiczna, a z komedyi nowej poznaliśmy bliżej gatunek lekkiej farsy. Cholijamby Phoinixa pouczają nas, jak wyglądała dyatryba wierszowana.

Lwów.

Współczesny stan językoznawstwa indoeuropejskiego.[1]

Napisał

Jan Rozwadowski.

Nietylko krótkość czasu, ściśle odmierzonego, przedstawia w stosunku do rozległości i bogactwa przedmiotu, o jakim mam mówić, znaczne trudności, ale także ujęcie mego zadania w ramy współczesności. Najtrudniej jest zdawać sobie i drugim sprawę ze zjawisk, noszących na sobie piętno zupełnie świeżej aktualności, zwłaszcza jeżeli są w nich nowe prądy i horyzonty — zjawisk, które się dopiero przed nami rozwijają i nie mogły być ani wypróbowane, ani dojść do pewnego zakończenia, tak że raczej tylko to, co leży za niemi, dotychczasowy ubiegły rozwój, przedstawia się na ich tle wyraziściej i jaśniej, niż żeby same jasno się przedstawiały. Z drugiej jednak strony potrzeba próbować uświadamiać sobie takie współczesne fazy nauki, o ile właśnie wykazują znamiona pewnego przewrotu i silniejszego postępu, choćby tylko dla lepszego zrozumienia rozwoju dotychczasowego.

Ponieważ zaś językoznawstwo teraz znowu zdaje się wchodzić w taki okres i potrzeba o tem wiedzieć, więc podjąłem się tego zadania. Ale, że to rzecz niełatwa, dlatego, podkreślając trudność, chciałbym Szanownych Panów usposobić pobłażliwie i nadzieje obniżyć.

Zacznę od krótkiej, ale ile możności istotnej charakterystyki nowszej epoki językoznawstwa indoeuropejskiego. Jak wiadomo pierwsza,

---

[1]) Wykład wygłoszony d. 17. marca 1910 we Lwowie w cyklu kursów uzupełniających dla nauczycieli szkół średnich w Uniwersytecie lwowskim w r. 1910. Niektóre ustępy rozszerzone, względnie dodane; tak zwłaszcza ustęp o języku tocharskim.

dawniejsza jego epoka rozpoczyna się porównawczą gramatyką Boppa, a zamyka ją Compendium Schleichera; drugi, nowszy okres tej nauki zaczyna się od reakcyi przeciw Schleicherowi, to znaczy przeciw temu stanowi, jaki on reprezentował, a zamyka się pierwszem wydaniem Grundrissu Brugmanna — względnie, ponieważ lingwistyka ideur. ciągle jeszcze stoi w znaku Brugmanna, a ewolucya jego Grundrissu przy całym postępie jest zupełnie zwartą i ciągłą, aż do dni naszych.

Jak już wzpomniałem, punktem wyjścia nowszego językoznawstwa ideur. była silna i świadoma reakcya przeciw kodyfikacyi, jaką dał Schleicher w swem Compendium i w ogóle w całej swej działalności. Podstawowa i metodologiczna strona badania, pytania co do istoty zjawisk językowych, warunków, przyczyn i objawów rozwoju językowego — wszystko to nosi u Schleichera cechy pewnej ciasnoty, uprzedzeń i skostnienia. Jego bardzo prosta ale z gruntu fałszywa przyrodnicza koncepcya języka jako żywego organizmu, połączona z właściwą mu pedantycznością, suchością i dogmatyzmem, zawarła podstawowe kwestye badania języka w duszące formy, kodyfikując snute już dawniej fałszywe wyobrażenia, ale nie podejmując wcale rozsianych także już dawniej ziarn zdrowych. Ponieważ nadto i ze strony empirycznej badania, mianowicie w fonetyce, był wielki brak metodologiczny w ujmowaniu i operowaniu t. z. prawami głosowemi, bo Schleicher stawiał obok siebie rozmaite sprzeczne normy rozwoju fonetycznego bez próby objaśnienia — przeto nastąpiła zdecydowana reakcya, względnie rewolucya.

Dla naszych celów wystarczy tę nową epokę określić krótko w jej istotnych znamionach, nie wchodząc w to, zkąd, z jakich stron i pobudek, przez jakie osobistości ta reakcya się objawiła i ostatecznie znaczną część gmachu Schleicherowskiego zburzyła. Ogółem biorąc, możemy tę epokę określić jako wybitnie pozytywistyczną, zarówno w praktyce badania jak i w jego teoryi.

Przedewszystkiem odsunięto stanowczo od siebie pytania o początku mowy albo o początkach mowy, tak że n. p. założona w r. 1866 Société de linguistique de Paris wypisała to nawet wyraźnie w swoim programie, wyłączając statutowo te pytania z rzędu swych zajęć. Postanowiono trzymać się tylko rzeczywistości i badać tylko to, co jest rzeczywiście. W ten sposób chciano się pozbyć zamącających jasny sąd metafizycznych albo jeszcze bardziej mistyczno-romantyczno przyrodniczych teoryi; i w tem był niewątpliwie postęp. Ale z drugiej strony wylano, wedle niemieckiego przysłowia, wraz z kąpielą dziecko; nie zdawano sobie sprawy z tego, że przecież niema nigdzie granicy między realną rzeczywistością językową a początkiem języka; że jak jednostronne i nie

oparte o dokładne badanie języków istniejących i mowy żywej, apryjorystyczne wyświetlanie początków mowy ludzkiej prowadzi na manowce, tak znowu dobrowolne zamknięcie się w pewnych granicach musi się niekorzystnie odbić na badaniu tworu tak wybitnie rozwojowego, jakim jest język. Nie zdawano sobie sprawy z tego, że takie stanowisko jest w gruncie rzeczy zrezygnowaniem ze zrozumienia przedmiotu badania.

Z tem teoretycznem pozytywistycznem stanowiskiem połączył się zdrowy rozum anglosaski i współczesny »chłopski rozum«, rzeczy same w sobie cenne, ale jako jedyna metoda badania tak niezmiernie złożonych i misternych produktów kultury ludzkiej, jakiemi są zjawiska językowe, stanowczo niewystarczające, ba od pewnego punktu wręcz dla postępu nauki szkodliwe. Powiedzenie czyjeś, że zdrowy rozum jest najgorszym wrogiem nauki, jest zbyt radykalne, ale tkwi w niem sporo prawdy.

Zwrócono się zatem z wielką i wyłączną energią do tego, co jest rzeczywiście. Rozumie się musiano zauważyć olbrzymie obszary mowy żywej i narzeczy ludowych obok wyłącznie dotąd rozpatrywanych drobnych cząstek mowy ludzkiej, zwanych językami literackiemi i powiedziano sobie, że jeżeli gdzie, to przecież tam, gdzie mowa bije żywym tętnem, należy szukać pouczenia o jej istocie. Wobec prostszych, naturalniejszych warunków życia ludowego, a wybitnie indywidualnego i świadomego elementu w języku literackim postawiono zasadę, że język literacki jest wogóle tworem sztucznym, wytworem szczególnych warunków, któremu naprawdę w życiu codziennem nic nie odpowiada, i że jedynie naturalnemi produktami uzdolnienia językowego ludzkości są zwłaszcza narzecza. Przeciwstawiono język literacki mowie ludowej jako stronę kulturalną, sztuczną stronie naturalnej i pozostawiono pierwszy filologom. I znowu była w tem wielka jednostronność.

Owo stanowisko, i dzisiaj jeszcze powszechne, jest wręcz błędne. Można co najwięcej mówić o koniecznym podziale pracy. Ale przyjmowanie zasadniczej różnicy między językiem piśmiennym oraz narzeczem kulturalnem, jako jego podłożem, a mową ludową, jest nonsensem: one różnią się nie istotą, tylko stopniem rozwoju. Jeżeli za istotną cechę języka piśmiennego uważa się jego charakter wybitnie mieszany, wynikający z współdziałania tylu jednostek i tylu narzeczy, a dalej świadome kształtowanie go ze strony jednostek (n. p. poetów i t. d.), oraz świadome wpajanie go w szkole i t. d., i jeżeli to wszystko chrzci się mianem sztuczności, przeciwstawiając ożywczej naturalności gwary ludowej, to trzeba z naciskiem stwierdzić, że wszystko to samo jest w każdej, nawet »najnaturalniejszej« gwarze, i być musi: ba! jest i być musi

nawet w mowie każdego z osobna człowieka. Różnica jest tylko stopnia i ilości. Ogółem biorąc, przedstawiają język piśmienny i narzecze kulturalne dalszy i wyższy stopień rozwoju, tak jak ogółem biorąc człowiek kulturalny przedstawia dalszy i wyższy stopień rozwoju w porównaniu z człowiekiem z ludu. Naturalnie, nie znaczy to, jakoby dyalekt ludowy miał być pogardy godnym wytworem lub tylko spaczonym językiem piśmiennym. Nie wyklucza to także możliwości, że dany język literacki może dojść do skrajnego stadyum rozwoju w całej swej owej »sztuczności«, tak że nareszcie traci związek z życiem całego narodu i ginie, czego liczne mamy przykłady. Ale nie trzeba zapominać, że i narzecza ludowe, że także języki t. zw. dzikich szczepów często wchodzą na skrajne, jednostronne tory rozwoju w swej całej owej »naturalności«, czego także mamy liczne przykłady. Czy n. p. z punktu widzenia normalnie i zdrowo się rozwijającego języka piśmiennego i kulturalnego nie jest bardzo sztucznym i świadomości pełnym fakt, że wskutek *tabu* w mowie jakiegoś dzikiego szczepu cały szereg wyrazów naraz się wyrzuca?! Oczywiście: badanie mowy grup ludzkich, stojących na niższych stopniach kultury, jest konieczne, ważne i pouczające, tak jak dla biologa badanie niskich ustrojów organicznych. Ale odsuwanie najwspanialszych wytworów mowy ludzkiej, języka poezyi i literatury wielkich narodów od zakresu swego badania i chrzczenie ich mianem sztuczności jest dziwnem zaślepieniem!

Wobec często wybitnie świadomego elementu rozwojowego w językach literackich, oraz w opozycyi przeciw dawniejszym pospolitym zapatrywaniom o celowości świadomej języka, z jaką tenże rozmaite rzeczy przeprowadza, postawiono zasadę, iż zmiany językowe czyli jego rozwój, zwłaszcza zaś ewolucya fonetyczna, odbywają się przeważnie nieświadomie, pod progiem świadomości. Znowu stanowisko, jako reakcya przeciw dawniejszym naiwnym personifikacyom języka, przypisującym mu skłonności i wstręty i świadomą wolę, zrozumiałe, ale niemniej w swej jednostronności z gruntu fałszywe i szkodliwe. To co jest nieświadomą stroną rozwoju językowego, to jest tylko automatyzacyą pierwotnie świadomych przebiegów, niczem więcej; nawet jeżeli mamy na oku fonetyczną stronę języka!

Wreszcie, odrzucając wszelkie mętne, niejasne i nieokreślone wyobrażenia o języku, odrzucono także realne istnienie języka jako wyrazu duszy zbiorowej i powiedziano sobie, że naprawdę język istnieje wyłącznie w duszy jednostki i nigdzie więcej, taksamo jak jedyną realną rzeczywistością jest indywidualne życie psychiczne. Ale są rozmaite sto-

pnie realnej rzeczywistości, i wiemy, że postawienie języka wyłącznie w granicach duszy jednostkowej absolutnie nie wyczerpuje jego pojęcia, ba, jest mu w trzech czwartych przeciwne — z drugiej zaś strony wszelka realność w zakresie urzeczywistniania się ludzkiej kultury jest względną. Dalej — ze słusznej i dobrej obserwacyi nieustannego przeobrażania się języka wyciągnięto w kombinacyi z pozywistycznem stanowiskiem zasadę, że język jest przedewszystkiem przedmiotem historycznego badania, językoznawstwo nauką historyczną, co jest stanowczo jednostronnością — Jeżeli w końcu, niejako na ukoronowanie tego wszystkiego, rozpatrywanie szczegółowe tych zasad i kątów widzenia połączono w naukę o zasadach rozwoju językowego; jeżeli wyrażano zapatrywanie, że mimo wszelkich różnic szczegółowych zmiany, jakim ulegają języki, polegają wszędzie na tych samych prawach i jednakiej ich działalności, to wygląda to w gruncie rzeczy na contradictio in adiecto, bo w gruncie rzeczy ta epoka zrezygnowała na całej linii z głębszego zrozumienia i wyjaśnienia zjawisk językowych i z możności nawet stawiania jakichkolwiek praw ogólnych. W praktyce pozostał też ów frazes o wspólnych, ogólnych prawach — frazesem.

Takie, powyżej określone, stanowisko zajmowali właściwie wszyscy językoznawcy tej epoki, a przeważnie i dziś jeszcze je zajmują. Teoretycznie rozwijał je n. p. Whitney, skodyfikował w związku z psychologią Herbarta zwłaszcza Paul, którego Prinzipien der Sprachgeschichte [1]) stały się biblią językoznawstwa ideur., jego alfą i omegą; propagował je przy każdej sposobności Brugmann i inni.

Językoznawstwo empiryczne, nietylko zresztą ideur., zawdzięcza bardzo wiele tej pozytywistycznej epoce, podobnie jak zresztą i poprzednia epoka dała trwałe zdobycze. Dobra strona pozytywizmu, oczy jasno otwarte na rzeczywistość i objektywne badanie zjawisk, przypominające stanowisko przyrodników, pozostanie też nadal w naszych zajęciach lingwistycznych. Ale ogółem biorąc, pozytywizm dał już językoznawstwu wszystko co mu mógł dać w zasadzie i jak na innych polach dociekań umysłu ludzkiego dawno się już przeżył, tak się przeżył teraz już i w lingwistyce, chociaż przeważna większość jej przedstawicieli jeszcze dzisiaj wyłącznie mu hołduje.

Zanim przejdę do bardziej zasadniczych stron najnowszego rozwoju, do nowych prądów i horyzontów, będących w zakresie zasadniczych, podstawowych kwestyi znowu świadomą reakcyą przeciw ciasnemu pozytywizmowi ostatniej doby, zatrzymam się na postępach nowszej

[1]) obecnie w 4-tem wydaniu. Halle 1909.

i najnowszej epoki, zrobionych w ramach dotychczasowych poglądów i dotychczasowej praktyki.

Widzimy wszędzie pogłębienie badania, usilne i rzetelne, coraz dokładniejsze wnikanie w zjawiska, stojące przed nami w postaci konkretnych faktów językowych.

Najpierw w fonetyce. Jak wiadomo jedną z najwybitniejszych cech nowszego empirycznego językoznawstwa ideur. było wysunięcie na pierwszy plan gramatyki porównawczej tej właśnie jej części, gruntowna jej rewizya i szczegółowe opracowanie. Roztrząsano przytem pojęcia t. z. praw głosowych, analogii i zapożyczeń pogłębiając je niewątpliwie: zasadnicze stanowisko w sprawie t. z. praw głosowych, przyjęte przez ogromną większość uczonych, także w teoryi formułował nieraz krótko i dobitnie Brugmann w różnych swych książkach. Po dokładnem opracowaniu fonetyki poszczególnych języków ideur. przyszła kolej najpierw na pewne uogólnienia w tym kierunku dla prajęzyka ideur., jak w sprawie trzech szeregów tylnojęzykowych spółgłosek, przedewszystkiem jednak zajmowała umysły apofonia (po niemiecku Ablaut) w związku z kwestyami akcentowemi, które dotąd leżały odłogiem. Budując na znanym i genialnym »Mémoire sur le système primitif des voyelles dans les langues indoeuropéennes« (Lipsk 1878) de Saussure'a, starał się Hirt dać nową próbę syntezy w swym »Der indogermanische Ablaut vornehmlich in seinem Verhältnis zur Betonung« (Strassburg 1900); nowe idee, nawiązujące zresztą do Saussure'a wypowiadają Pedersen i Möller, por. Pedersen Vergl. Grammatik der keltischen Sprachen I. 173 nstt. (Göttingen 1909). — W sprawach akcentowych wzięto się gorliwie do zbadania nietylko starszych języków, ale przedewszystkiem także litewskiego (bałtyckich) i słowiańskich. Obok historycznej fonetyki robiono bardzo dokładne i drobiazgowe obserwacye nad żywymi dyjalektami, a prócz tego powstała nowa gałąź fonetyki ogólnej, fonetyka eksperymentalna, dzieło Rousselot'a [1]). Wzięto się też do badania takich zjawisk fonetyki historycznej, którym dawniej mało poświęcano uwagi, traktując je jako zjawiska sporadyczne, bez prawidłowości, wyjątkowe, jak n. p. dyssymilacye, którym poświęcił Grammont książkę pubudzającą. [2])

Następnie, kiedy opracowanie fonetyki historycznej doszło do pewnego uspokojenia, zajęto się więcej zaniedbaną dotąd morfologią, zwłasz-

---

[1]) Principes de phonétique expérimentale, Paris I. 1897. II. 1910, prócz innych prac i innych autorów, n. p. Scripture'a.

[2]) La dissimilation consonantique dans les langues indo-européennes et dans les langues romanes, Dijon 1895. Por. też Brugmann Das Wesen der lautlichen Dissi-

cza nauką o pniach, przedewszystkiem zaś składnią tak że odważono się nawet na próbę syntezy. W zakresie syntaksy wysunęła się między innemi nauka o czasowniku, jego czasach i actiones, przyczem drogę, niezawsze dobrą, wskazywały języki słowiańskie i bałtyckie. Wogóle poświęcono więcej uwagi znaczeniu i użyciu form i kategoryi wyrazowych, a przytem roztrząsano pojęcie składni i umiejętny układ gramatyki. [1])

Ogólny postęp w tych wszystkich kierunkach odzwierciedla dosyć dobrze ewolucya Grundrissu Brugmanna (i Delbrücka), który od r. 1897 wychodzi w drugiem wydaniu: w trakcie tego wydał Brugmann swoją jednolitą Kurze vergleichende Grammatik der indogermanischen Sprachen, Strassburg 1904. Szczegółowy postęp historyczno-porównawczej gramatyki języków indoeuropejskich zaznacza się rosnącą z dnia na dzień masą zarówno szczegółowych badań i rozpraw jak i całych opracowań, ob szernych i podręcznikowych, gramatyk i słowników etymologicznych, a także zarysów całych »filologii« specyalnych. Jak dawniej tak i obecnie prym trzymają Niemcy ilością produkcyi i systematycznemi pracami; ogromną część owych opracowań rozmaitych wskaże się też, ukazując na wydawnictwa Trübnera w Strassburgu, Wintera w Heidelbergu i Vandenhoecka & Ruprechta w Göttingen. Nie wypisuję tutaj tytułów odnośnych książek, ponieważ każdy z łatwością może dostać katalogi tych firm. Osobno wspomnę tylko, że po dłuższych przygotowaniach rozpoczęła się pojawiać także »Encikłopedija slavjanskoj filołogii«, wydawana pod redakcyą Jagicza przez petersburską Akademię Umiejętności

W związku z tem zaznaczę przeobrażenie starej KZ, t. j. Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der indogerman. Sprachen [2]), którą od r. 1907 (tom XLI nstt. ogólnego zbioru) połączono z wydawanemi przez Bezzenbergera Beiträge zur Kunde der idg. Sprachen pod starym ogólnym tytułem. Powstało za to nowe czasopismo: Glotta, Zeitschrift für griechische und lateinische Sprache, Göttingen I. 1909nstt.[3]).

Obok tego dalej istnieją IF, MSL[4]) itd. Tu wreszcie wspomnę o nowem zupełnie przedsięwzięciu, czasopismie p. t. Wörter und Sachen, które niedawno rozpoczęło swe istnienie (u Wintera, Heidelberg) a łączy się ściśle z działalnością zwłaszcza Meringera. Prąd bardzo dodatni i wcale

milationen. Des XXVII. Bandes der Abhandlungen der philologisch-historischen Klasse der königl. sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften No V. Leipzig 1909.

[1]) Ries, Was ist Syntax? Marburg 1894 i inni.

[2]) która w r. 1877 powstała ze spłynięcia dwóch osobnych.

[3]) wydawane przez Kretschmera i Skutscha w nakładzie Vandenhoecka i Ruprechta, którzy też nabyli starą KZ.

[4]) t. j. Indogermanische Forschungen; Mémoires de la Société de linguistique de Paris.

nowy, ale niema znowu szczególnie zasadniczego znaczenia, dlatego t u t a j o nim wspominam.

Także »filologia« ogólnieindoeurop. nie leży odłogiem Oczywiście jakiejś ogólnej filologii indoeur., którąby była zwartą całością, nigdy nie będzie, ale bądź cobądź jest cały szereg kwestyi, sięgających w prahistoryę albo w prehistoryę tego szczepu w dobę pierwotnej prawspólności i domagających się wyjaśnienia i opracowania. Prócz nowego wydania klasycznego dzieła Hehna, Kulturpflanzen und Haustiere in ihrem Übergang nach Griechenland und Italien sowie in das übrige Europa, 6. Auflage neu herausgegeben von O. Schrader mit botanischen Beiträgen von A. Engler, Berlin 1894, dzieł szczegółowych jak Hoops'a, Waldbäume und Kulturpflanzen im germanischen Altertum (Strassburg 1905) oraz mnóstwa rozpraw specyalnych z różnych zakresów wymienię tu Schradera Reallexikon der indogerm. Altertumskunde (Strassburg 1901) i nowe, trzecie wydanie jego Sprachvergleichung und Urgeschichte (Jena 1906), a przedewszystkiem bardzo dobrą, choć nie nieomylną książkę Hirta: Die Indogermanen, ihre Verbreitung, ihre Urheimat und ihre Kultur, Strassburg 1905, 1906. Muszę tylko zaznaczyć, że o »praojczyźnie« szczepu indoeuropejskiego naprawdę nic nie wiemy. Ogromna większość uczonych trzyma się dziś teoryi »europejskiej«, i do nich także Hirt należy, ale wszystkie odnośne szczegółowe konstrukcye nie mają właściwie żadnej pozytywnej wartości. Najnowszy krytyczny przegląd całego pytania na szerokiej podstawie dał Feist, Europa im Lichte der Vorgeschichte und die Ergebnisse der vergleichenden indogermanischen Sprachwissenschaft, Berlin 1910 (= Sieglin, Quellen und Forschungen zur alten Geschichte und Geographie, Heft 19). To samo mutatis mutandis da się powiedzieć o pytaniu, które jest niejako wycinkiem tamtego, o kwestyi »praojczyzny« Słowian. Wprawdzie Niederle w swej, zresztą bardzo cennej książce »Slovanské starožitnosti«[1]) uważa wraz ze wszystkimi prawie uczonymi pytanie za rozwiązane i kreśli mapę prasiedzib słowiańskich, ale mimo to naprawdę nic o tem nie wiemy. Ja przynajmniej uważam przykarpacką praojczyznę Słowian właśnie za wykluczoną. Także najnowsza próba Rostafińskiego: O pierwotnych siedzibach i gospodarstwie Słowian w przedhistorycznych czasach, Kraków 1908 (= Sprawozdania Ak. Um. XII, 3) nie posunęła sprawy naprzód.

O mitologii, która dostaje coraz szersze podstawy i ogromnie się teraz rozwija, nie mówię wcale wobec osobnego wykładu kol. Sinki[2]).

[1]) Książka ta, a raczej imponujące dzieło, jeszcze nie ukończone, wychodzi obecnie także w przekładzie polskim (w Warszawie).

[2]) por. następny artykuł bieżącego zeszytu »Eos«.

W tym związku wspomnę wreszcie o mało znanym, a obchodzącym nas wydawnictwie Łatyšewa: Извѣстія древнихъ писателей греческихъ и латинскихъ о Скиѳіи и Кавказѣ (także z łac. tytułem: Scythica et Caucasica e veteribus scriptoribus graecis et latinis), dwa tomy, Petersburg (1890) 1893—1906.

W końcu przybywają coraz liczniejsze »wstępy, wprowadzenia« do językoznawstwa indoeurop., mające na oku potrzeby początkujących; wymieniam prócz nowego wydania Delbrücka Einleitung in das Studium der indogermanischen Sprachen, Ein Beitrag zur Geschichte und Methodik der vergleichenden Sprachforschung, 5 A. Leipzig 1908, dobrą książeczkę Torbiörnssona, Die vergleichende Sprachwissenschaft in ihrem Werte für die allgemeine Bildung, Leipzig (1906), dawniejszą i specjalną książkę Meyer-Lübke'go Einführung in das Studium der Romanischen Sprachwissenschaft, Heidelberg 1901 [1]), bardzo dobrą i samodzielną Introduction à l'étude comparative des langues indo-européennes Meilleta, Paris 1903, 2 wyd. 1908, wydaną obecnie w przekładzie niemieckim (Einführung in die vergleichende Grammatik der indogerm. Sprachen, Lipsk, Teubner 1909), Porzezińskiego (Поржезинскій) Введеніе въ языковѣдѣніе. Moskwa 1907 [1]) (po niemiecku Einleitung in die Sprachwissenschaft, Lipsk Teubner 1910), krótki przegląd Meilleta L'état actuel des études de linguistique générale, Leçon d'ouverture du cours de Grammaire comparée au Collège de France Lue le Mardi 13 février 1906; a wreszcie historyczne przeglądy rozwoju językoznawstwa ideur. Thomsena Sprogvidenskabens Historie en kortfattet fremstilling, Kjöbenhavn 1902 i Baudouina de Courtenay: Zarys historyi językoznawstwa czyli lingwistyki (glottologii) = Poradnik dla samouków cz. VI t. 2 z. 2, Warszawa 1909.

A teraz przejdę do bardziej zasadniczego rozszerzenia horyzontów oraz nowych prądów. Jeżeli poprzednio wypadało stwierdzić, że systematyczne, szczegółowe badania w zakresie językoznawstwa ideur., rozmaite podręczniki wielkie i małe przeważnie wychodzą z Niemiec, to tutaj widzimy nieco inny stosunek. Mamy dwojakie rzeczy do zanotowania.

Przedewszystkiem ogromne rozszerzenie widnokręgu historycznego, a raczej przedhistorycznego, a zarazem przestrzennego. Już nieraz dawniej występowano z myślą o jakichś związkach gienetycznych języków ideur. z semickimi, ale trzeźwa krytyka zawsze je odrzucała jako nieudowodnione i nieistniejące i jeszcze całkiem niedawno, wprost teraz, Brockelmann, profesor semickich języków w Berlinie, który zaczął wy-

[1]) obecnie 2. wydanie.

danie porównawczej gramatyki tych języków [1]), stanowczo oświadcza, że wszelkie odnośne próby są nieudałe i że w językach obu grup niema śladu jakiejkolwiek wspólności. Tymczasem ukazała się w r. 1907 w Kopenhadze niespodzianie książka kopenhaskiego profesora Möllera: Semitisch und Indogermanisch I. Teil Konsonanten, w której autor stawia tezę: »Das Indogermanische gehört mit dem Semitisch-Hamitischen, ferner dem Kleinasiatischen, dessen Hauptrepräsentant das Lykische ist, den Sprachen der Ureinwohner der Balkanhalbinsel und der italischen Halbinsel, dem Ligurischen und vielleicht noch anderen Sprachen zu einer Gruppe von Sprachfamilien, die Holger Pedersen Zs. d. D. M. Ges. 57, 560 die »nostratischen Sprachen« genannt hat«. (IX). A dalej: »Nächstverwandt dem Indogerm. und den ihm urverwandten andern europäischen Sprachen sind die Sprachen der Ureinwohner Kleinasiens gewesen..., und zwar den europ. Sprachen näher verwandt als dem Semitischen, so dass eine Zweiteilung innerhalb der genannten Sprachen und des Semitisch-Hamitischen zwischen das Kleinasiatische einerseits u. das Semitische andererseits fallen würde. In dieser Beurteilung des Verhältnisses des Kleinasiat. zum Indogerm. stehe ich auf Seiten Kretschmers und Hirts gegen S. Bugge u. Holger Pedersen, die das Lykische als indoeur. betrachten, wozu ich nicht im Stande bin« (XI). Zajmuje się jednak w swej książce tylko językami ideur. z jednej, a semicko-ham. z drugiej strony i stara się przeprowadzić systematyczny dowód ich prawspólności. W ślad za tym 1. tomem ogłosił Möller Indoeuropaeisk-semitisk sammenlignende Glossarium, Kjöbenhavn 1909. I zdaje się nie ulegać wątpliwości, że Möller ten dowód przeprowadził: że rozmaici uczeni się wahają, to jest naturalne, taksamo jak bardzo zrozumiałym jest nieprzychylny sąd Brockelmanna [2]); ale ci, którzy mają prawo do kompetentnej oceny, stanęli po stronie Möllera, n. p. Pedersen IF XXI 341 nstt. Oczywiście o takiej wprost identycznej prajedności, jaką przy bliższem zbadaniu wykazały języki indoeuropejskie, niema — na razie przynajmniej — mowy. To też — na razie przynajmniej — można tylko stwierdzić, że Möller wykazał jakieś przedhistoryczne związki językowe między Semitami a Aryjczykami (w szerszem tego słowa

[1]) Grundriss der vergleichenden Grammatik der semitischen Sprachen. I. Band: Laut- uud Formenlehre. Berlin 1908; wydał także małą orjentującą książeczkę w Sammlung Göschen p. t. Semitische Sprachwissenschaft.

[2]) niemiecka krytyka zachowuje się przeważnie o pornie lub wprost nieprzychylnie. Ale obecnie także n. p. Meillet (Revue critique 1910, nr. 17, str. 313—14) nie uznaje dowodu Möllera.

znaczeniu), ale obecnie jeszcze niepodobna sobie zdać jasno sprawy z ich natury i rozmiarów!

Pomijam tu kwestyę stosunku języków hamickich, których najstarszego reprezentanta, egipski, Möller wyłącznie uwzględnia, do semickich; a jeszcze parę słów o językach ugrofińskich. Bardzo dobry, orjentujący artykuł ogłosił o nich z punktu widzenia ich dalszej przynależności Wiklund, Le Monde oriental I. 43 nstt. (1906), który, za innemi zresztą, stanowczo się oświadcza za pokrewieństwem tych języków z indoeur., a tego samego zdania jest Pedersen, który nawet wszystkie t. z. uralo-altajskie grupy z ideur. i sem. łączy — podczas gdy inni jak Winkler inaczej te rzeczy konstruują, por. tego ostatniego: Der uralaltaische Sprachstamm, das Finnische und das Japanische 1909, oraz Das Baskische und der vorderasiatisch-mittellaendische Kulturkreis 1909 (gdzie łączy bask. z północnokauk. a dalej z elam., mitanni, urart., etrus. i illyr. w jedną starożytną grupę lingwistyczną). Por. wogóle Feist, Europa im Lichte der Vorgeschichte (wyżej cytowane) 45 nstt. i ostatni, bardzo ostrożny artykuł fachowy Paasonen'a w Finnisch-ugrische Forschungen VII 13 nstt. O dowodzie jak dotąd niema mowy: jakieś związki językowe przedhistoryczne między Ugrofinnami (i Samojedami) a Indoeuropejczykami były, ale istota ich jest niejasna. Bo oczywiście nie można a priori wykluczać nietylko już wpływania (przejmowania), ale nawet mieszania się językowego. Rzecz się ma zatem podobnie jak ze stosunkiem semickich języków do indoeuropejskich. — Wreszcie wspomnę o książce Trombetti'ego: L'unità d'origine del linguaggio, Bologna 1905, który wogóle chce wykazać wspólny początek języków [1]). Oczywiście są to rzeczy na razie nie nadające się nawet do dyskusyi, chociaż Trombetti'emu można przyznać genialność koncepcyi. W końcu polecam uwadze najnowszą rzecz orjentującą o języku pióra Kretschmera w pierwszym tomie książki »Einleitung in die Altertumswissenschaft«, wydawanej przez Gercke'go i Nordena (Lipsk, 1910).

Zwracam jeszcze uwagę na niesłychane rozszerzenie widnokręgów, które pada z coraz bardziej się rozjaśniającego kręgu przednioazyatyckiej kultury, nabierającej z każdym dniem większego znaczenia dla Europy, dla genezy europejskiej, a więc innemi słowy starożytnej kultury, dla prehistoryi naszej części świata. Panuje potężne wrzenie i gorączkowa czynność przy współzawodnictwie w pracy, odkryciach, badaniach i konstrukcyach ze wszystkich stron. Pomijam już bezpośrednie wzbogacenie naszych wiadomości o szczepach indoeur. w Azyi przez nowe zdobycze, ale wy-

[1]) pisał i o etruskiem, pr. o tem Herbig IF. XXVI 360 nstt.

pada zaznaczyć, że prehistorya bałkańskiego półwyspu, Grecyi i jej wysp zupełnie inaczej zaczyna się przedstawiać: zaczynamy coś wiedzieć o tem wszystkiem. Odsyłając do łatwo dostępnych książek jak Hirta Indogermanen, do zarysu Hommel'a w Iw. Müllera Handbuch, do wydawnictwa Der alte Orient (Lipsk) itd., itd., wspomnę tu jeszcze o artykułach Edwarda Meyera: 1. Die ältesten datierten Zeugnisse der iranischen Sprache und der zoroastrischen Religion KZ XLII 1 nstt. (1908), 2. Die Bedeutung der Erschliessung des alten Orients für die geschichtliche Methode und für Anfänge der menschlichen Geschichte überhaupt w Sitzungsber. d. k. preuss. Ak. d. Wiss. 1908 (XXXII) 648—63, oraz o starego Ficka Vorgriechische Ortsnamen als Quelle der Vorgeschichte Griechenlands, Göttingen 1905, z dodatkiem Hattiden und Danubier in Griechenland ib. 1909. — Osobno wymienię najnowszą publikacyę z zakresu lykyjskiego: Kluge (Theodor), Studien zur vergleichenden Sprachwissenschaft der kaukasischen Sprachen. II. Die lykischen Inschriften, Lipsk. 1910 (por. tegoż, die Lykier 1910 = Der alte Orient XI, 2), dodając, że język to stanowczo nieindoeuropejski.

Za to odkryto nowy, napewno indoeuropejski język, t. z. tocharski. Już od kilku lat (od r. 1900) znane były drobne szczątki rękopiśmienne jakiegoś języka, mówionego niegdyś na pograniczu wschodniej Persyi, Indyi i kraju azyatyckich Scytów, które ostatecznie przypisano Tocharom, ludowi, wymienianemu nieraz przez starożytnych, i zaliczanemu do plemion Scytów azjatyckich. Siedzieli oni w dzisiejszym wschodnim Turkiestanie, czas jakiś tworzyli państwa w Baktriana, dokąd się posunęli (na zachód) pod naporem szczepów turkotatarskich. Wśród wielu zdobyczy rękopiśmiennych, zyskanych przez ostatnią pruską wyprawę w Turfan (we wschodnim Turkiestanie), znalazły się także obszerniejsze szczątki rękopiśmienne tego języka, opracowane obecnie — o ile naturalnie to na razie może być zrobione, bo rzecz dopiero zaczęta — przez Sieg'a i Siegling'a, Tocharisch, die Sprache der Indoskythen. Sitzungsber. der preuss. Akad. der Wiss. 1908 (zesz. XXXIX), str. 915—932. Ze względu na wielką doniosłość tego odkrycia i jego wszechstronny interes podam treściwy przegląd tego, co dotąd wiemy o tym języku: nie będzie to chyba zbyteczne choćby dlatego, że wymienionej rozprawki osobno już nie można dostać w handlu księgarskim.

Najciekawsze jest to, że ten tak daleko w środkowej Azyi (na północny wschód od płaskowyża Pamiru) osadzony język indoeuropejski nie był aryjskim, to jest nie łączy się z grupą indoirańską, tylko przeciwnie wykazuje cechy grupy europejskiej, mianowicie zacho-

wanie w pewnym stopniu samogłosek *e o*[1]). Ale i na tem nie koniec: tocharskie nie łączy się wogóle nawet z całą wschodnią gałęzią języków indoeuropejskich[2]), charakteryzującą się tem, że na miejscu spółgłosek *k g* zachodniej grupy (n. p. w wyrazie centum, ἑ-κατόν i t. d.) ma spiranty *s* (*ś, š*) *z* (*ź, ž*) (n. p. awest. satem, sansk. śatam, lit. šimtas itd.), tylko właśnie z zachodnią: i tak wymieniony liczebnik 100 brzmi w tocharskiem Kante (dyjalekt B), KanTä (dyjalekt A)[3]), liczebnik 10 (decem, δέκα itd., ale na wschodzie słow. desętʲ, lit. dẽšimtis, skr. dáśa itd.) brzmi tu śäKä (dyjalekt A), śaKä (dyjalekt B), gdzie *ś* początkowe jest rezultatem zmiękczenia pierwotnego *d-* (jak n. p. w pol. dziesięć), wyraz ‚pies' (canis, κύων, celt. kū itd., ale lit. šů, sanskr. śvá itd.) brzmi tu ku, wyraz ‚koń' (equus t. j. ekvos itd., ale sanskr. áśwa-, lit. ašvà itd.) jakwe (w dyal. B, zaś juk w A).

Odnalezione szczątki tocharskiego pisane są jednym z alfabetów indyjskich (brāhmī), przystosowanym do języka: cały szereg liter zupełnie w tocharskiem nie używany, tylko w zapożyczeniach z sanskrytu; natomiast jest cały szereg liter specyalnych. Zachowane szczątki wykazują przytem wyraźnie dwa narzecza (na razie oznaczane jako dyjalekt A i dyjalekt B). Główne właściwości są następujące: tenues aspiratae, mediae i mediae aspiratae są używane tylko w wyrazach sanskryckich, zaś w tocharskich wszędzie występują tylko tenues, zatem nastąpiło w tym języku ogólne przesunięcie mediae w tenues wraz z zatratą aspirat; nie używany jest też szereg cerebralnych (z wyjątkiem *š*) oraz *v*, tylko w wyrazach sanskryckiego pochodzenia. Osobne znaki spółgłoskowe tocharskiego są *K T N P M R L* (*w*) *Ś S Š*[4]), których dokładnej wartości nie znamy, ale alternują one ze zwykłymi znakami *k t* itd. (p. niżej), są ich dubletami. Z samogłosek są: *a ā, i u* zwykle krótkie, *e o*; *ai au* w dyalekcie A spotyka się tylko w wyrazach, zapożyczonych z sanskrytu, ale w dyalekcie B są częste i w rodzimych; wreszcie jest znak *ä*, którego wartość była zdaje się *ə*, jak wynika z częstej jego

[1]) które w językach aryjskich spłynęły jak wiadomo z samogłoską *a* w jedno jednolite *a*.

[2]) do której prócz aryjskich należą ormiańskie, słowiańskie, bałtyckie, albańskie, starotrackie.

[3]) o znaczeniu liter niżej.

[4]) Odnośne znaki transkrybują wydawcy przez K̲ itd.; T jest znakiem sanskryckiego dh (i w zapożyczeniach z sanskrytu używany w tej wartości) i wydawcy tak go transkrybują, ale w tocharskich wyrazach stoi on na równi z innemi specyficznie tocharskiemi literami spółgłoskowemi; znaki L R są znakami sanskryckich r̥ l̥. — Za c ñ y ę piszę č ń j š.

alternacyi z zerem fonetycznem np. Nom sing. ñKaT ‚bóg' || Gen. ñäKteS itd.; używane też było w swobodnym wygłosie, mianowicie wszystkie wygłosowe spółgłoski zawierają w swobodnej pozycyi -*ä*, przy *c ñ ś j w* wypisane, przy specyficznych tocharskich spółgłoskach K T itd. nie wypisywane, ale w nich w takiem położeniu zawarte; wyjątek stanowią *N* (które w takiem położeniu zastępuje się zawsze anusvārą i *w* (czasem zamiast niego *v*), które nie jest dubletem znaku *v* (używanego, jak zaznaczono, prawie wyłącznie w wyrazach sanskryckich). Są też zbitki *ts, tss* (zwłaszcza częste w B), obok dubletów *tS, tSS*.

Cały alfabet, względnie skład fonetyczny przedstawia się tak:

a ā i (ī) u (ū) e o (ai au) ä; k (K) ṅ, č ń, t (T) n (N), p (P) m (M), j r (R) l (L) w, ś (Ś) š (Š) s (S) h.[1])

W zakresie fonetyki, prócz przesunięcia mediae w tenues i zatraty aspirat (tak że na miejsce czterech szeregów sanskrytu tj. tenues, tenues aspiratae, mediae, mediae aspiratae, jest tylko jeden: tenues), charakterystyczną cechą tocharskiego jest palatalizacja spółgłosek przedniojęzykowych np.[2]) māčaR ‚matka' ≤ *māter, 3. Pl. šeńčä ‚są' ≤ *senti (sanskr. sánti), śäK ‚10' ≤ *tekä ≤ *dekan itd., co przypomina stosunki np. polskie.

Czy indoeur. *e o* były rzeczywiście zachowane, jak twierdzą wydawcy, trudno napewno rozstrzygnąć. Jasne etymologicznie wyrazy wykazują częściowe przejście w *a* (*ä*); przytem są znaczne różnice w wokalizmie między A a B. Nie wchodząc w szczegółowe rozpatrywanie, bo to przedwczesne, podaję szereg wyrazów, jasno stwierdzających charakter języka. Najpierw prawie kompletny szereg liczebników: 1: ša (także šoM), B še (także šeme), ordin. saS, B semše; 2: we, B wī, ord. wäT, B wate; 3: tri, B trai || tarja, ord. triT, B trite; 4: śtwaR, B śtweR, ord. śTarT, śtärT, śTärT; 5: Pańä, B piŚ, ord. PanT, B piṅkte; 6: ŠaK, B škaS, ord. ŠKaŠT, B škaste; 7: ŠPaT, B šuKT, ord. ŠapTanT; 8: oKaT, B oKT, ord. B oktunte; 9: ñu; 10: śäK (raz ŚaK), B śaK, ord. śKanT; 11: śäkšapi, ord. śäkšapinT; 12: śäkwepi, ord. śäkwepinT; 20: wiki; 30: tarjāK, ord. tarjākinT; 40: śtwarāK; 50: pñāK; 60: SaKSaK; 70: ŠaptuK; 80: oktuK; 90: nmuK; 100: KanT, B Kante; 200: weKanT; 1000 wäLtS. — Z zaimków (wogóle nie wiele dotąd): pron.

[1]) *h* rzadkie, przeważnie w zapożyczeniach.

[2]) gdzie nie zaznaczone wyraźnie, że cytowana forma jest z dyalektu B, pochodzą przytoczone wyrazy z dyalektu A.

pers. 1. NaŠ, pr. pers. 2. tu, pron. poss. sing. 1. ńi, 2. tńi, 3. šńi; demonstr. a) SaS masc., sāM f. (?), SaM neutr., b) TaM (w odmianie: Tamjo, tmačä itd.), G. sg. f. temi, c) čaM; interr. KuS, neutr. Kučä; relat. Kus-ne itd.

Inne wyrazy: māčaR ‚matka', pračaR ‚brat', čkāčaR ‚córka', wiR ‚człowiek, mąż', wāR ‚woda', āljeK ‚inny', wānT ‚wiatr', poR ‚ogień', ńoM ‚imię', jaKwe (w B, A ma juK) ‚koń', ku (B) ‚pies', okso (B) ‚wół', mań ‚miesiąc, księżyc', kaklju (redupl. part.) ‚słyszany, sławny', Knān ‚znać', Kam ‚iść', čmoL ‚urodzenie', waŠT ‚dom'.

Jest jednak cały szereg mniej przejrzystych jak se ‚syn', kule ‚kobieta, żona'. rake ‚wyraz', względnie zupełnie ciemnych jak ńKaT (Gen ńäkteS) itd.

Co się tyczy odmiany imion, to zgoda z ogólnym typem ideur. panuje w rozróżnianu trzech rodzajów oraz pni wokalicznych od konsonantycznych. Ale sama odmiana nosi obce piętno: mniejsza z tem, że mamy dwa lub trzy przypadki więcej, ale końcówki są przeważnie obce, a nadto końcówki Sing. i Plur. są tesame, tylko pień jest różny (ale nie przy wszystkich typach jednaki); zatem panuje tu ta sama zasada, którą spotykamy w różnych językach nieindoeuropejskich. Po szczegóły odsyłam do rozprawy Siega i Sieglinga.

Z zakresu czasownika mało wiemy, ale tu zgoda z formami indoeuropejskiemi jest widoczna. Verbum substantivum brzmi w Sing. 1. šeM, 3. šeŠ, Plur. 1. šeMaS, 3. šeńčä; końcówki 1. Pl. -Mas i 3. Pl. -ńčä powtarzają się i indziej.

Różnica między obu dyalektami jest znaczna; prócz przytoczonych już wyżej obocznych form por. w A ńoM ‚imię', čmoL ‚narodzenie', rake ‚wyraz', śoši ‚świat', waŠT ‚dom', tsar ‚ręka' itd. czemu w B odpowiadają ńeM, čmeL, reke, śaišše, oŠT, šar; często różnica dotyczy całych wyrazów jak »cnota, prawo (dharma)« w A = Markampal, zaś w B pelaikne, »nieszczęście« w A klop, w B Lakle itp. I w odmianie są różnice, po części znaczne.

W dodatku do rozprawy Siega i Sieglinga zwraca Pischel uwagę (str. 932 nst.), że cecha charakterystyczna fonetyki tocharskiej, to jest (prócz licznych elizyi samogłosek) przesunięcie wszystkich mediae w tenues przypomina nietylko zjawiska odnośne w germ. i armeń. ale przedewszystkiem północnozachodnie narzecza indyjskie Kafiristanu i Dardistanu, do których też należy jak wiadomo język cygański: tylko że w cygan. przesunięcie w tenues dotknęło tylko dawne mediae aspiratae, a wśród dyjalektów kafirskich są takie, gdzie wszystkie wogóle mediae przesunęły się w tenues, np. w Cūḷikāpaiśācī: kiri = sansk. giri-,

khamma = sanskr. gharma-, phakavatī = sanskr. bhagavatī itd. Przypomina też Pischel, że cygańskie, przy zachowaniu wyraźnem swego pochodzenia indoeuropejskiego i indyjskiego ma jednak deklinacyę obcą.

Wszystko to rzeczy niezmiernie ciekawe, w przyszłości doniosłe, otwierające nieoczekiwane i zdumiewające widnokręgi, pobudzające i gorączkujące uczonego wzniecające wielki żal w Polaku, że my jesteśmy zupełnie poza tym wyścigiem pracy ludzkiej. W całości jednak są to rzeczy, o których, gdybym nawet lepiej był o nich poinformowany, niełatwo byłoby w krótkości referować, a już o przedstawieniu jakiejkolwiek syntezy narazie niema mowy.

Przechodzę do drugiego rozszerzenia horyzontu językoznawstwa i nowych prądów, zupełnie innego rodzaju, dla nas jeszcze ważniejszego, bo dotyczącego wprost zasad, podstaw, metodologii naszej nauki, mianowicie do pracy i prac, poświęconych istocie zjawisk językowych. Nacechowane spokojną dumą człowieka, posiadającego prawdziwą wiedzę, słowa Brugmanna, które nieraz wypowiadał pod adresem klasycznych filologów, że przedewszystkiem trzeba sobie zdawać sprawę z istoty zjawisk językowych, z tego czem język jest, z warunków jego rozwoju i istoty jego zmian, były i są prawdziwe, ale treść, na jaką wskazywały, była niestety uboga, poczęści fałszywa, a ostatni dziesiątek lat przyniósł z sobą prócz ogromnego, nie dającego się z niczem w przeszłości porównać pogłębienia tych pytań, także dosyć wyraźną reakcyę przeciw dotychczasowemu pozytywizmowi.

W r. 1900 wyszła pierwsza część dzieła Wundta Völkerpsychologie p. t. Sprache w dwuch tomach (drugie wydanie 1904), na wielką skalę zakrojona synteza dotychczasowych badań, podjętych w tym kierunku; głównie jednak na podstawie własnych badań Wundta i oczywiście na podstawie jego systemu psychologii. Mimo rozmaitych, ważnych zarzutów dzieło to było rzeczywiście zdarzeniem dla językoznawstwa, a jego doniosłość można ocenić choćby tylko szeregiem rozpraw i książek, które wywołało, pomijając liczne, obszerne recenzye. Przytaczam ważniejsze z owych prac:

Delbrück: Grundfragen der Sprachforschung, Strassburg 1901. I odpowiedź na to:

Wundt: Sprachgeschichte und Sprachpsychologie ib. 1901.

Sütterlin: Das Wesen der sprachlichen Gebilde, Kritische Bemerkungen zu Wilhelm Wundts Sprachpsychologie, Heidelberg 1902.

Rozwadowski, Wortbildung und Wortbedeutung, Eine Untersuchung ihrer Grundgesetze, Heidelberg 1904, oraz

Rozwadowski: Semazyologia czyli nauka o rozwoju znaczeń wyrazów. (Odbitka z IX Rocznika »Eos«). Lwów 1903.

Do rozwiniętego w tych pracach przezemnie zasadniczego prawa dwuczłonowości tworów językowych por. Dittrich, Zeitschr. f. roman. Philol. XXIX 129 nstt. (143 przypisek) — także osobno jako rozprawa habilitacyjna p. t.: Über Wortzusammensetzung itd. Halle 1904 — oraz Indogerm. Forsch. XIX Anzeiger, str. 10 nstt. i Ginneken Principes (p. niżej) str. 119 przyp. 1.

Tu można też odrazu wymienić:

Dittrich: Grundzüge der Sprachpsychologie. I Band. Einleitung und allgemeinpsychologische Grundlegung. Halle a. S. 1903. Drugi tom, jeżeli jeszcze nie wyszedł, to jest zapewne w druku, bo autor w XXV tomie Indogerm. Forschungen przytacza z niego wyjątki. Dittrich stoi na gruncie psychologii Wundta. Tom pierwszy zawiera »Einleitung und allgemeinpsychologische Grundlegung«, zatem tylko przygotowanie do właściwej psychologii języka. Nie na tem koniec. W r. 1907 pojawiła się książka nieznanego dotąd zupełnie autora van Ginneken. Principes de Linguistique psychologique, Essai de synthèse, Paris 1907 (pierwotnie po holendersku), który — w tem podobny do Dittricha — rozporządza równie rozległą i gruntowną wiedzą psychologiczną jak językoznawczą. Synteza jego robi wrażenie jeszcze bardziej imponujące niż synteza Wundta. Ale już choćby dlatego, że jest bardzo szczegółowa i zwarta, a z drugiej strony, że nie uwzględnia całości czynników twórczych w zakresie ewolucyi mowy, krytyka musi ją w znacznym stopniu rozsadzić i rozłożyć. Ale w każdym razie dzieło to bardzo wybitne i w treść bogate. Jeszcze jedno ogromne dzieło zaczęło się ukazywać: Marty, Untersuchungen zur Grundlegung der allgemeinen Grammatik und Sprachphilosophie. I. Band, Halle a. S. 1908. Autor, filozof. już oddawna zajmował się zjawiskami językowemi w związku z problemami filozofii. Książki jego nie przestudyowałem, dlatego też wstrzymuję się od charakterystyki lub oceny.

Przytoczę teraz kilka polskich rozpraw, polecając przedewszystkiem uwadze rozprawy Appla, jako orjentujące we współczesnym ruchu:

Appel: Język i społeczeństwo (Lingwistyka i socyologia). Warszawa 1908.

Appel: O mowie dziecka. Odbitka z »Encyklopedyi wychowawczej«. Warszawa 1907.

Appel: O istocie zjawisk językowych. Wykład z powodu dzieła Le Dantec »Philosophie du XX Siècle« (1908) Warszawa 1909.

Appel: Język i sztuka. Lingwistyka i estetyka. Sprawozd. z posiedzeń Tow. nauk. warsz. Wydział jęz. i lit. Rok. III zesz. 3, 1910.

Baudouin de Courtenay: O psychicznych podstawach zjawisk językowych, Przegląd filozoficzny, Warszawa 1903, 153 nstt. Tosamo obszerniej: Próba uzasadnienia samoistności zjawisk psychicznych na podstawie faktów językowych. Kraków 1904 (Rozpr. Wydz. filol. Ak. Um. XL, 68 nstt.)

Łoś: Stosunek zdania do innych typów morfologicznych, Kraków 1909 (RWF XLVI).

Rozwadowski: Ein quantitatives Gesetz der Sprachentwicklung IF XXV (1909) 38 nstt.

Charakterystycznem zjawiskiem są książki:

Croce: Estetica come scienza dell' espressione e linguistica generale, Palermo 1902, 2 wyd. 1904; a także jego gorącego zwolennika:

Voßler: Positivismus und Idealismus in der Sprachwissenschaft, Eine sprachphilosophische Untersuchung, Heidelberg 1904.

Voßler: Sprache als Schöpfung und Entwicklung, Eine theoretische Untersuchung mit praktischen Beispielen, Heidelberg 1905.

Voßler idzie niewątpliwie za daleko w swem radykalnem zwalczaniu nietylko pozytywizmu dotychczasowego, ale także psychologii nowoczesnej. Książki jego, znamienne signum temporis, pisane żywo i zajmująco, zasługują jednak na uwagę i czytanie.

Nie mogę tu roztaczać rozległej kwestyi, dotyczącej rozwoju fonetycznego języków, wskażę tylko na jednę z ostatnich rozpraw, mianowicie przeciwnika bezwyjątkowości t. z. praw głosowych, znakomitego językoznawcy Schuchardta. Roztrząsa on »prawa głosowe« w Sprachgeschichtliche Werte, Sonderabdruck aus Στρωματεις, Grazer Festgabe zur 50. Versammlung Deutscher Philologen und Schulmänner, Graz 1909. — Powtóre zaznaczam, że w trzecim tomie »Rocznika slawistycznego«, który się ukaże w jesieni 1910, jest na czele rozprawa prof. Baudouina de Courtenay, poświęcona krytycznemu oświetleniu tej sprawy. Prócz tego zwracam uwagę na dwie rozprawy:

Herzog: Streitfragen der romanischen Philologie, 1. Bändchen: Die Lautgesetzfrage. Zur französischen Lautgeschichte. Halle a. S. 1904; zwłaszcza zaś na cenną (chociaż nie co do wyników) pracę:

Wechssler, Giebt es Lautgesetze? Halle a. S. 1900.

Przypominam też tutaj wogóle swoje uwagi krytyczne, wypowiedziane wyżej przy przedstawieniu ostatniej epoki, t. j. epoki pozytywizmu językoznawczego. Na zakończenie, dla wszystkich, chcących się zorjentować w faktycznem bogactwie języków, ich różnorodności i różnotypowości polecam łatwo dostępne książki:

Finck, Die Sprachstämme des Erdkreises, Leipzig, Teubner 1909.

Finck, Die Haupttypen des Sprachbaus ib. 1910.

Z pożytkiem przeczytać też można tegoż autora: Die Aufgabe und Gliederung der Sprachwissenschaft. Halle a. S. 1905.

*

Cokolwiekby kto myślał o pozytywnych wynikach tych wszystkich usiłowań i badań, podejmowanych obecnie na wyścigi, o bezpośredniem ich zastosowaniu do praktyki językoznawczej, metodologii oraz przedstawienia poszczególnych języków i ich grup, to chyba to nie ulega wątpliwości, że mamy do czynienia z potężnym ruchem w kierunku jaknajdokładniejszego zdania sobie sprawy ze zjawisk językowych, oraz z usiłowaniami zrobienia z językoznawstwa prawdziwej »nauki«. Po opracowaniu materyału i równolegle z dalszą pracą na tem polu idzie o rzeczywiste zrozumienie i wyjaśnienie zjawisk językowych, o uogólnienia i wnioski. Sądzę też, że pośrednio będzie to mieć wpływ doniosły na wszystkie inne nauki humanistyczne, tak nisko w tym względzie w porównaniu z przyrodniczemi stojące. Językoznawstwo oczywiście należy do pierwszych, ale rozporządza materyałem zwartym, zupełnym, pewnym i jednoznacznym: dlatego też, chociaż chronologicznie ostatnie, dochodzi pierwsze do ścisłości i wyższego szeregowania zjawisk. Że zaś jest psychicznie-społecznym objawem i wytworem życia ludzkiego, przeto, stojąc w związku z innemi dziedzinami tego samego świata, w swych postępach nie może być dla nich obojętne.

Jużci jasną i zrozumiałą jest rzeczą, że nie wszyscy witają objawy, z których zdawałem sprawę, z radością i otwartemi rękami: niemożność u wielu objęcia tego wszystkiego, zasklepienie w znanej i wygodnej formie, indywidualne skłonności umysłowe — te i inne okoliczności wywołują często, jeżeli nie wprost wrogie i lekceważące stanowisko, to przynajmniej ignorowanie. Nieprzyjemnie jest także schodzić z zajętego piedestału. — Ale jeżeli spotykamy się ze zdaniami takiemi jak Fincka (KZ XLI 281 i indziej): »dass es keine Sprachgesetze und dergleichen geben kann, dass die Annahme irgend welchen ausnahmslosen Waltens im Sprachleben im Augenblicke, wo man dessen Wesen erfasst, als eine vollendete Absurdität erscheinen muss«, to jednak ogarnia zdumienie! Tem bardziej, że Finck nie należy do językoznawców, wyznających zasadę »das Denken ist schwer«. Potem przypominamy sobie, że Finck sam próbował dawniej w książce: Der deutsche Sprachbau als Ausdruck deutscher Weltanschauung (Marburg 1899) tych rzeczy, ale trafne nieraz obserwacye stosował tak grubo i wprost, iż dochodził do takich uogólnień jak na str. 72, gdzie mówi: So ist es wohl etwas

mehr als zufall, dass die wenigst bedächtigen unter den slaven, die polen, auch die voranstellung des attributs am wenigsten konsequent durchführen, ja die wortfolge der erregbaren völker zu bevorzugen scheinen. Ich glaube in der that, ein kurzer gruss wie dzień dobry mit vorausgehendem substantiv sagt dem, der da weiss, dass die slovenen dober dan, die serben dȏbar dān und die bulgaren dobər deń gebrauchen, etwas mehr als nur »guten tag«. Przy czem zasadnicza obserwacya, w ten sposób konkretnie zużyta, opiera się na różnicy psychologicznej między kładzeniem określenia (atrybutu) przed a po imieniu określanem i oczywiście ma swoje uzasadnienie. Ale wystarczy wskazać dla tego szczegółowego jej zastosowania przez Fincka 1° na fakt, że ci sami Polacy mówią równie stale dobra noc i dobry wieczór, a przecież od rana do wieczora nie zmieniają swoich duchowych właściwości, oraz 2° na jeszcze ważniejszy fakt, o którym Finck stale zapomina, że całość i jakość kultury narodu nie odpowiada, a przynajmniej nie musi wprost odpowiadać charakterowi języka. Są przecież n. p. Węgrzy kulturalnie jednowartościowi z Aryjczykami, mimo całej przepaści języków, jakiemi się ci i tamci posługują. — Nie dziwota, że kto do takich praw dochodził, stracił potem gust do wszelkich. Zresztą to jest teraz taka moda i taki prąd w Berlinie. Profesor Brückner od dawna wypisał na swoim sztandarze »bezprawidłowość i kapryśność“ języka i szeroko nim powiewa. De gustibus non est disputandum. Ja osobiście, gdybym doszedł do takich przekonań, wolałbym naukę, któraby mnie do nich doprowadziła, zawiesić na kołku.

Ostatecznie jednak wszystko to są tylko skrajne stosowania szczegółowych faktów, a poczęści domowe waśni i nie trzeba brać ich zbyt tragicznie. W rezultacie możemy stwierdzić, że językoznawstwo dzisiejsze nie jest całkiem niegodne tego przedziwnego wytworu ducha ludzkiego, jakim są języki.

Kraków.

Mit, kult i religia

według nauki Wilhelma Wundta.

Napisał

Tadeusz Sinko.

Odkąd Otto Gruppe dał w pierwszym (i jedynym) tomie swej książki p. t. »Die griechischen Culte u. Mythen in ihren Beziehungen zu den orientalischen Religionen« (w Lipsku, 1887) gruntowny, krytyczny przegląd najważniejszych prób objaśnienia genezy kultu i mitu (str. 1—278), nie możemy się skarżyć na brak historyi mitologii: Ciężkie wywody Gruppego streścili i w pewnych kierunkach uzupełnili H. Biegeleisen (Najnowsze kierunki badań mitologicznych, Tydzień, we Lwowie 1895) i Hardy (Zur Geschichte der vergleichenden Religionsforschung, Arch. f. Rlw. t. 4, 1901), a kontynuowali je Józef Král (O nynějších směrech badání mythologického, Listy fil. XV, 1888; O nynějším stavu badání mythologického, ibid. XXVII 1900), L. Bloch (Antike Religion (scil. im letzten Vierteljahrhundert), Bursians Jahresberichte, t. 124, 1905), O. Jiráni (Stav mythologického badání w posledním desítiletí, Listy filolog. XXXVII, 1910), a przedewszystkiem sam Gruppe (Bursians. Jahresb. t. 81 str. 53 nn.; t. 85, 146 nn.; t. 102, 133 nn.; t. 137, 1908, Die mythologische Literatur aus den Jahren 1898—1905). Czytając choćby tylko ostatnią publikacyę Gruppego, ma się wrażenie, że od r. 44 przed Chr., kiedy to Cycero kazał Epikurejczykowi Velleiusowi, Stoikowi Balbusowi i Akademikowi Kotcie rozprawiać o istocie bogów (de deorum natura), mitologia nie zdobyła charakteru naukowego, bo nie stworzyła żadnych metod naukowych, któreby obok pozytywnego zadania spełniały i negatywne: wskazywania na źródła błędów, ostrzegania przed manowcami. Jeśli cechą dyletanta jest to, że ciągle na nowo popada w błędy,

które nauka jako takie wykazała i ominęła, to w żadnej może nauce (prócz filozofii) niema tylu dyletantów: »Quot homines, tot sententiae« charakteryzuje anarchię mitologiczną nietylko za czasów Cycerona, ale i dzisiaj.

Najważniejszą zdobyczą krytyki Gruppego było obalenie założeń, wywodów i konkluzyi mitologicznej szkoły »filologiczno-porównawczej«, szkoły, która od »Oxford Essays« (1856) Maxa Müllera i »Herabkunft des Feuers und des Göttertrankes« Adalberta Kuhna (1859) prawie przez pół wieku cieszyła się takiem samem uznaniem całej Europy, jak dawniej symbolika szkoły Creuzerowskiej. Dziś może Salomon Reinach (w Cultes, Mythes, Religions. 3 tomy, 1908) pisać o »la folie védique« a Rinopapoli dać wstępowi do historyi bogów babilońskich (Cagliari, 1903) tytuł: »Il fantasma Ario in mitologia comparata«. Wypędzony z kół filologicznych fantasmat znalazł jednak schronienie u tak zwanych babilonistów i straszy ciągle jeszcze w publikacyach wydawców »Mythologische Bibliothek«[1]) (w Lipsku u Hinrichsa) i oczywiście u licznych dyletantów.— Berło mody w mitologii przeszło jednak ze szkoły Maxa Müllera w ręce tak zwanych antropologów, a właściwie etnologów, jak Andrew Lang, J. G. Frazer, Salomon Reinach Między filologów wniósł tę nową naukę Otto Seeck (Geschichte des Untergangs der antiken Welt, t. 2-gi, 1901, Viertes Buch: Religion u. Sittlichheit), a dziś głosi jej zbawienność R. R. Marett, Antropology and the classics (Oxford, 1908). Ponieważ niedawno (Eos, XV 2, 1909, str. 180—188) przedstawiliśmy pokrótce główne zasady i twierdzenia antropologów i ich krytykę, przeprowadzoną przez Toutain'a i Foucart'a, tu dodajemy tylko, że nowym taranem, bijącym w mury teoryi antropologicznej, jest Edwarda Meyera wstęp do »Historyi starożytnej«, zawierający »Elemente der Antropologie« (3. wyd. 1910). Cytujemy stamtąd parę najcharakterystyczniejszych zdań: »Nie można niczem poprzeć bardzo rozpowszechnionego przypuszczenia, że te ludy, które wyrosły na ludy kulturne, musiały kiedyś w zamierzchłej przeszłości stać na stopniu północnych Amerykanów albo Murzynów (albo nawet Meksykanów), choćby się u nich znalazło dużo przeżytków mitycznych wyobrażeń i urządzeń, zupełnie jednorodnych ze stanem owych plemion. Bo rozstrzygający byłby tylko dowód, że te stosunki i poglądy doszły do wszechwładności i jedynowładztwa; a tego dowodu nietylko nie można przeprowadzić, ale rozwój tych ludów dowodzi czegoś wprost przeciwnego: pokazuje mianowicie, że obok momentów, które inne plemiona zatrzymały trwale w pewnem, barbarzyńskiem stadyum rozwoju, istniały

[1]) Por. o nich krytykę A. van Gennepa w »Religions, moeurs et légendes II« (Paris, 1909), str. 129 nn. (L' interprétation »astrale« des mythes et légendes).

u późniejszych ludów kulturnych od początku (o ile możemy to zbadać) inne momenty, które umożliwiały postęp« (str. 97 n.). P. Ehrenreicha uzasadnienie ogólnej mitologii (astralnej), opartej na premissach babilonistów i etnologów (Die allgemeine Mythologie und ihre ethnologischen Grundlagen, Mythol. Bibl. IV, 1, 1910) pojawiło się w chwili, gdy nauka cały ten kierunek musi uważać za — przezwyciężony.

Tak platforma mitologiczna znowu się opróżniła. Na miejsce przestarzałych podręczników Prellera-Roberta (Griech. Myth.[4], 1894) i O. Gilberta (Griech. Götterlehre, 1898) przyszły wprawdzie ogromne dzieła O. Gruppego (Griech. Mythol. u. Religionsgesch, Iv. Müllers Hdbch V, 2, 1906, str. 1923!) i Farnell'a (Cults of the Greek states, 4 vol. 1896—1907), ale w żadnem z nich ogromny materyał nie skrystalizował się według osi jakiejś naukowej, niezakwestyonowanej metody; oba dzieła są raczej uporządkowanym zbiorem materyałów, niż ich opracowaniem. Wobec takiego stanu rzeczy drugi tom »Völkerpsychologie« Wilhelma Wundta, traktujący w trzech częściach (I Th. 1905, str. 617; II Th. 1906, str. 481; III Th. 1909, str. 792) »Mit i religię« jest bardzo pożądany, jako pierwsza systematyczna próba oparcia nauki mitologii (pojętej oczywiście jako religia) na premissach nie filologicznych (historycznych) i etnologicznych, lecz zaczerpniętych z psychologii zbiorowej, skoro religia jest produktem tej właśnie psychologii. Wundta siła leży w opanowaniu olbrzymiego materyału i usystemizowaniu go według kategoryi, które po raz pierwszy regulują dotychczasowe manowce mitologiczne w proste drogi i ukazują jeśli nie prawa, to fazy rozwoju — nie dowolnie skonstruowanego, ale rzeczywistego. Wprawdzie twierdzenia antropologów wywarły na system Wundta większy wpływ, niżby to było pożądane dla nieuprzedzonego badania; wprawdzie grecka mitologia O. Gruppe'go i rzymska G. Wissowy zbyt wiele gotowych dostarczyły mu sformułowań; ale i tak filozof lipski wydobywa mnóstwo punktów widzenia i stwierdza wiele prawd, które muszą stać się podstawą przyszłej nauki mitologii. Jeśli ten drugi tom »Völkerpsychologie« nie wywołał dotychczas takiego ruchu naukowego, jak pierwszy, traktujący mowę, to przyczyny szukać należy poniekąd i w rozbiciu go na trzy w różnych latach wydawane części, z których początkowe stały się zupełnie zrozumiałemi dopiero przez część trzecią. Ograniczono się więc do kwestyonowania i rektyfikowania szczegółów, zawartych w każdej części z osobna, a nie przypatrzono się całości systemu, nie sprawdzono[1]) go na rozwoju którejkolwiek z dobrze znanych

[1]) Dopiero podczas druku niniejszych uwag widzę, że od Wundta dużo skorzystał Richard M. Meyer w Altgermanische Religionsgeschichte (Quelle & Meyer, Leipzig 1910), zwłaszcza w rozdziale I (Allgemeine Voraussetzungen).

religii starożytnych. Ja próbowałem materyał mitologii greckiej włożyć w ramy teoryi Wundta i przekonałem się, że po opuszczeniu wielu koncessyi antropologicznych kategorye Wundta pozwalają na daleko wielostronniejsze (ale zawsze systematyczne) przedstawienie rozwoju religii greckiej, niż którakolwiek z dotychczasowych teoryi. Dlatego uważam za rzecz pożyteczną przedstawienie zasadniczych wyników badań Wundta— przy równoczesnem zwróceniu uwagi na to, co mi się w nich wydaje nieuzasadnionem.

Wundt zna doskonale (II 1 str. 540—550) słabe strony teoryi (E. B. Tylora, Jul. Lipperta, H. Spencera), według której pierwszem i jedynem źródłem wszelkich wierzeń mitologicznych jest wiara w dusze, pierwszą formą kultu kult zmarłych (manes, stąd manizm) Ale tak silne jest u niego dążenie do umieszczenia w systemie wszystkich głównych teoryi, jako części składowych, że nie waha się za najpierwotniejszą formę wierzeń *przedreligijnych, ale prowadzących do religii, uznać prymitywnego animizmu*, którego przedstawiciele wierzą w istnienie duszy ciała i duszy-mary i starają się zapomocą czarów bronić przed szkodliwem ich działaniu (II 2, 142 - 230). Jak tu kategorya czysto logiczna czy psychologiczna uznana jest za historyczną fazę rozwojową, tak druga faza wiary w dusze (II 2, 234—358), rzekomy totemizm czy animalizm (termin Frobeniusa) i pochodzący z niego manizm czy heroizm (jako kult bohaterów) jest bezprawnem uogólnieniem pewnych objawów religijnych, właściwych tylko niektórym szczepom na najrozmaitszych stopniach kultury. Dopiero z trzecią, według Wundta, fazą wiary w dusze, z wiarą w demony i z ich kultem (II 2, 365—475) wchodzimy na grunt realny, w stosunki, dające się stwierdzić u wszystkich najdawniejszych ludów, między postacie, żyjące we wszystkich religiach. Tu dopiero Wundt zaczyna kroczyć własnemi drogami i tu warto pójść za nim.

Aby zrozumieć określenie d e m o n a, który jest duchem bezosobistym, sprawcą powodzenia lub niepowodzenia człowieka, trzeba sobie przypomnieć główne zasady pierwotnej psychologii (II 2, 1 nn.): Według niej objawy życia duchowego związane są z ciałem, a ta »dusza ciała«, lokalizowana w nerwach, we krwi, w wydzielinach itp., przechodzi po śmierci w robaka, węża, mysz itd. Ważniejsze dla późniejszego rozwoju jest wyobrażenie, że dusza, to dech, po którego wyjściu ciało staje się trupem: Ta dusza »dechowa« assocyuje się zwykle z wyobrażeniem ptaka, wiatru, chmury itd. Kształt swój zawdzięczają dusze sennym marom i zmorom, widziadłom wizyi i ekstaz, według których dusze są sobowtorami człowieka; zawsze więc odnoszą się do dawnego właściciela ciała, są osobiste.—Tu trzeba z Wundtem (II 1, 577 nn.) stwierdzić, że

te pierwotne wyobrażenia o duszach nie są bynajmniej próbami objaśnienia zjawisk życia i śmierci, śnienia i majaczenia; że nie mają nic wspólnego z niby wrodzonem człowiekowi dążeniem do poznania przyczyn rzeczy; że nie są surogatem spekulacyi czy nauki, ale mają charakter bezpośrednio danej rzeczywistości, charakter spostrzeżeń. Wundt jasno wywodzi, (II 1, 577 nn.) że t. zw. (od Steinthala) mityczne myślenie, przemieniające przedmioty otaczającego nas świata w istoty czujące i chcące, jest identyczne z czynnością fantazyi wogóle, a w szczególności z czynnością fantazyi estetycznej: Różnica leży w tem, że przy appercepcyi estetycznej mamy świadomość subjektywności uczuć i affektów, wywołanych przez pewien przedmiot; przy appercepcyi mitologicznej stają się one własnościami samego przedmiotu. Na tem polega wspólne obu fantazyom (estetycznej i mitologicznej) personifikowanie przedmiotów, na tem opiera się spostrzeżeniowy charakter wyobrażeń mitycznych: Dech, opuszczający ciało umierającego, jego mara, zjawiająca się nam we śnie, to spostrzeżenia, nie teorye. Te wyobrażenia o charakterze spostrzeżeń ulegają mechanicznym assocyacyom, które znów zachowują charakter spostrzeżeniowy: Wylatujący z człowieka dech assocyuje się z chmurką, upersonifikowana chmurka z wyobrażeniem ptaka, to może być zastąpione wyobrażeniem znikającego okrętu. Potęgi tej assocyacyi dowodzi rozpowszechnienie tych samych wyobrażeń o duszach u mnóstwa ludów całego świata, a ten materyał stwierdza znowu bardzo ograniczoną liczbę motywów assocyacyjnych.

Ta pierwotna psychologia nie jest właściwością pewnej tylko fazy wierzeń (np. animizmu i animalizmu), ale stanowi podstawę mitycznych wyobrażeń we wszystkich fazach. Jeśli wyobrażenie duszy, pojmowanej jako dech i mara, połączy się z pewnemi wrażeniami zanadto niestałemi, by je można odnieść do oznaczonej osobistości, powstaje duch, najbardziej znany jako »strach«, rozpływający się każdej chwili w nicość. Wundt zapomina o ogólnem personifikowaniu wszystkich przedmiotów, mówiąc, że takie bezosobowe duchy ożywiają drzewa, wodę, zwierzęta: Przecież jak ciało człowiekowi, tak takiemu duchowi drzewo i t. d daje specyalną osobowość. To też tak pojmowany duch jest tylko postulatem psychologicznym do powstania wyobrażenia o demonie, które powstaje przez zassocyowanie wyobrażenia o duchu z affektami trwogi i nadziei. Duch, nie budzący w człowieku żadnych affektów, nic człowieka nie obchodzi, nie należy więc do repertoaru postaci religijnych; dopiero demon, jako sprawca powodzenia lub niepowodzenia człowieka, jest przedmiotem najdawniejszych wierzeń i kultów religijnych.

Wyobrażenia o demonach przybierają tak różnorodne formy, że

przedstawienie ich genetycznego rozwoju jest niemożliwe. To też Wundtowski katalog demonów (II 2 369 nn.) jest tylko rozumowanym katalogiem, nie systemem. Spotykamy więc u bardzo wielu ludów strachy czy upiory, które rodzą się w pewnych nastrojach na podstawie hallucynacyjnej przemiany spostrzeżeń na wzór mar i zmór sennych. Większe znaczenie mają demony natury, przedstawiające zobjektywizowany nastrój, wywołany pewnem miejscem: Tu należą demony powietrza (najpopularniejsze z nich są rozmaite elfy i sylfy), demony wody (np. nimfy, rusałki), demony ziemi (rozmaite koboldy), wreszcie demony domowe (geniusze). Charakter ich (a potem postać) zależy od środowiska, (medium), w którem żyją, od afektów przerażenia, trwogi, nadziei, niespodzianki i rozczarowania, z których się narodziły. Najstraszniejsze najniesamowitsze wśród nich są demony pustyń i gór. Odmienny charakter mają demony choroby i szaleństwa, które osiadłszy ciało czy duszę człowieka, powodują wspomniane objawy pątologiczne. Natomiast z demonami natury spokrewnione są poniekąd demony wegetacyjne, sprawcy kiełkowania, rośnięcia i owocowania roślin. O ile siedzą w samych roślinach, jako ich dusze, są demonami wewnętrznymi, w przeciwstawieniu do wegetacyjnych demonów zewnętrznych, które siedzą w chmurach, w burzy, w słońcu i przez deszcz i pogodę wpływają na wzrost roślinności. Wreszcie demony opiekuńcze miejsc, stanów i zawodów łączą się z geniuszami domowymi.

U wielu ludów nie było i niema istot wyższych od demonów. U tych ludów do demonów odnoszą się czynności zbiorowe, zmierzające do osiągnięcia pewnego celu z pomocą nadnaturalną, czyli kulty (II 3, 593 nn.). Pojawiają się one tam, gdzie istnieje społeczność, związana wspólnością pochodzenia i życia, a co z tego wynika, i wspólnością mowy, poglądów i obyczajów, słowem gdzie istnieje pewna kultura. Kult jest jej funkcyą, ale i wykładnikiem. Podstawą jego są pewne wierzenia, wspólne wszystkim członkom takiej społeczności, a istotą czynności, pochodzące od społeczności jako takiej: Jednostka występuje tu tylko jako członek społeczności i bierze w kulcie udział pod przymusem obowiązkowego obyczaju.

Prekursorami czy premissami takich czynności zbiorowych są czynności indywidualne, zmierzające do obrony przeciw szkodliwemi działaniu dusz zmarłych lub dusz osób żyjących (II 2, 177 nn.). Skutki takiego szkodliwego działania widzi się we wszelkich zjawiskach niezwykłych, jak choroba, śmierć, nagłe nieszczęście i przypisuje się je drogą analogii wrogim, potężniejszym od człowieka istotom nadludzkim. Działają one albo bezpośrednio, przez spojrzenie (mal'occhio), ślinę, krew, oddech

i inne substancye »duszonośne«: mamy wtedy do czynienia z czarami bezpośrednimi; albo pośrednio, zapomocą przedmiotów pozostających w jakimkolwiek związku z duszą i osobą człowieka, któremu mają zaszkodzić (czary sympatyczne, symboliczne, analogiczne). Na każdy czar istnieje antidotum w przeciwczarze. Od takich przeciwczarów passywnych jak amulety (z amoletum = amolimentum, cf. φυλακτήριον) i aktywnych, jak talismany (z późnogreckiego τέλεσμα przez arabskie tilsam) prowadzi krótka droga do fetyszów, z którymi łączą się pierwsze gromadne czynności w sprawach, tyczących się całej społeczności (wyruszenie na polowanie, na wojnę), czyli pierwsze kulty. Ale te są jeszcze tylko spotęgowanymi czarami jednostkowymi. Dopiero tam, gdzie nietylko potrzeba chwili (jak choroba, śmierć, nieurodzaj, wojna), ale poczucie pewnego związania i zobowiązania wobec istot nadludzkich gromadzą ludzi do wspólnych czynności, stanowiących obowiązujące normy życia, mamy do czynienia z prawdziwym kultem w ceremoniach pogrzebowych i tych, które dotyczą czci zmarłych. Najchętniej garną się ludzie do takich czynności, w których interes ogółu schodzi się z interesem jednostki, jak we wszystkich kultach wegetacyjnych i rolniczych (II, 2, 432 nn). Wobec dwulicowości demonów wegetacyjnych, które mieszkają i w ziemi, jako roślinne demony wewnętrzne, i w powietrzu, i na niebie, jako demony zewnętrzne, kulty wegetacyjne koncentrują w sobie wszystkie inne kulty indywidualne i zbiorowe i stanowią podstawę kultu bogów.

Ogromne znaczenie kultu dla poznania istoty religii uznał już K. O. Müller (Prolegomena zu einer wissenschaftlichen Mythologie, 1825), a Bérard (De l'origine des cultes arcadiens, Paryż, 1894) uczynił go punktem wyjścia dla mitologicznej metody, zwanej par excellence religijną. Wiadomo też, że Usener (zwłaszcza w Heilige Handlung, Archiv f. Religionsw. VII 1904) wiele mitów uważał za eksplikacyę i uzasadnienie niezrozumianych kultów. Ale dopiero Wundt określił naukowo stosunek kultu do mitu i religii (II 3, 593 nn.), stwierdzając, że tylko te mity stają się przedmiotem wiary, których wyobrażenia znajdują wyraz w kultach. Wyjaśnimy to, przypatrzywszy się Wundtowskiemu pojęciu mitu. Wszelkie mity znamy jedynie we formie, nadanej im przez poezyę (II 1, 590 nn.). Twory fantazyi mitotwórczej nie różnią się co do istoty od tworów fantazyi poetycznej. Różnice tłómaczą się pewnymi warunkami zewnętrznymi i wewnętrznymi, którym owe twory podlegają w pewnym czasie i w pewnej społeczności. Najważniejszem kryteryum, na podstawie którego mit odróżniamy od poezyi jest to, że poezya ma albo bezpośrednio początek indywidualny, albo jest produktem jakiejś ograni-

czonej grupy, przeciwstawiającej się całości ludu. Tak zwana ludowa (raczej zbiorowa) poezya nosi piętno kilku poetycznych indywidualności, a to w artystycznej formie, w poglądzie na świat, w kierunku czucia— jednostki czy cechu. Jeśli mówimy, że mit jest tworem fantazyi ludowej, to znaczy, że chociaż i ten płód zbiorowy wyszedł od jednostek, składających się na całość, to przecież wszystko, co przyniosła jednostka, odrazu było pojmowane i przyjmowane przez drugich, jako równoważny wyraz ich własnych wyobrażeń i affektów. W ten sposób w micie odzwierciedla się cały pogląd na świat człowieka prymitywnego, kierunek jego życia praktycznego i pierwsza próba objaśnienia najregularniejszych zjawisk na podstawie przyczynowości — czarodziejskiej. Takie zjawisko napotyka w każdej jednostce na równe wyobrażenia i uczucia assymilacyjne. To stanowi o ogólnej treści mitu. Nad ukształtowaniem szczegółów pracuje fantazya jednostek, mit przechodzi w poezyę. Ta łączy przedewszystkiem w związek i całość poszczególne wyobrażenia mityczne, które jedynie są pochodzenia ludowego. Mają one już same w sobie pewne warunki do łączenia się i dlatego rozchodząc się, wyrównują się na podstawie zgodności motywów. Pomaga im w tem dzielnie poezya, która poszczególnym zdarzeniom mitycznym nadaje jednolitą formę myślową i łączy tak sformowane mity na podstawie związku czynności i wypadków w cykle mityczne. Myśl, łącząca poszczególne ogniwa takiego cyklu, jest tak indywidualna, że choć pamięć poety zaginie lub choć cykl jest dziełem całej grupy czy cechu poetów, to tradycya tworzy sobie mityczną jednostkę, której przypisuje ową jedność.

Zaporą przeciw tej ciągłej przemianie mitu pod wpływem poezyi, zwłaszcza epicznej, przeciw tej ciągłej assymilacyi mitu i poezyi, jest kult, którego czynności są związane z pewnemi określonemi postaciami boskiemi i ich przymiotami i losami: Tylko przedmioty kultu są przedmiotem wiary; wszystkie inne należą do poezyi (II 3, 20 nn.). Ale poezya we formie hymnu kultowego wpływa i na sam kult, a przez to i na przedmiot wiary, a kiedy w kulcie i z kultu rozwinie się tragedya, i ona znów przekształca mit. A choć związanie kultu ze stanem kapłańskim powinno konserwować mit, to przecież i kapłani, stwarzając teologiczną spekulacyę, przekształcają dalej mit na równi z poetami kosmogonicznymi. Kosmogonia stanowi już przejście do filozofii, choć poeci-filozofowie nie bardzo się różnią zrazu od kosmogonistów.

Uwzględniając te metamorfozy mitu, musimy wyeliminować z niego (na podstawie podanych kryteryów) pierwiastki poetyczne i spekulatywne, by dojść do ludowych elementów mitycznych. Uczyniwszy to, spostrzegamy ze zdziwieniem, że te elementarne mity mają formę znanych

opowiadań poetycznych, mianowicie baśni, podania i legendy (II 3. 29 nn.). Wundt zrywa więc z Grimmowską teoryą, według której dzisiejsze formy opowiadań ludowych są zwyrodnieniami starych mitów, a ich postacie (np. Kopciuszek, Czerwony kapturek, Sinobrody) zwyrodnieniami starych bogów [1]), a rehabilituje naukę Mannhardta, który w tych opowiadaniach uznał przechowane zabytki form przedmitycznych. Cechą baśni jest według Wundta brak wszelkiego związku z miejscem i czasem; zdarzenia łączą się w niej według natchnień fantazyi, podniecanej affektami radości ze szczęścia, blasku i trwogi przed niesamowitem. Człowieka nie oddzielają od natury żadne granice. — Podanie ma już charakter lokalny i historyczny, jego bohater jest czasem osobistością historyczną, a niehamowana niczem fantastyka baśni ograniczona jest tu pozorami rzeczywistości. Wreszcie w legendzie bohater, uchodzący za protoplastę lub dobroczyńcę dzisiejszych pokoleń, stwierdza życiem i cierpieniem prawdziwość wiary, stanowiącej podstawę kultu, i sam staje się przedmiotem kultu. Charakteryzując poszczególne odmiany baśni (baśń o szczęściu, baśń awanturnicza, baśń z zakładem) zwraca Wundt uwagę na to, jak bohater, uzbrojony zrazu czarami, z biegiem kultury zaczyna rozporządzać bronią intellektualną (rozwiązuje zagadki, wygrywa zakłady); dalej, jak występujące w baśniach obok człowieka zwierzęta stoją zrazu na równi z człowiekiem, wchodzą z nim w układy, prowadzą procesy, zawierają małżeństwa, z biegiem czasu jednak ulegają coraz to większej degradacyi. Najważniejsze jest stwierdzenie, że zjawiska na niebie nie stanowią same przez się przedmiotu i treści opowiadania w baśniach. Wyobrażenia z niemi łączone są bardzo różnorodne, a spotykamy je w baśniach o wstąpieniu ludzi i zwierząt do nieba, na słońce, na księżyc; w baśniach o połknięciu bohatera przez potwora, przeniesionych potem na niebo i w podobnie trajektowanych baśniach o ukryciu bohatera (potem słońca itp.) w skrzyni i w baśniach o dwóch braciach bliźniakach. Ale że tak regularne i pospolite fenomeny, jak zmiana dnia i nocy, fazy księżyca itp. nie pobudzają fantazyi mitotwórczej do nowych wyobrażeń, motywy »niebieskie« wyczerpują się i tylko słabe ich wspomnienia sięgają do późniejszych podań o bogach niebieskich. Ciągłość rozwojowa między baśnią a podaniem utrzymuje się przez tak zwaną baśń kulturną, której bohater np. dawca ognia, łączy w sobie wiele wynalazków, ułatwiających i upiększających życie, i staje się często protoplastą szczepu.

Protoplasta szczepu jest bohaterem już nie baśni, lecz podań.

---

[1]) Jako aktualną nowość (!) przedstawia tę naukę szerszej publiczności Anatol France w Dialogue sur le contes de fée (Le livre de mon ami, 1885).

A cóżto jest bohater? Człowiek, który przymiotami i kolejami życia wychodzi ponad zwykłą miarę, a o którego życiu i obyczajach opowiadają podania zwane bohaterskiemi (III, 3, 323 nn.). Na te podania składa się poezya, mit i historya, a ze względu na przewagę jednego z dwóch ostatnich czynników dzielimy je na mityczne i historyczne. Wśród mitycznych charakteryzuje Wundt podania typu Heraklesa i podania typu Argonautów i wykazuje ich zawiązki w baśniach awanturniczych i wędrownych. Ostatecznie takie podanie mityczne można uważać za cykl baśni, których bohater otrzymał wyraźną osobistość i wszedł w kontakt ze światem bogów.—Bohaterskie podanie historyczne rozwija się z nowelistycznych podań lokalnych pod wpływem wielkich zdarzeń i wielkich osobistości historycznych. Koło osoby Teodoryka Wielkiego oplata się cykl Nibelungów, koło walk szczepów greckich w Troadzie Iliada. Bohaterzy podań heroizują się, stając się przedmiotami kultu, gdy każda kraina chce mieć swego patrona, każdy ród boskiego protoplastę. Ten kult przechodzi na nich z dawniejszych demonów lokalnych, których następcami są bohaterowie lub — bogowie.

A *bóg formuje się dopiero na obraz i podobieństwo bohatera*, przejmując od niego spotęgowaną osobistość i łącząc ją z potęgą dawnego demona. O początku bogów nie mogą nas pouczyć ani ludy pierwotne, bo te są za młode i do bogów jeszcze nie doszły, ani kulturne ludy starego Wschodu, bo te są za stare i zbyt wielu ulegały wpływom obcym. Pouczenie to znajdujemy tam, gdzie z wejściem na wyższy stopień kultury rozkwita podanie bohaterskie — u Greków. Bogowie Homera są najdawniejszymi w Grecyi i najbardziej dla nas typowymi bogami w ogóle. Podań o samych bogach nie ma, bo bóg wtedy dopiero stawał się osobistością, gdy poeta wprowadzał go w życie bohatera, opisywał jego myśli, słowa i czyny. O bezosobistych istotach, jakiemi były demony, nie można było opowiadać niczego więcej, prócz jakichś cudownych działań. Wyczerpywały się one w funkcyi, wskazanej przez kult, i nie miały samodzielnych indywidualności. Wprawdzie i bogowie Homera mają swe specyalności, ale poza tem działają jak istoty wolne: Atena i Apollo rozporządzają czasem gromami Zeusa, opiekują się wraz z Aresem walczącymi bohaterami, Hermes obok Apollina uprawia śpiew i muzykę... By ta wolność nie wprowadziła między bogów zamieszania, podanie konstruuje na wzór ludzki państwo bogów, wynosząc radę, złożoną z jakiejś świętej liczby (10, 12) wyższych bogów pod przewodnictwem najwyższego—ponad tłum bogów niższych.

Ale uroczyste formy państwa bogów nie mogą przeszkodzić temu, że ich życie, o ile nie splata się z życiem bohaterów, niema samodziel-

nej treści. Wypełnia je poezya, przenosząc na bogów stare wymysły baśniowe lub kreśląc obraz towarzystwa, oddającego się rozpustnemu lenistwu lub czczym sporom i walkom. Walki te nabierają religijnego znaczenia, o ile prowadzone są z dawnymi panami świata, demonami, zwłaszcza demonami natury. Barw do przedstawienia tych walk dostarczyły z jednej strony walki bohaterów, z drugiej działanie strasznych demonów gór, pustyń, chmur, burz, piorunów. Stając do boju z takimi antagonistami, bogowie przyjmują charakter zupełnie demoniczny, a ślady jego zatrzymują i potem w formie rozmaitych attrybutów i sfer działania (grom czarnochmurego Zeusa itd.).

Późniejszym od podań o bohaterach i bogach tworem są kosmogonie bądź czysto mityczne, bądź filozoficzno-mityczne, bądź też religijne. W kosmogonii mitycznej (np. u Hezyoda) pojawiają się znów wypędzone z podań bohaterskich postacie i potwory baśni. Połykający kamienie Kronos, to baśniowy ludożerca oszukany, Hekatoncheir i towarzysze niemniej dobrze znani są z baśni, jak takie demony jak Nyks, Tyche, Kery, Mojry, Eris, Ponos itp. Tak kosmogonia wraca do niższej formy mitologicznej, do baśni: W uporządkowaniu świata musi pomagać cud. — Kosmogonia filozoficzno-mityczna (jak Indusów i Irańczyków) opiera się na religijnych hymnach kultowych, podczas gdy kosmogonia religijna (biblijna Genesis) usuwa wszystkie pierwiastki demoniczne, przypisując stworzenie i uporządkowanie świata wszechmocnemu demiurgowi.

Mitologicznym komplementem do podań o początku świata są podania o końcu świata, spowodowanym przez potop lub (gdzie niema powodzi, a za to znane pożary preryi i lasów) przez pożar. Czasem, jak głoszą stare apokalipsy, taki ogólny potop lub pożar jest tylko środkiem do odnowienia świata, na którym złe demony zbyt się rozpanoszyły. Tę ciągłą dekadencyę świata, prowadzącą do końca świata, przedstawiają opowiadania o wiekach świata (złotym, srebrnym, spiżowym, żelaznym). — Jak kosmogonie operują motywami baśniowymi, tak do postaci baśni kulturnej, do bohatera przynoszącego ogień, uczącego czarów nawiązuje legenda. Ale jej bohater prócz dóbr doczesnych, ziemskich przynosi także dobra wieczne, niebieskie. Dawcą tych dóbr, opiekującym się człowiekiem nawet po śmierci, może być tylko bóg-zbawca. Mógł on pierwotnie być tylko bohaterem, który stwierdziwszy zbawienność swej nauki czynami i cierpieniem, został bogiem i jako taki nagradza (po śmierci) pobożnych, karze bezbożnych, a za czyny przeszłe i przyszłe łaski odbiera cześć. Pamięć o nim prócz samego kultu utrzymuje także legenda kultowa.

Pojawienie się zbawcy supponuje wyrobione już pojęcia o życiu

pozagrobowem, o nagrodzie i karze. Pierwotna projekcya bolesnych affektów, wywołanych przez śmierć, znajduje wyraz w wyobrażeniu o ponurem podziemiu, którego władcy nabywają osobistość dopiero w zetknięciu się z bohaterami, wędrującymi do piekieł na wzór baśniowych wędrowców do nieba. To baśniowe niebo, do którego dusza dostaje się czasem w wizyi i ekstazie, staje się powoli miejscem pobytu bohaterów, przeniesionych tam za szczególniejszą łaską bogów, a potem mieszkaniem tych, którzy skorzystali z nauki jakiego zbawcy.

Przedstawiwszy w ten sposób elementy religii, które wchodząc na wyższy stopień rozwoju, utrzymują się równocześnie w niższych warstwach w dawnej formie, a potem nieraz znów wydobywają się na wierzch i biorą górę nad wyższemi formami, Wundt (III 3, 593) jeszcze raz wraca do kultu i stwierdza, że religijnego charakteru nabiera kult dopiero wtedy, gdy jego czynności w motywach i przedmiotach łączą się ze światem nadzmysłowym, gdy więc ludzie modlą się do bogów o zbawienie duszy. W miarę, jak bogowie, przedstawieni jako objekty zmysłowe, stworzone przez religijną sztukę, nabierają charakteru czysto duchowego a ich wyobrażenia stają się symbolami, także czynności kultowe tracą resztki piętna czarodziejskiego i zyskują idealną wartość symbolów, stają się wyraźnikami pewnego nastroju religijnego. Znaczenie tych symbolów ulega czasem gwałtownej zmianie przez pojawienie się bohatera legendy kultowej, kontynuującej legendę o zbawcy. Ten bohater jest jednakowoż w istocie swej zarazem bogiem i człowiekiem np. Dionysos, Osiris, Mithras. Przez czyny swoje staje on się dobroczyńcą nie poszczególnych kół czy szczepów, ale całej ludzkości jako takiej, a jego dobrodziejstwa, to nie doczesne zdobycze kultury, nie wybawienia z fizycznej oppressyi, ale dobra duchowe, niezwiązane z poszczególnemi gminami i krajami, Bohater legendy kultowej jest ideałem religijnym, jako wzór wszelkiej doskonałości duchowej i jako zbawca pomagający ludziom wznieść się do takiej doskonałości. A gdy wzorem doskonałego człowieczeństwa może być tylko jako człowiek, to, by wynieść człowieka, uplątanego w ciało i zmysły, do doskonałości, musi być zarazem bogiem. Takie postacie są w religiach starożytnych przedmiotami kultu w misteryach, od Eleuzyńskich począwszy, a skończywszy na Mitrasowych.

Na podstawie takiego oświetlenia głównych motywów psychologicznych życia religijnego i stwierdzenia prawidłowości w jego rozwoju, Wundt (III, 3, 739) próbuje zdefiniować religię, jako poczucie przynależności człowieka i otaczającego go świata do świata nadzmysłowego, w którym urzeczywistnione są ideały, uważane za najwyższy cel ludz-

kiego dążenia. Tak rzecz pojmując, nie można mówić o religii ludów pierwotnych, a u klasycznych ludów starożytnych można ją odnaleść dopiero w misteryach. Ponieważ jednak Wundt nie zaczyna swych wywodów od owej definicyi, ale uważa ją za ich konkluzyę, nie uprzedza go ona w badaniu tych zjawisk mitu i kultu, które są zawiązkami późniejszej religii. A jakkolwiek owe wywody, zwłaszcza w rozdziałach o pierwotnym animiźmie, animaliźmie i formach kultu (n. p. początek i znaczenie ofiar) zanadto mechanicznie wtłaczają w ramy systemu eksaggeracye etnologów, to i tak zawierają tyle niewątpliwych skonstatowań, wprowadzają taki ład w dzisiejszą anarchię mitologiczną, że powinny stać się podstawą do wzniesienia gmachu naukowej mitologii, przedewszystkiem greckiej, która jest najbardziej instruktywna.

Lwów.

Recenzye — Sprawozdania — Zapiski.

Ph. E. Legrand, Daos, tableau de la comédie grecque pendant la période dite nouvelle (κωμῳδία νέα) [Annales de l' université de Lyon, nouv. ser. II 26], Lyon-Paris, 1910, str. 673 dużego 8°.

Kto zna duże książki Benoit'a i Guizot'a, pisane o Menandrze w połowie w. XIX., ten nie zdziwi się, że dziś po odnalezieniu nowych scen Menandra, po ścisłych badaniach nad stosunkiem przeróbek Plauta i Terencyusza do oryginałów, po określeniu zależności Lukiana i Alkifrona od nowej komedyi attyckiej — Francuz mógł napisać o nowej komedyi greckiej dzieło, w któremby zmieściło się dość obszerne przedstawienie całej literatury greckiej. Mimo tej objętości nie zawiera ono wcale mniej lub więcej »sprytnych« rezonowań i popisów retorycznych. Jak »Teokryt«, tak i ten »Daos« Legranda jest »dans une très large mesure un travail de reprise et de compilation«. Autor nietylko re feruje ciągle wyniki prac niemieckich, choćby najmniej znaczących, ale pracuje z akribią, a nawet ociężałością filologa niemieckiego. Dzieło jego jest przeważnie mozaiką, złożoną z parafraz i streszczeń cytatów, które gdyby były przytoczone w oryginale, powiększyłyby rozmiary całości w dwójnasób. Takie kompletne repertoryum wiadomości o nowej komedyi nie jest oczywiście książką do czytania, ale tem, co Niemcy nazywają »Nachschlagebuch«. Zwłaszcza dziś wobec ożywionej pracy nad określeniem zależności motywów epigrammatyki greckiej i elegii rzymskiej od nowej komedyi greckiej »Daos« odda nieocenione przysługi. Ale też każdy korzystający z niego będzie się zżymał, musząc ciągle zaglądać po cytaty do zbioru fragmentów Kocka i Ribbecka (bo Legrand uwzględnia obszernie i fragmenty komików rzymskich), do Lukiana, Alkifrona i t. d. O czem można znaleść pouczenie u Legranda, wskaże krótki przegląd treści.

Ze wstępu, zawierającego przegląd źródeł starożytnych, zasługuje na wzmiankę chronologiczne i rzeczowe określenie granic między komedyą średnią a nową, datującą się od r. ca 330. Przechodząc do przedstawienia »materyi« komedyi nowej, Legrand zastanawia się nad tem, czego w tej komedyi niema (w przeciwstawieniu do starej i średniej), wymienia nieliczne ślady satyry osobistej, zwróconej przeciw politykom, modnym heterom, pasorzytom, hulakom i filozofom, zbiera tytuły, które są imionami żyjących osobistości

i przeczy istnieniu elementów legendarnych, nadnaturalnych, przyczem inaczej niż dotychczas objaśnia Menandrowe tytuły: Ἀνδρόγυνος ἢ Κρής i Λευκαδία. Ta rzecz wymaga jeszcze osobnego studyum. Rozdział drugi, omawiający stosunek przeróbek rzymskich do oryginałów, tudzież stosunek Dialogów heter Lukiana i Listów Alkifrona do nowej komedyi w części odnoszącej się do Lukiana: Alkifrona jest niewystarczający. Równocześnie z Legrandem (Rev. des etud. grec. XX. i XXI.) zajmował się Dyalogami heter Mras i stwierdził, że zależność Lukiana od komedyi jest bardzo nieuchwytna. Przy Alkifronie już dawno E. Reich żądał uwzględnienia mimu. Z personalu nowej komedyi przedstawia Legrand najpierw nielicznych cudzoziemców, potem wieśniaków i prostaków, dalej kreśli sylwetki bogaczów, maluje sykofantów i pasorzytów. Z pośród typów zawodowych najwięcej miejsca poświęca heterom i ich otoczeniu (subretka, rajfurka, rajfur), mówi o żołnierzach, lekarzach, kucharzach, wspomina o kupcach, bankierach i lichwiarzach, wreszcie o pedagogach, niańkach, rybakach i t. d. Osobny obraz poświęcony jest niewolnikom. Przedstawienie ożywia się przy rodzinie: Komicy nie lubią kobiet, wrogo są usposobieni wobec małżeństwa, wyrzucają żonom rozrzutność, bigoteryę, gadatliwość, kłótliwość, despotyczność, zazdrosność... Zapatrywania na błogosławieństwo dzieci są u nich sprzeczne. Mimo to stosunek rodziców do dzieci jest czuły, pobłażliwość na wybryki dzieci ogromna. Złej teściowej komedya nie zna: Sostrata i Myrrhina z Hecyry Terencyusza wolne są od wszelkiej nagany. Nie występuje także w żadnej z zachowanych komedyi swarliwy stryj (patruus obiurgator). Nie wynika jednak z tego, jakoby w znanem doniesieniu Apulejusza (Flor. XVI.) umieszczony był jedynie dla skompletowania trójki. »Patruae verbera linguae« Horacyusza świadczą o jego istnieniu. Doskonały jest rozdział o zakochanych, początku, objawach i rozwoju miłości, jej udręczeniach i konfliktach. Zakończeniem tej części personalnej jest ustęp o charakterach i postaciach indywidualnych. Legrand bardzo subtelnie wyczuwa rysy indywidualne u alazones, eirones, u dyskoloi i misanthropoi, u philargyroi i deisidajmones różnych komedyi. Analiza charakterów prowadzi czasem do niespodziewanych skonstatowań, np. że Euklio z Aulularyi nie jest bynajmniej typem skąpca i nie może być porównywany z Harpagonem. O subtelności tej analizy świadczą takie obserwacye, jak ta, że w trzech przemówieniach »surowych ojców«, którzy przekonali się o nieposłuszeństwie synów (Andr. 869 nn, Heaut. 915 nn, Phorm. 231 nn) u jednego przemawia serce, u drugiego próżność, u trzeciego przyzwyczajenia despotyczne.

Po personalu zestawia Legrand »awantury«, w których osoby komedyi biorą udział, zdarzenia, które rozgrywają się podczas akcyi na scenie lub za sceną. Mówi więc o nielicznych interesach politycznych czy administracyjnych, o częstszych nieco podróżach, sprawach sądowych, o najczęstszych bankietach, awanturach miłosnych i ich następstwach. Ugrupowawszy w ten sposób cały materyał komedyi według osób i zdarzeń, autor odróżnia zdarzenia realne od fantastycznych, osoby skopiowane z natury od typów, wziętych z literatury, zaznacza częstość powtarzania się u komików i ich dumę z najdrobniejszych inwencyi. Mimo ciągłego wprowadzania tych samych typów i osób na scenę psychologia ich nie jest zbyt głęboka: zdumiewające objawy psychologiczne, a choćby tylko nowe obserwacye należą do wyjątków. Dużo natomiast drobiazgów zewnętrznych, dużo rysów żywcem schwytanych. Chociaż wzorem ko-

mików było życie nie mniej jednak korzystali oni z poprzedników swoich, tragików i autorów średniej komedyi, którzy dość już rozwinęli byli przedstawienie miłości i charakterów, jak misantrop, zabobonny, chciwiec. Także dzieła filozofów o miłości i charakterach nie były obce komedyopisarzom. Uwagi o realiźmie obyczajów, charakterów i uczuć kończy Legrand trafnemi obserwacyami o języku nowej komedyi, jego familiarności i ogólnym charakterze języka codziennego, mówionego. Ale ten realizm nie jest stały, zwłaszcza w Menandra, tem mniej u innych komików tej epoki.

Tyle o materyi nowej komedyi. W części drugiej, poświęconej strukturze tej komedyi, mówi Legrand najpierw o kontaminacyach, suppressyach i substytucyach, wykazanych w przeróbkach Plauta i Terencyusza i zaznacza, że oryginały, wolne od tych skażeń, nie zawsze lepiej były zbudowane. Także naruszenia »prawa« pięciu aktów i reguły trzech aktorów, widoczne u komików łacińskich, mogą być spuścizną po oryginałach. Te, w przeciwstawieniu do utworów komedyi starej, a prawdopodobnie i średniej, miały zawsze zamkniętą w sobie akcyę, stosownie do wzorów tragedyi i przepisów Arystotelesa. Akcya ta przebiega albo prostolinijnie albo wikła się przez podwojenie intrygi, wciągnięcie nowych problemów. Główną sprężyną akcyi jest przypadek, którego igraszki stanowią jednak przeważnie tylko suppozycyę zdarzeń, przedstawionych na scenie. Osoby, od których zależy rozwój akcyi, czasem zbyt wielu posługują się fortelami, czasem znów grzeszą nadmiarem łatwowierności, zaślepienia lub nieufności. Ale często (zwłaszcza u Menandra) akcya jest tylko wypływem ich charakterów. Przedstawienie struktury (czyli techniki) zewnętrznej komedyi zaczyna się od skreślenia konwenansów teatralnych i obejmuje trafne uwagi o monologach i ustępach, wypowiadanych »na stronie«, o konwenansowym czasie trwania akcyi i jej przerw, wreszcie o miejscu i lokalu akcyi, urządzeniu sceny w rozmaitych komedyach i zasadach ich interpretacyi scenicznej. Szczegółowy rozbiór komedyi łacińskich, w których można skonstatować cztery »antrakty« i tych, które mają inną liczbę pauz, prowadzi autora do przypuszczenia, że nowa komedya mogła przecież stosować się w ogóle do reguły pięciu aktów, podyktowanej względami scenicznymi i literackimi. Osobny, wyczerpujący rozdział poświęcony jest prologom komedyi, a wyliczenie środków technicznych, służących do objaśnienia publiczności co do przybywających osób, co do zdarzeń, odbywających się za kulisami i co do toku akcyi zamyka część o technice komedyi.

W trzeciej części swej pracy zajmuje się Legrand dydaktycznemi intencyami komedyi nowej i stwierdza w niej rzadkość utworów *à thèse*. Nawet przy problemie wychowania morał jest zakryty. Tak częste u komików zdania moralne nie są ani nowe ani wzniosłe i nie chciały nikogo uczyć niczego. Rzadko są komicy rzecznikami pewnych filozofów. Ich rola nauczycielska ogranicza się do popularyzowania pewnego sposobu patrzenia na świat i czucia, do potępiania pewnych uprzedzeń społecznych, a zalecania wyrozumiałości, tolerancyi, słowem ludzkości. W tem leży ich misya umoralniająca. A pozorny indyfferentyzm religijny i moralny nowej komedyi trzeba oceniać według tamtych czasów i uznać w niej nawet sporą dozę pruderyi. Jeśli morał był przypadkową ingredyencyą nowej komedyi, to istotnym, nawet zasadniczym jej elementem jest komika, której składnikom poświęca Legrand dwa rozdziały. Dystynkcya Menandra jest czysto indywidualna i nie odpowiada ani gustom pu-

bliczności ani zwyczajom innych komików. Ale komika nie wyczerpuje całej treści komedyi: Elementy komiczne zmieszane są w niej z patetycznymi, które budzą rozczulenie, trwogę, podziw i t. p. Zwłaszcza Menander jest mistrzem w potrącaniu o najrozmaitsze struny. Ta rozmaitość komedyi nowej więcej znaczy niż pozorna monotonia, leżąca w założeniach akcyi.

W konkluzyi przedstawia autor nową komedyę jako spadkobierczynię całej poprzedniej literatury attyckiej, wywodzi, co ta literatura przez nią zyskała, a co straciła i stwierdza, że sukcessorem komedyi jest nie mim, który miał rozwój równoległy z nią, ale erotyczna poezya hellenistyczna, znana nam jedynie z epigrammatyki greckiej i elegii rzymskiej.

Taka jest bogata treść ogromnej pracy Legranda, stanowiącej zbiorowy komentarz do fragmentów nowej komedyi greckiej i jej łacińskich przeróbek. Kompletność zbioru miejsc, systematyczne, choć nieraz szablonowe ich ugrupowanie, wyzyskanie całej literatury przedmiotu czynią z niej cenny instrument przy wszelkich pracach z nową komedyą się łączących. A do takich prac niejeden bodziec znajdzie się i u Legranda.

Lwów. *T. Sinko.*

Dwie nowe historye literatury rzymskiej.

1) Kazimierz Morawski. Historya literatury rzymskiej za rzeczypospolitej. Kraków, nakładem Akademii umiej. 1900 (X, 358 str. 8°).

Dr. Morawski daje w swem dziele literaturze polskiej rzecz nową, bo dotąd osobno po polsku w tak systematycznym komplecie i tak obszernie nie traktowaną, a nadto daje rzecz pod względem treści naukowej dobrą i pod względem formy, jak można było oczekiwać od znakomitego stylisty, bardzo poczytną. A stworzyć takie dzieło nie było rzeczą łatwą. Bo jeżeli podobne dzieła, istniejące już w obcych literaturach, pracę ułatwiały, to z drugiej strony trzeba było nie tylko wybrać z nich krytycznie rzeczy naukowo uzasadnione i najważniejsze, ale nadto podać je w odpowiednim związku i w odpowiedniem oświetleniu. Dawniejsze historye literatury rzymskiej, pisane przez uczonych niemieckich, miały tę stronę ujemną, że za mało a raczej zbyt pośrednio i ogólnikowo obznajmiały czytelnika z treścią i formą literackich pomników, że zawierały uczone, ale oderwane refleksye ogólnikowe nad przedmiotem, wobec których przedmiot sam bardzo mglisto się przedstawiał (Bernhardy w części szczegółowej), a nadto jeszcze były przepełnione dokładnymi spisami dzieł pomocniczych, przerywającymi nużąco i rozrywającymi sam obraz rozwoju literatury (Teuffel). Zerwał z tą metodą już Ribbeck w swej Historyi poezyi rzymskiej, ale w dążności do żywego, plastycznego przedstawienia przesadził często nieuzasadnionymi domysłami i kombinacyami. Najnowsza niemiecka historya literatury rzymskiej Schanza otrząsła się w znacznej mierze z wytkniętych niedoborów i odznacza się od swych poprzedniczek korzystnie tem, że nie tylko barwniej a zwięźlej rzeczy przedstawia, nie tylko dokładniej zaznajamia z utworami, reprodukując miejscami wiernie ich treść i formę, ale nadto odrzuca wielką ilość nużącego balastu pomocniczej literatury naukowej. I pro-

fesor Morawski poszedł tą drogą, co mu tem łatwiej przychodziło, że ten sposób przedstawienia i naturze jego odpowiadał i znalazł oparcie także w dziełach francuskich i angielskich, z któremi autor jest dobrze obeznany. Miejscami jednak przewyższa swych poprzedników większem umiarkowaniem w sądach, obfitszem przedstawieniem rzeczy (treść np. tragiedyj Pakuwiusza) i trafnemi oryginalnemi spostrzeżeniami (np. o motywach epigramów Katulla na Cezara, Pompejusza i Mamurrę). Dr. M. jest wzorowym stylistą i znawcą tajników retoryki starożytnej; owoce tych zdolności i studyów częstą znajdują wyraz w udatnych przenośniach, antytezach i parechezach (por. np. str. 83). Pisał nie tylko dla filologów, ale także dla wykształconej publiczności, a przedewszystkiem dla Polaków, jak to sam w przemowie zaznacza. Dla tego ograniczył swe dzieło do tych rozmiarów, dla tego unikał szczegółowych naukowych i krytycznych wywodów, dla tego potrącał często, a zawsze w porę, o literaturę i stosunki polskie. Tu i ówdzie rzucił też na przedstawienie wdzięczny refleks światła z literatury i dziejów powszechnych (np. str. 180), a co ze szczególniejszą wypada zaznaczyć wdzięcznością, pozwalał starożytnym autorom rzymskim bardzo często przemawiać ich własnemi słowy, przywodząc i oryginalny tekst i bardzo udatne, wzorowe swe przekłady polskie. Mnie się przynajmniej wydaje, że te cytaty są ozdobą dzieła i lepiej nieraz zaznajamiają czytelnika z przedmiotem, niż długie refleksye i definicye uczone. Dr. M. napisał rzecz oryginalną, o ile oczywiście w takim przedmiocie można mówić o oryginalności, a zasłużył na wdzięczność nie tylko naszych zawodowych filologów, ale i w ogóle wykształconej publiczności polskiej. Szczerze życzyć wypada, aby dzieło, niewykończone jeszcze nawet w zakresie tytułem objętego czasu (kończy się bowiem na Katullu, a nie obejmuje prozy jemu współczesnej) szybko pomnożyło się dalszemi częściami w przemowie (str. IX) obiecanemi.

Jeżeli tu jeszcze dodam kilka uwag krytycznych o drobnych szczegółach, na które się inaczej zapatruję, to nie w chęci uwłaczania wartości dzieła, ale raczej aby dowieść, że powyższe sądy opierają się na dokładnem przeczytaniu całości; a może też przydadzą się one przy drugiem wydaniu dzieła, o którem autor, jak słyszałem, myśli.

Na niestosowną chwiejność w spolszczeniu nazwisk rzymskich już sam autor w dodatkach (str. 359) zwrócił uwagę. Zdaje mi się, że także cognomina nie powinny się wyłamywać z pod ogólnej reguły polszczenia, a reguła ta nie powinna wykluczać takich form skróconych i utartych, jak Wergili, Horacy, tem bardziej, że sama historya języka łacińskiego zna podobne formy. Przydomek Scypionów »Africanus« wolałbym tłómaczyć wyrazem »Afrykański« niż »Afrykańczyk«. Co do podziału przedmiotu, to nie rozumiem, dla czego autor epokę Cycerońską zamyka w granicach lat 80—40; osobliwie uderza r. 40, chyba dla tego tylko wybrany, aby wyrazić się liczbą okrągłą. Na twierdzenie na str. 4, »że sama nazwa Rzymu jest niewątpliwie etruskiego pochodzenia a nazwy Romulus, Remus, Numa, Tullius, Ancus są etruskie«, lubo uznawane przez najnowszych uczonych (Schulze, Norden), zgodzić się nie mogę, a powody podam niżej w następnej recenzyi. Podobnie nie podzielam zapatrywania autora na wartość tradycyi czyli podanej przez starożytnych historyi Rzymu aż do czasu wojen z Pyrrhusem (por. str. 96 i 210). W kilku kwestyach, co prawda nie dość pewnych i jasnych, sąd autora chwieje się na

rozmaitych miejscach dzieła, np. str. 110, 125 i 252 (o studyach greckich Katona), str. 108 a 69 (o wiarogodności podania, według którego Katon Enniusza przywiózł do Rzymu), str. 147 a 156 (o prologu do Andryi Terencyusza). Nie mogę się też zgodzić na pewne twierdzenia, wprawdzie obecnie uznane, ale nieuzasadnione, np. że Naevius pochodził z Kampanii (str. 39), że gramatyk Orbilius »zaprawiał na przekładzie Odyssei Liwiusza Andronika Horacyusza do łaciny i do poezyi« (str. 36), albo »że Ennius nazwę satura wprowadził do literatury« (str. 84). O dwóch pierwszych z tych kwestyj pisałem sam w dawniejszych rocznikach tego czasopisma. Zbyt skrajnem wydaje mi się twierdzenie, że »żądanie nowoczesne, aby tłómacz przejął się duchem oryginału, nie było znanem w starożytności« (str. 59) wobec tego, co czytam u Cycerona (do opt. gen. orat. 4 i 23). Zdaje mi się, że wyraz łaciński »grassator« wypada raczej po polsku tłómaczyć »włóczęga, lekkoduch«, niż »leniuch« (str. 124), a łaciński wyraz »fullo« nie odpowiada zapożyczonemu do polszczyzny wyrazowi »blecharz«, ale raczej »walkarz« lub »folusznik«. Zdanie wreszcie na str. 78 »ponieważ za pomocą tak zwanej tmezy w greczyźnie można było rozrywać composita« wymaga ściślejszego zformułowania, gdyż w tej formie może naprowadzać na błędne pojęcie o istocie tego językowego zjawiska.

2) Norden Eduard, Die römische Literatur (w dziele zbiorowem p. t. »Gercke u. Norden, Einleitung in die Altertumswissenschaft« I. Band, 1910, Leipz. und Berlin) str. 451—530.

Jest to w swoim rodzaju oryginalny zarys historyi literatury rzymskiej, który na 79 stronicach daje pogląd na całość przedmiotu aż do r. 568 po nar. Chr. P., a nie jest prostem streszczeniem zapatrywań znanych i w obszernych historyach literatury rozwiniętych, owszem opiera się stale nie tylko o ostatnie wyniki badań, ale zawiera nadto wiele samodzielnych spostrzeżeń autora. Wątpić jednak należy, czy odda początkującej młodzieży uniwersyteckiej, dla której według przedmowy do całego dzieła (str. III) jest przeznaczony, odpowiednie usługi, w licznych bowiem partyach ujęcie rzeczy jest takie, że tylko obznajomionemu z rozwojem studyów filologicznych, a specyalnie studyów dotyczących literatury rzymskiej, może być należycie zrozumiałem (por. np. str. 475, 484, 507).

Stanowiskiem, z którego autor ocenia wartość i doniosłość utworów literackich Rzymian, jest wzgląd na stosunek tych utworów do pierwowzorów lub przynajmniej podobnych utworów greckich, a zakres obszerny objawów, które wciąga w swe kombinacye, jest godny uznania. Ale w tym kierunku, na ogół sprawiedliwym, idzie autor niekiedy za daleko (por. str. 454 co do leges XII tabul.), zwłaszcza zaś w ocenie początków i motywów rzymskiej satyry, którą przecie najwytrawniejsi krytycy rzymscy (Horacy sat. I, 10, 66; Kwintylian X, 1, 93) uważali z dumą za wytwór szczero rzymski. W tym względzie wydaje mi się też przemilczenie wskazówek, naprowadzających na istnienie dawnej improwizowanej satury scenicznej (Liv. VII, 2, 7 i 8; Festus 257a, 29), nieodpowiedniem. Bo lubo miejsce Liwiusza nie dowodzi wprost, że w IV w. pd. Chr. nazywano utwory sceniczne, o których ten historyk

wspomina, saturami, jednak na to naprowadza, a w każdym razie stwierdza istnienie tego rodzaju utworów już na 80 lat przed Liwiuszem Andronikiem. Miejsce zaś Festusa wspomina o utworze Naeviusa p. t. satyra. Wywód wreszcie Diomedesa (Gl. I, 485) wprawdzie między najdawniejszymi autorami satyry wymienia w porządku niechronologicznym Pakuwiusa i Enniusa, ale nie wyklucza tego, że takie utwory istniały już dawniej. Jeżeli zaś przyznamy satyrze rzymskiej oryginalność (bo o podobnych utworach literatury greckiej, Biona, Menippa, wiedział przecie i Horacy, a pomimo tego tak się na genezę satyry rzymskiej zapatrywał), to definicya historyi literatury rzymskiej, którą daje Norden na str. 458, musi okazać się skrajną i niedokładną.

Skrajność ta występuje jeszcze jaskrawiej wobec tego, że autor przypisuje zbyt wielki wpływ na zawiązki kultury rzymskiej etruszczyźnie, bo jeżeli rzymskość wyrosła z etruszczyzny a uległa potem w zupełności wpływom greckim, to o jakiejkolwiek samodzielności ducha rzymskiego prawie trudno mówić. Nie neguję w ślad za Mommsenem znacznego wpływu etruszczyzny na Rzym od panowania Tarkwiniuszów aż do początkowych czasów rzeczy pospolitej, ale takiego znaczenia etruszczyzny w rozwoju Rzymu, żeby nawet samo nazwisko Rzymu, nadto pierwszych królów i dawnych rodów rzymskich miały być etruskie, uznać nie mogę, bo w takim razie byliby Rzymianie przyjęli niewątpliwie alfabet od Etrusków, a Falerye, leżące niedaleko po lewej stronie od ujścia Tybru, które mówiły językiem blisko z łaciną spokrewnionym, byłyby zjawiskiem prawie nie do wytłómaczenia. Ma to być pewnikiem, że nazwa Rzymu jest etruska, ale autor nie podaje, na czem się to twierdzenie opiera. Wielkie przynajmniej dzieło W. Schulze'go (Zur Geschichte lateinischer Eigennamen, Berlin, 1904) mojem zdaniem dowodu na to nie dostarcza. Liczne nazwiska rzymskie, między innemi sama nazwa Roma, mają formacyą swą, osobliwie końcówkami wytwórczemi, przypominać nazwy etruskie. Ale czy wolno o tem decydować na podstawie języka o nieznanej dotąd budowie a nawet rodowodzie, jakim jest język etruski? A gdyby ten język nawet był odpowiednio znany, czy można na mocy podobieństwa końcówek wysnuwać takie wnioski? Któż ręczy za to, że takie końcówki (-enas, -enna itp.) są szczero etruskiego pochodzenia? Gdybyśmy na mocy tego, że w okolicach dzisiaj już stanowczo niemieckich znajdujemy często nazwy na -itz, -witz lub -ów, -in a takie same na obszarach słowiańskich, wysnuwali ztąd wniosek, że końcówki słowiańskie -ice, -wice, -ów, -yn są pochodzenia niemieckiego i tłómaczyli dalej to zjawisko dawnym wpływem germańskim na słowiańszczyznę, czyżby to było usprawiedliwione? To, że jakaś nazwa pojawia się w etruskim alfabecie, nie dowodzi jeszcze, że ona jest etruską, zwłaszcza że i chronologia etruskich napisów jest niepewna. Tradycya starożytna mówi, że Etruskowie zza morza przybyli i kraj zwany Etruryą opanowali. Drużyna z za morza na okrętach przybyła nie mogła być tak liczną, żeby była dawniejszą ludność zupełnie wyparła. Owszem w Etruryi musiała pozostać ujarzmiona przez najezdców ludność dawniejsza, ludność spokrewniona z Umbrami, a zatem italska. Czyż nazwy miast i osób tej dawniejszej ludności miały zupełnie zaniknąć a na ich miejsce wejść wszędzie nazwy etruskie? Doświadczenie uczy, że tak nie bywa. Czyż nie jest podobne do prawdy, że Etrurya dla tego tak szybko się zlatynizowała pod zaborem rzymskim, że podłoże jej ludności było nie etruskie, ale italskie? Jeżeli zważymy, że tekst łaciński przymierza zawartego

przez Rzymian z Kartaginą w r. 509 przed Chr., już za czasu Polybiosa był miejscami niezrozumiałym nawet dla wykształconych Rzymian, jeżeli przypomnimy sobie, co Horacy pisze o niezrozumiałości carminis saliaris, jeżeli dodamy do tego, że i dla naszych uczonych lingwistów carmen fratrum arvalium i napis Duenosa jest jeszcze nierozwiązaną zagadką językową, to nie łatwo zgodzimy się na to, aby nazwę Rzymu lub Romulusa i Numy uważać za etruską, choćbyśmy ich nawet na podstawie praw głosowych łaciny nie zdołali wytłómaczyć. A przecież tak nie jest, skoro np. Roma mogłaby powstać łatwo z *Rogma, jak flamma z *flagma od tego samego rdzenia co rego, rogus. A gdyby nawet nazwy te nie były rzymskie, nie potrzebują jeszcze być etruskimi, skoro tradycya historyczna wspomina, że przed założeniem Rzymu mieszkały w tych okolicach inne ludy, między innymi osobliwie Sikulowie, o których języku nic nie wiemy.

Są też i inne twierdzenia, które zarys Nordena podaje za pewniki, lubo nimi nie są, np. że Naevius był rodem z kolonii latyńskiej w Kampanii (str. 460), że pierwsi annaliści rzymscy pisali tylko po grecku (468), że Lutatius Daphnis był autorem dzieła Communes historiae (470), że Lukrecyusz znał system filozofii epikurejskiej częścią z pism szkolnych a częścią z żywej tradycyi (474), że Milesiae były dziełem historyka Sizenny (484), że charakter stylu Cycerona jest azyański (490), że elegia rzymska rozwinęła się z epigramu (506). Za nadto też mojem zdaniem stanowczo i bezwzględnie potępia autor działalność literacką Neposa (483), zwłaszcza że znamy z jego dzieł tylko resztki, których stosunek do całości nie zupełnie jest jasny, zbyt ujemnie sądzi także o Senece (520). Uderza też niemile brak wzmianki o Celsusie, Gratiuszu, o takich utworach, jak Nux, Consolatio ad Liviam, Ciris, a osobliwie o tak wyjątkowo wzorową plastyką odznaczającym się utworze, jak Moretum.

Za to charakterystyka poetyckiej spuścizny Katulla zasługuje na zupełne uznanie (476), słuszną jest uwaga, że Paradoxa Cycerona należą raczej do działu retorycznego, niż do filozoficznego, do którego je historye literatury zaliczają (492), dobrą i barwną jest charakterystyka Wergilego (500), Horacego (503), Owidyusza (508) i Juwenalisa (516), a często np. str. 488 napotyka czytelnik w pracy Nordena dużo ciekawego, pobudzającego do studyów materyału.

Lwów. *B. Kruczkiewicz.*

Sam Wide, Griechische und römische Religion. (W dziele: Einleitung in die Altertumswissenschaft, herausgeg. von A. Gercke und E. Norden, II. Bd., 1910, Leipzig u. Berlin, B. G. Teubner, str. 191—288).

Trudno wymagać od adeptów filologii klasycznej, by z grecką mitologią i religią zapoznawali się na podstawie ogromnych dzieł O. Gruppego i L. R. Farnella, skoro ich lektura, a raczej studyum nawet dla fachowca nie jest zbyt łatwem zadaniem. To też z radością powitają oni przedsięwzięcie upsalskiego profesora, Sama Wide'go, który na 64 stronach (4°) przedstawia wyniki i problemy współczesnych badań w zakresie religii greckiej, a na dalszych 32 stronach podaje rodzaj *Biblia pauperum* o religii rzymskiej. Ta szczupłość rozmiarów, zmuszająca autora do zupełnego pomijania szczegółów (w całej mi-

tologii nie znajdziesz ani jednego — mitu!), pozwala mu równocześnie na uwydatnienie linii rozwoju i czyni z jego szkicu tak pożądaną nić Aryadny, oryentującą w śród współczesnych labiryntów mitologicznych. Ze względu na przeznaczenie za zaletę szkicu uważać należy jego charakter przeważnie referujący i kompilacyjny — w przeciwstawieniu do zbyt oryginalnej i zbyt subiektywnej »Geschichte der griechischen Religion« Wilamowitza-Moellendorfa, ogłoszonej w Jahrbuch das deutschen Hochstifts zu Frankfurt a. M. 1904 (str. 1—30).

Biorąc za punkt wyjścia świat bogów Homera, który niefortunnie porównuje z religijnem tłem Mahabharaty, Ramayany, Awesty i Edd, Wide zwraca uwagę na to, czego niema w tej religii racyonalistycznego rycerstwa jońskiego, a co ją poprzedziło i utrzymało się popod nią i po niej. To przeciwieństwo między religią wyższych warstw, a religią ludu istniało prawdopodobnie już w epoce mykeńskiej. Bezpodstawnie jednak twierdzi Wide, że religia arystokracyi mykeńskiej rozwijała się w kierunku, prowadzącym na Olimp Homera i że mimo ewentualnej »niegreckości« tej arystokracyi możliwy jest jej wpływ na szlachtę Homera, »skoro arystokracya ma zawsze charakter międzynarodowy«. Dopóki nie odczytamy pisma kretejskiego, zabytki przedmykeńskie i mykeńskie, uchodzące za religijne, pozostaną nieme. Nawet objaśnienie, t. zw. idolów jako mieszkań, przygotowanych dla dusz, lub zastępstwa za ofiary ludzkie jest przedwczesne. To tylko jest pewne, że mykeńskie grobowce świadczą o kulcie zmarłych, nieznanym już Homerowi.

Przechodząc do odtworzenia z późniejszych przeżytków — przedhomerowej religii ludowej, Wide wymienia ślady fetyszyzmu i theriomorfizmu bogów, przyczem jednak strzeże się przed supponowaniem jakiejś fazy wyłącznie fetyszystycznej i zastrzega się (choć nie dość stanowczo) przed łączeniem owego theriomorfizmu z t. zw. totemizmem. Tu najniepotrzebniej wtrąca ustęp o pierwotnym animiźmie i zamiast uważać go za formę t. zw. »mitologicznego myślenia«, prawi o jakiemś prymitywnem »Entwickelungsstadium, das sowohl eine soziale wie eine religiöse Seite hat«. W animiźmie leży źródło mnogości »bogów a raczej duchów«. (Nieodróżnianie ducha od demona, demona od boga mąci tu i nieraz w dalszym ciągu jasność przedstawienia). Zamiast o bezosobistych demonach, wyczerpujących się w funkcyi im przypisywanej, mówi autor o Usenerowskich »Augenblicks- und Sonder-götter« i wymienia tuż obok nich herosów: t. j. przodków szczepów i rodów, czczonych przez potomnych. Najwybitniejsze miejsce między bogami przedhomerowymi przypisuje bóstwom chtonicznym, przedewszystkiem Gai, którą chciałby rozpoznać w kretejskiej bogini z wężem. Te ryzykowne twierdzenia zamyka jeszcze ryzykowniejszą hipotezą, że preponderancya bogiń w dawnych czasach może zależeć od instytucyi matryarchatu.

Nie dość wyraźnie zaznacza autor demoniczny charakter dawnych Tytanów, którzy, ustąpiwszy wraz z innymi demonami miejsca Olimpijczykom, oddali im nieraz swe funkcye, a nawet imiona jako ἐπικλήσεις. Ten proces stapiania się różnych potęg w postać jednego boga przedstawiony jest bardzo dobrze, a z niego wyciągnięta przestroga przed szukaniem »zasadniczego znaczenia« poszczególnych bóstw. Z funkcyami przejmują nowi bogowie także kulty dawnych i dlatego nieraz tak trudno oznaczyć pierwotny charakter i znaczenie pewnego kultu.

W chaotyczną mnogość dawnych demonów wprowadzają pewien ład Homer i Hezyod, którzy wybrane postacie wyposażają w rysy indywidualne i łączą je w małżeństwa, rodziny i rody. Wielożeństwo Zeusa tem się tłumaczy, że w rozmaitych kultach lokalnych łączono go z rozmaitemi boginiami, zdegradowanemi potem na heroiny. Ale i po Homerze liczba bogów była jeszcze za dużą. Więc jedni przynajmniej w chwili modlitwy wynosili wzywanego boga nad wszystkich innych (henoteism), drudzy uważali poszczególnych bogów za manifestacye tego samego najwyższego bóstwa (monoteizm). U wielu poetów wykładnikiem monoteizmu jest Zeus. Tendencye monoteistyczne widzi też autor w łączeniu kilku bóstw w jedno (np. Zeus-Helios-Sarapis, πάντες θεοί, łać. Pantheus, jemu poświęcił Agryppa świątynię, niesłusznie Pantheonem zwaną), w nazywaniu kosmicznej wszechpotęgi Afrodytą i w hellenistycznem wszechwładztwie Tyche. W rzeczywistości mamy tu do czynienia z synkretyzmem, panteizmem i filozoficzną abstrakcyą — prawie niereligijną.

Bez pretensyi monoteistycznych osiągnęły niektóre bóstwa greckie szczególne znaczenie w kulcie i życiu, stały się przedmiotem osobnych religii. Tu mówi autor bardzo dobrze o delfickiej „religii Apollina", eleuzyńskiej religii Demetry, o kulcie Dionyzosa i Asklepiosa. Inne bóstwa, choćby były przedmiotem bardzo popularnych kultów, jak Zeus olimpijski, Hera argiwska i t. d. pomija milczeniem, a poświęca osobny ustęp tolerancyi wobec bogów obcych, zastanawia się na stosunkiem państwa do kultów, mówi o braku państwowego kościoła i osobnego stanu kapłańskiego i krótką tylko wzmiankę poświęca stosunkowi kultu do mitu. Wzmianka ta jest równocześnie fałszywa, gdyż według niej »prawdziwy mit stoi w ścisłym związku z kultem o tyle, że mit często objaśnia rytuał kultowy lub nazwę kultową, albo też czynność kultowa jest mimicznym przedstawieniem mitu«. Wiele mitów jest tylko wymysłem poetów i przeciw tym głównie zwraca się opozycya filozofów.

Ta pierwsza część szkicu Widego chroma srodze z powodu chwiejności rozmaitych definicyi, braku konsekwencyi w wyborze materyału, niejednolitości punktów widzenia. Lepiej wypadł rozdział drugi, traktujący o kulcie, głównie dzięki przewodnictwu P. Stengla. Zresztą sam Wide, jako autor dzieła p. t. Lakonische Kulte (Leipzig 1893) lepiej tu był poinformowany. Po wstępnych uwagach o śladach kultu drzew, zwierząt i kamieni zastanawia się nad poprzedniczką religijnego kultu, magią, składa daninę szkole »etnograficznej«, rozpisując się o »tabu«, oczyszczeniach i »sakramentach«, opowiada o ofiarach, ołtarzach, świątyniach, posągach i rytualnych przedstawieniach. Wzmianka o kulcie zmarłych prowadzi go do przedstawienia wiary w życie pozagrobowe i opowieści o prawie odwetu, a objęcie zemsty za mord przez państwo do przedstawienia stosunku państwa do kultu i do zillustrowania tego stosunku attyckimi kultami Ateny, Posejdona, Hefaistosa, Apollina, Artemidy, Demetry i Tezeusza. Obok kultów państwowych traktuje autor króciutko kulty prywatne i mówi o stowarzyszeniach kultowych.

Najlepszy jest rozdział trzeci, szkicujący główne fazy rozwoju religijności greckiej. Zamiast jednak zacząć od porządnego przedstawienia religijnego poglądu na świat u Homera, Wide mówi o »starogreckiej« pobożności, opartej (jak zresztą wszelka pobożność) o poczucie przepaści między potężnym bogiem a bezsilnym człowiekiem, illustruje ją powiedzeniami siedmiu mędrców,

szuka jej u Pindara, Sofoklesa, a poniekąd i Sokratesa. Nad etycznem udoskonaleniem bóstw pracują jacyś przedhistoryczni prorocy, postulowani dla Delf i dla ruchu dionizyjsko-orfickiego, Hezyod głosi zwycięstwo odwiecznej sprawiedliwości, Solon oczekuje ukarania grzesznika, a Ajschylos zdobywa się na pogłębienie tej idei boskiej sprawiedliwości. Wyobrażenia o grzechu, winie i karze miały wielkie znaczenie w orfice, którą Wide wywodzi z religii Dionyzosa, uważa ją za złagodzoną formę bakchicznego entuzyazmu, prowadzącego do ubóstwienia człowieka. Przytem zapomina, że myślą przewodnią wszelkiej mistyki (orgiastycznej czy kontemplacyjnej) jest utożsamienie duszy jednostki z bóstwem. Zresztą sama treść nauk orfickich i ich znaczenie przedstawione są wcale dobrze. Sokrates stoi na gruncie starogreckiej religijności, ale jego nauka o nauczalności cnoty prowadzi, jak orfika, do upodobnienia człowieka z bogiem. Dalej w tym kierunku idzie Platon, podczas gdy u Herodota łączy się pobożność starogrecka z jońskim racyonalizmem. U filozofów jońskich religię zastępuje wiedza, — ale ta wiedza, o czem zapomina Wide, wchłonęła w siebie dużo pierwiastków mistycznych. Jońska wiedza prowadzi sofistów do sceptycyzmu w rzeczach religii. Pod wpływem filozofii jońskiej i sofistów stoi Eurypides, u którego jedynie patryotyzm pozostał nienaruszony przez krytykę. Tu mówi Wide o jakiejś »patryotycznej religijności bez bogów« i powołuje się dla jej objaśnienia na nowożytnych Japończyków, Francuzów i Włochów. Najpiękniejszym jej pomnikiem ma być epitaphios Periklesa, najwyraźniejszym objawem ubóstwienie Demosu. Zdawałoby się więc, że autor ma na myśli jakiś »cywilny« patryotyzm, nie powołujący się na sankcyę bogów ojczystych, gdy najniespodziewaniej dodaje, że wychodził on na korzyść bogów państwa, objawiał się w budowie wspaniałych świątyń. Przeciw Peryklejskiemu racyonalizmowi budzi się pod koniec V. w. reakcya, znajdująca wyraz w aktach religijnego fanatyzmu.

W przedstawieniu filozoficznej i ludowej pobożności w epoce hellenistycznej idzie Wiede za P. Wendlandem (Die hellenistisch-römische Kultur in ihren Beziehungen zu Judentum u. Christentum, 1907), a synkretyzm religijny z czasów cesarstwa rzymskiego kreśli za J. Réville'm (tłum. na niem. Krüger, Die Religion der römischen Gesellschaft im Zeitalter des Synkretismus, 1906). Te ustępy wolniejsze są od powtarzań się i niejasności niż rozdział pierwszy, któryby był wypadł bardziej jednolicie, gdyby Wiede ograniczył się był do streszczenia odpowiednich partyi O. Gruppe'go, a nie starał się uwzględnić zbyt wielu nowości. Ale i przy tych wszystkich brakach szkic jego może oddać wielkie przysługi jako wprowadzenie we współczesną naukę greckiej religii. Kandydat filologii, który oprócz Wiede'go przestudyuje popularne przedstawienia samych mitów np. u Stolla-Lamera czy O. Seemanna będzie miał zapas wiadomości, wystarczający do zrozumienia religii autorów greckich. Informacye do dalszego studyum znajdzie w dodatku do szkicu Wiedego. Obejmuje on źródła, ich nowożytne opracowania i spis najnowszej literatury przedmiotu.

Studyum religii rzymskiej jest znacznie łatwiejsze wobec tego, że posiadamy znakomite opracowania G. Wissowy (Religion u. Kultus der Römer, 1902) i E. Austa (Die Religion der Römer, Münster 1899), by nie wymieniać przedstawień religii za cesarstwa rzymskiego w dziełach Boissiera, Ré-

ville'a i Cumonta. Ale kto niema czasu na czytanie Wissowy, temu przyda się streszczenie jego dzieła, dokonane w trzech rozdziałach »Römische Religion« Wiedego. Pierwszy traktuje o »di indigetes«, ich kulcie, kultowych sodalitates i kapłańskich collegia, w drugim jest mowa o bóstwach obcych, wprowadzanych kolejno do Rzymu (di novensides), w trzecim o religijnych reformach Augusta. Religia za cesarstwa przedstawiona już była przy religii greckiej. Wykaz źródeł i ich opracowań zamyka i ten szkic, stanowiący najaktualniejszą część drugiego tomu „Einleitung in die Altertumswissenschaft". Zawiera on oprócz tego »Griechisches u. römisches Privatleben« pióra archeologa Ericha Pernice, który ograniczył t. zw. starożytności prywatne do opisu mieszkania, ubrania i obrzędów dotyczących ślubu, urodzin i śmierci; »Griechische Kunst« Franciszka Wintera z nadzwyczaj ciekawym rozdziałem p. t.: »Parallelerscheinungen in der griechischen Dichtkunst und bildenden Kunst«; dalej Alfreda Gerckego »Geschichte der Philosophie«, traktowaną ze stanowiska problemów filologicznych i wreszcie suche zestawienie dat o naukach ścisłych i medycynie (Exakte Wissenschaften u. Medizin) przez J. L. Heiberga. Dopuszczenie do głosu Szweda (Wide'go) i Duńczyka (Heiberga) w tem przedsięwzięciu niemieckiem zasługuje na pełne uznanie.

Lwów. *T. Sinko.*

K. H. E. de Jong, Das antike Mysterienwesen in religionsgeschichtlicher, ethnologischer und psychologischer Beleuchtung, Leiden, Brill, 1909, str. X + 362, duże 8°.

Filologia klasyczna nie potrafiła swymi środkami rozjaśnić ciemności, otaczających do dziś dnia misterya eleuzyńskie. Dużo światła rzuciły na nie badania archeologów, jak Philiosa (Eleusis, ses mystères, ses ruines et son musée, Ateny, 1896), Svoronosa (Ἐρμηνεία τῶν μνημείων τοῦ Ἐλευσινιακοῦ μυστικοῦ κύκλου. Journ. internat. d'arch. num. 4, 1901), O. Rubensohna (Eleusinische Beiträge, Athen. Mitth. 24, 46 nn; 55 nn) i epigrafików, jak Foucarta (najważniejsze Les grands mystères d' Eleusis. Mem AJBL 1900), von Prottа (ἱερὸς νόμος Athen. Mitth. 24, 241 nn). Ogromne luki wśród tradycyi literackiej i epigraficznej starał się folklorem wypełnić Goblet d' Alviella (Eleusinia, Paryż 1903) i do obrządków eleuzyńskich przytoczył mnóstwo parallel i analogii z magii i czarów ludów pierwotnych. Wreszcie de Jong wciągnął w zakres materyału illustracyjnego prócz etnologii także tajemne „nauki" — okkultyzmu, którego przedstawiciele (np. du Prel, Die Mystik der alten Griechen, 1888; K. Kiesewetter, Der Okkultismus des Altertums I. 1895; E. Schuré w Sanctuaires d' Orient, 1898) na swój sposób objaśniali oddawna wiadomości o starożytnej magii, theurgii i t. d. De Jong nie jest bynajmniej okkultystą, ale zna dokładnie bogatą literaturę okkultystyczną i spirytystyczną (często powołuje się na Ochorowicza, De la suggestion mentale², 1889) i przyjmuje jej wiadomości bardzo krytycznie, choć zjawisk, niepodciągniętych pod znane prawa natury, nie odrzuca, o ile zostały przez wiarygodnych badaczy stwierdzone i poświadczone. Skrupuły filologa, któryby nie miał zaufania do autora, porającego się z taką »nauką«, może uspokoić wiadomość, że de Jong

dał w swej wielkiej rozprawie doktorskiej: De Apuleio Isiacorum mysteriorum teste (Leiden 1900) dowody doskonałej znajomości literatury starożytnej, odnoszącej się do wszelkich misteryów, i ścisłej metody filologicznej. Objaśnienie sławnych słów Apuleiusza (Met. 11, 23): Accessi confinium mortis et calcato Proserpinae limine vectus per omnia elementa remeavi; nocte vidi solem candido coruscantem lumine; deos inferos et deos superos accessi coram et adoravi de proxumo, jest głównym przedmiotem i niemieckiego dzieła.

Przytoczywszy główne świadectwa starożytne o misteryach eleuzyńskich, o których znaczeniu mniej chce wiedzieć niż np. O. Seeck (Gesch. des Unterg. der ant. Welt. III. 1 nn, Die ältesten Mysterien der Griechen, 1909), zatrzymuje się de Jong przy Klemensowem (Protrept. I p. 11 Stählin) doniesieniu o mistycznem δρᾶμα eleuzyńskiem i dowodzi przekonywująco, że zamiast tago singularnego określenia inni autorzy mówią o δρώμενα, a przez te należy rozumieć szereg ceremonii, składających się na przedstawienie pantomimiczne czy orchestyczne, ale nie sceniczne. Tajemnicze uroczystości ludów pierwotnych zawsze połączone są z tańcem, maskaradą i pantomimem. Przechodząc następnie do Apulejuszowego opisu wtajemniczeń Izyackich, wykazuje ich podobieństwa z eleuzyńskiemi i innemi i zaznacza różnice: Przyjęcie do misteryów Izydy połączone było z ostrzejszymi warunkami i odbywało się przeważnie indywidualnie, nie masowo, jak w Eleuzis. Z tego wypływały dalsze różnice rytuału. A elementy tego rytuału i tu i w Eleuzis i gdzieindziej były znanemi skądinąd czynnościami magicznemi, szczegółami czarów wegetacyjnych i t. p. Taki magiczny charakter miała od dawna religia egipska, a jej kapłani słyną w starożytności jako czarnoksiężnicy. Nic też dziwnego, że egipskie misterya Izydy, tak rozpowszechnione za czasów cesarstwa (Izyda, a nie Mithras, jak za Renanem, Marc Aurèle p. 579 powtarza Cumont, Text. et Mon I. 344 — była główną antagonistką Chrystusa, str. 60), były w istocie magią. Opowiadania o poruszających się na zaklęcie posągach zestawia Jong z relacyami o podobnych zjawiskach, wywoływanych przez indyjskich Fakirów i o posiedzeniach z sławnem medium, Eusapią Paladino, która na odległość podnosiła do góry stół... Starożytni kapłani mogli wywoływać podobne zjawiska. Przygotowania do starożytnych misteryów, posty, oczyszczenia, specyalne ubrania identyczne są z przygotowaniami do aktów magicznych, nie mniej jak inne czynności, sprowadzające u misty czy medium niezwykły stan psychiczny. Ta ciągła zgodność w ceremoniach i ich celu dowodzi, że misterya były oficyalną magią.

Na tej podstawie przystępuje autor do objaśnienia słów Apuleiusza (Met 11, 23) objawami magicznymi, okkultystycznymi. Accessi confinium mortis — staje się zrozumiałe w świetle hypnozy, wywołującej ekstazę medium i misty. Calcato Proserpinae limine — to wizye świata zagrobnego, zaprzątające fantazyę wielu ekstatyków. Vectus per omnia elementa remeavi — nie odnosi się do próby wody, ognia i powietrza, jak chce du Prel, choć ekstatycy rzeczywiście nie czują sparzenia, nie toną i mają wrażenie latania po powietrzu. *Elementa* jak greckie στοιχεῖα (w nowogreckim στοιχειό, Dieterich, Abraxas p. 61) oznacza raczej duchy elementarne, z którymi obcuje wielu ekstatyków. Nocte vidi solem candido coruscantem lumine — odnosi się do tak częstych halucynacyi świetlnych, deos inferos et deos superos accessi coram et adoravi de proxumo — trzeba brać dosłownie i przypomnieć sobie o licznych staroży-

tnych φάσματα i φαντάσματα i nowożytnych »materyalizacyach« zmarłych czy nieobecnych. Dopiero na podstawie takich parallel rozumiemy starożytne doniesienia o niewypowiedzianym przestrachu i niedającej się opisać radości mistów, których nerwy były przez magiczne praktyki do najwyższego stopnia napięte. A choć na wiele objaśnień się nie zgodzimy, to musimy przyznać, że subjektywne wrażenia mistów należą do zjawisk zwanych okkultystycznemi, a nie zawsze dadzą się objaśnić »szalbierstwem« kapłanów.

Lwów. *T. Sinko.*

Pol. Towarzystwo Filologicznego we Lwowie.

SPIS RZECZY ZESZYTU I.

I. Rozprawy z zakresu starożytności klasycznej:
Morawski Cas., De metaphoris Tullianis observationes . . 1
Morawski Cas., De carmine Priapeio Vergilii altero . . . 6
Miodoński Ad., Ad Bellum Hispaniense 8
Sternbach Leo, Dilucidationes Nazianzenicae 11
Sajdak Ioh., Ad cod Borbon. 118 II. D 22 adnotatiuncula . 26
Witkowski St., Autorowie greccy, znalezieni po r. 1891 . . 28
Rozwadowski Jan, Współczesny stan językoznawstwa indoeurop. 40
Sinko T., Mit, kult i religia według nauki W. Wundta . . 60

II. Recenzye — Sprawozdania.
Legrand Ph E., Daos (T. Sinko), str. 73. — Dwie nowe historye literatury rzymskiej: 1) Morawski K., Historya literatury rzymskiej za rzeczypospolitej (B. Kruczkiewicz str. 76) i 2) Norden E., Die römische Literatur (B. Kruczkiewicz), str. 78. — Wide Sam, Griechische u. römische Religion (T Sinko), str. 80. — de Jong K. H. E, Das antike Mysterienwesen (T. Sinko), str. 84.

III. Bibliografia filologii klas. i lit. humanistycznej w Polsce, Zeszyt siódmy (1905—1907), zestawił W Hahn (z osobną paginacyą) str. 1—26.

Roczniki czasopisma „Eos“ za lata 1894—1909 są dla nowo przystępujących Członków do nabycia u Skarbnika Tow. Prof. Fr. Hoszowskiego po zniżonej cenie 4 korony za rocznik.

Nakładem Towarzystwa filologicznego wyszły i są we wszystkich księgarniach do nabycia:

***Bieńkowski Piotr*, Nowe odkrycia na Forum w Rzymie.** Z planem Forum Romanum (według Ch. Huelsena). (Odbitka z »Eos«). Cena 60 hal.

***Rozwadowski Jan*, Semazyologia czyli nauka o rozwoju znaczeń wyrazów.** Jej stan obecny, zasady i zadania. (Odbitka z »Eos«). Cena 3 K.

***Rozwadowski Jan*, Współczesny stan językoznawstwa indoeuropejskiego.** (Odbitka z „Eos“, str. 20), Cena 50 hal.

***Sinko Tad.*, Romans grecki.** Jego powstanie i organiczny rozwój. (Odbitka z »Eos«). Cena 1 K. 50 h. (Główny skład w księgarni Spółki wydawniczej polskiej w Krakowie).

***Sinko Tad.*, Jerzy Karol Skop,** chłop-humanista z XVIII. w. 39 str. Cena 1 K. 20 h.

„Księgi pamiątkowej dla Prof. Dra L. Ćwiklińskiego“ pozostał pewien zapas egzemplarzy, które są do nabycia u Prof. Fr. Hoszowskiego po znacznie zniżonej cenie 2 K.

Po znacznie zniżonej cenie jest do nabycia u Prof. Hoszowskiego: **Almae Matri Jagellonicae**, qui ab ipsa multa olim in litteris perceperant, quinque saecula feliciter peracta gratulantur. (Leopoli 1900) str. 128 (z tablicą). (Książka pamiątkowa, zawierająca prace łacińskie i polskie Wróbla, Śmiałka, Witkowskiego, Czubka, Dembitzera, Nitscha, Frączkiewicza, Siedleckiego, Steina, Bronikowskiego, Winkowskiego, Rozwadowskiego i Kallenbacha). Cena 30 h.

Komitet wydawniczy.